

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Під редакцією Кулікова Ю.М.

**ЕКОНОМІКО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ УМОВИ
ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ:
РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Монографія

Одеса – 2016

УДК УДК 316.34:332.122
ББК

Рецензенти: Г.В.Назарова, д-р екон. наук, проф. (Харківський національний
національний університет)
В.В.Немченко, д-р екон. наук, проф. (Одеський національний
політехнічний університет)

Під ред. Ю.В.Кулікова

**Економіко-інституціональні умови формування доходів населення:
регіональний аспект**

Монографія / МОН України. Одеський нац. економічний унів-тет. – Одеса,
2016. – 145 с.

Авторський колектив: к.е.н., доц. Богданова Т.І., к.е.н., доц. Збрицька
Т.П.; к.е.н., доц. Іванова Л.В.; ст. викл. Карпенко Н.В.; кер. авт. колективу,
д.е.н., проф. Куліков Ю.М.; к.е.н., викл. Кривцова М.С.; д.е.н.,
проф.Никифоренко В.Г.; к.е.н., ст.викл. Новицький М.В.ст. викл. Перепельчук
Т.В.; асп. Сало Я.В.; к.е.н., доц. Сорока О.В.; асп. Табанова А.Ю.

У монографії проведено детальний аналіз економіко-інституціональних умов формування доходів населення Одеського регіону. Визначено рівень, структуру і динаміку доходів населення за регіонами України у співставленні з аналогічними даними по Одеській області. Крім того, визначено особливості диференціації доходів населення у контексті подолання бідності та формування середнього класу в Україні і, зокрема, в Одеській області.

Досліджено стан складових заробітної плати як чинника стабільного зростання доходів населення регіону. Визначено тенденції у змінах основних індикаторів, що формують стан заробітної плати, співвідношення темпів росту продуктивності праці і середньої зарплати у динаміці формування її гідності. Проведено аналіз гендерних аспектів формування зарплати в регіоні, динаміки заборгованості із заробітної плати. Проведено дослідження нормативно-інституціональних умов формування доходів населення з виокремленням змін у законодавстві України. Визначено роль і місце прожиткового мінімуму як базового соціального стандарту у формуванні доходів населення, динаміку його рівня та структури. Крім того, розглянуто співвідношення соціальних стандартів у формуванні пенсійного забезпечення як складової доходів населення.

Рекомендовано до видання рішенням Вченої ради Одеського національного економічного університету. Протокол № 4 від 29 листопада 2016 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. <i>Рівень, динаміка і структура доходів населення</i>	5
1.1. Рівень і динаміка доходів населення.....	5
1.2. Оцінка структури доходів та витрат населення регіону	11
1.3. Диференціація доходів населення у контексті подолання бідності та формування середнього класу	26
РОЗДІЛ 2. <i>Гідна заробітна плата як чинник стабільного зростання доходів населення регіону</i>	35
2.1. Вивчення тенденцій зміни основних індикаторів, що формували стан заробітної плати на протязі 2011 – 2015 рр.	35
2.2. Співвідношення темпів росту продуктивності праці та середньої заробітної плати у динаміці формування її гідності	44
2.3. Гендерний аспект формування заробітної плати в регіоні	63
2.4. Аналіз заборгованості із заробітної плати за 2011-2015 рр.....	73
РОЗДІЛ 3. <i>Нормативно-інституціональні умови формування доходів населення</i>	84
3.1. Аналіз змін у законодавстві України, що сприяють формуванню доходів населення регіону.....	84
3.2. Прожитковий мінімум як базовий соціальний стандарт у формуванні доходів населення	90
3.3. Динаміка рівня прожиткового мінімуму та його структури	101
3.4. Співвідношення соціальних стандартів у формуванні пенсійного забезпечення як складової доходів населення	116
ВИСНОВКИ.....	136
Список літератури	141

ВСТУП

В сучасних умовах соціально-економічного реформування значно зростає у базовому інституціонально-економічному середовищі роль регіонів, яким сьогодні делеговано більше прав та водночас визначено їх безпосередня відповідальність за соціально-економічний розвиток, створення належних умов життєдіяльності населення регіону, піднесення його інвестиційного потенціалу. Досягнення такого цілепокладання стає можливим насамперед у разі єднання і використання державних і регіональних заходів, шляхів і механізмів формування політики доходів населення та напрямів її вдосконалення.

Виходячи з цієї настанови, авторським колективом проаналізовано економічні умови щодо формування доходів населення Одеської області в їх порівняннях з іншими регіонами та Україною в цілому. Зроблено порівняльна оцінка рівня, структури, динаміки доходів та витрат населення, їх диференція у розрізі регіонів та домогосподарств. Акцентовано увагу на взаємозв'язку рівня доходів у подоланні бідності та формуванні середнього класу.

В роботі вивчено тенденції у зміні основних індикаторів, характеруючих стан заробітної плати, динаміки їх рівня в регіоні і домогосподарствах. Зроблено порівняльний аналіз рівнів та темпів зростання продуктивності праці та заробітної плати в Україні і країнах світу з метою виявлення ступеня експлуатації найманого працівника і резервів зростання заробітної плати, проаналізовано заборгованість у її виплати.

Зроблено аналіз змін у нормативно-законодавчому забезпеченні і розширенні прав регіонів, ролі та можливості діючих соціальних стандартів у формуванні доходів населення, виходячи з основних принципів соціальної політики у визначенні соціальної держави, якою є Україна.

Результати роботи призначені для використання державними та регіональними органами влади і управління для забезпечення постійного зростання доходів населення за рахунок формування відповідних економіко-інституціональних умов. Теоретико-методологічні положення та методичні розробки, що пропонуються в монографії, на нашу думку, мають зацікавити науковців, викладачів, аспірантів та усіх, хто займається проблематикою підвищення доходів населення в Україні.

РОЗДІЛ 1. РІВЕНЬ, ДИНАМІКА І СТРУКТУРА ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Рівень і динаміка доходів населення

Доходи населення є найважливішим показником соціально-економічного становища людей, а особливості їх розподілу характеризують соціальну орієнтацію економічної системи, тому підвищення рівня життя населення України та подолання його регіональної диференціації є пріоритетним напрямом суспільного розвитку.

Статистика України визначає наявний дохід як максимальний обсяг грошових доходів, які можуть бути використані домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг. Вони включають заробітну плату, прибуток, змішаний дохід, сальдо доходів від власності, соціальні допомоги, інші одержані поточні трансферти за виключенням сплачених, зокрема поточних податків на доходи та майно. Одним із впливових факторів, що обумовлюють рівень матеріальної забезпеченості населення є регіон проживання. В залежності від економічних особливостей, рівня розвитку галузей виробництва, природних умов, тощо, наявний дохід населення є різним.

Останніми роками через ускладнення суспільно-політичної ситуації в Україні поглибилися негативні тенденції в усіх сферах соціально-економічного життя населення, що виявилось у процесах формування і розподілу доходів населення України та її регіонів. Зростаюча інфляція, підвищення цін на споживчі товари та послуги, падіння реальної заробітної плати і доходів призвели до зниження купівельної спроможності населення, зростання масового безробіття, погіршення демографічної ситуації, і, як наслідок, до поглиблення соціально-економічної кризи. Тому в подальшому аналізі дані щодо оцінки рівня і динаміки наявних доходів населення наведено у доларовому еквіваленті, що дозволяє більш вірогідно бачити їх реальну картину (табл. 2.1).

Згідно даних таблиці 2.1 за період 2011- 2013 рр. включно доходи населення у доларовому еквіваленті України і її регіонах динамічно зростали. Проте, починаючи з 2014 року спостерігається різке їх падіння. Це обумовлено системною суспільно - політичною кризою, спадом економіки, початком воєнних дій, соціально-економічною кризою в країні та окупованих територій Донецької та Луганської обл.). В цілому по країні рівень наявного доходу населення у 2014 році (без даних АР Крим та окупованих територій Донецької та Луганської обл.) знизився порівняно з попереднім періодом на 36, 3%, а у порівнянні з 2011 роком – на 21,9%.

У 2015 році наявні доходи населення України (у перерахунку на долари США) продовжили різку тенденцію до падіння як в цілому по країні, так і в розрізі регіонів. Так, наявний дохід всього населення країни за підсумками 2015 року знизився у порівнянні з 2014 роком на 37% (без урахування даних АР Крим та окупованих територій Донецької та Луганської обл.). У розрізі регіонів найбільше зниження досліджуваного показника відбулося в Луганській обл. та

Донецькій обл. (без урахування окупованих територій) – на 59% та 57,2% відповідно у порівнянні з попереднім періодом. Порівняно з аналогічним періодом 2011 року наявний дохід населення України у 2015 році упав на 50,9%, тобто більше, ніж на половину. Така тенденція спостерігається також і в регіональному розрізі. Найбільше зниження наявних доходів у 2015 році у порівнянні з 2011 роком відбулося в Луганській обл. та Донецькій обл. (без урахування окупованих територій) – на 74,6% та 70,4% відповідно.

Таблиця 2.1

Наявні доходи населення України за регіонами на протязі
2011-2015 рр., дол. США

	2011	2012	2013	2014	2015	2015/ 2014	2015/ 2011
	млн. дол.	млн. дол.	млн. дол.	млн. дол.	млн. дол.	%	%
УКРАЇНА	124 088	143 835	152 122	96 859	60 977	-37,0	-50,9
Автономна Республіка Крим	4 491	5 101	5 609	-	-	-	-
Вінницька	3 923	4 436	4 671	3 180	2 106	-33,8	-46,3
Волинська	2 169	2 446	2 579	1 765	1 169	-33,8	-46,1
Дніпропетровська	10 149	11 934	12 515	8 850	5 734	-35,2	-43,5
Донецька	13 798	16 116	16 941	9 533	4 081	-57,2	-70,4
Житомирська	2 997	3 386	3 430	2 341	1 549	-33,8	-48,3
Закарпатська	2 351	2 695	2 818	1 837	1 237	-32,7	-47,4
Запорізька	5 339	6 068	6 326	4 495	2 851	-36,6	-46,6
Івано-Франківська	3 070	3 482	3 630	2 367	1 621	-31,5	-47,2
Київська	4 856	5 716	5 909	4 132	2 621	-36,6	-46,0
Кіровоградська	2 277	2 569	2 689	1 817	1 196	-34,2	-47,5
Луганська	5 978	6 809	7 200	3 711	1 519	-59,1	-74,6
Львівська	6 127	6 993	7 354	5 037	3 344	-33,6	-45,4
Миколаївська	2 969	3 367	3 498	2 301	1 529	-33,6	-48,5
Одеська	5 735	6 653	7 668	4 886	3 459	-29,2	-39,7
Полтавська	3 891	4 428	4 646	3 203	2 099	-34,5	-46,0
Рівненська	2 507	2 872	3 067	2 125	1 385	-34,8	-44,8
Сумська	2 844	3 244	3 356	2 271	1 524	-32,9	-46,4
Тернопільська	2 220	2 506	2 556	1 658	1 136	-31,5	-48,8
Харківська	7 514	8 539	8 952	6 042	3 896	-35,5	-48,2
Херсонська	2 405	2 697	2 924	1 866	1 290	-30,8	-46,4
Хмельницька	3 112	3 559	3 738	2 488	1 684	-32,3	-45,9
Черкаська	2 933	3 301	3 423	2 298	1 525	-33,7	-48,0
Чернівецька	1 816	2 054	2 209	1 413	979	-30,7	-46,1
Чернігівська	2 670	3 087	3 167	2 061	1 331	-35,4	-50,2
м. Київ	14 994	18 666	19 967	15 182	10 114	-33,4	-32,5
м. Севастополь	952	1 109	1 280	-	-	-	-

Джерело: Авторські розрахунки за даними Державної статистики України [Електронний ресурс].- Офіційний сайт.- Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

Наявний дохід населення Одеської області у 2014 році у доларовому еквіваленті знизився порівняно з 2013 роком на 36,3% та опустився нижче рівня 2011 року на 14,8%.

У 2015 році у порівнянні з попереднім періодом наявні доходи населення Одеської області у доларовому еквіваленті продовжили тенденцію до зниження і упали на 29,2%. Порівняно з 2011 роком даний показник знизився на 39,7%.

Отже, аналіз наявних доходів населення за період 2011-2015 рр. як в цілому по країні, так і у розрізі регіонів, свідчить про тенденції поглиблення економічної кризи у сфері доходів населення за останні 2 роки.

У таблиці 2.2 наведено наявний дохід населення по Україні та за регіонами в розрахунку на одну особу (у доларах США).

Таблиця 2.2

Наявні доходи населення у розрахунку на одну особу у динаміці за регіонами у 2011-2015 рр. (у доларах США)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/ 2014	2015/ 2011
	дол.	дол.	дол.	дол.	дол.	дол.	%	%
УКРАЇНА	2 328	2 715	3 155	3 344	2 252	1 423	-36,8	-47,6
Автономна Республіка Крим	1 950	2 287	2 597	2 853	-	-	-	-
Вінницька	2 017	2 395	2 720	2 879	1 970	1 311	-33,5	-45,3
Волинська	1 803	2 090	2 354	2 479	1 694	1 121	-33,8	-46,4
Дніпропетровська	2 612	3 049	3 601	3 792	2 694	1 756	-34,8	-42,4
Донецька	2 685	3 123	3 672	3 886	2 206	953	-56,8	-69,5
Житомирська	1 987	2 348	2 664	2 710	1 859	1 238	-33,4	-47,3
Закарпатська	1 599	1 882	2 152	2 244	1 460	982	-32,7	-47,8
Запорізька	2 547	2 972	3 393	3 553	2 538	1 620	-36,2	-45,5
Івано-Франківська	1 890	2 225	2 522	2 627	1 712	1 173	-31,5	-47,3
Київська	2 458	2 826	3 322	3 428	2 392	1 514	-36,7	-46,4
Кіровоградська	1 942	2 263	2 572	2 712	1 846	1 224	-33,7	-45,9
Луганська	2 248	2 620	3 007	3 203	1 664	686	-58,8	-73,8
Львівська	2 080	2 410	2 752	2 896	1 984	1 318	-33,6	-45,3
Миколаївська	2 140	2 515	2 863	2 987	1 973	1 316	-33,3	-47,6
Одеська	2 050	2 401	2 782	3 200	2 039	1 445	-29,1	-39,8
Полтавська	2 266	2 625	3 007	3 175	2 203	1 454	-34,0	-44,6
Рівненська	1 843	2 174	2 486	2 649	1 832	1 192	-34,9	-45,1
Сумська	2 125	2 458	2 826	2 949	2 013	1 363	-32,3	-44,5
Тернопільська	1 741	2 052	2 323	2 377	1 548	1 064	-31,2	-48,1
Харківська	2 324	2 734	3 113	3 266	2 210	1 430	-35,3	-47,7
Херсонська	1 874	2 215	2 496	2 719	1 743	1 211	-30,5	-45,3
Хмельницька	1 988	2 351	2 702	2 852	1 908	1 298	-32,0	-44,8
Черкаська	1 986	2 289	2 593	2 708	1 830	1 223	-33,2	-46,6
Чернівецька	1 701	2 007	2 266	2 433	1 554	1 076	-30,8	-46,4
Чернігівська	2 094	2 442	2 850	2 954	1 942	1 267	-34,8	-48,1
м. Київ	4 662	5 342	6 597	6 989	5 275	3 491	-33,8	-34,7
м. Севастополь	2 151	2 499	2 902	3 327	-	-	-	-

Джерело: Авторські розрахунки за даними Державної статистики України.

Аналіз даних таблиці 2.2 свідчить про збереження тенденцій показника наявного доходу населення в розрахунку на одну особу аналогічно показнику наявного доходу населення за регіонами. Так, за період з 2011 по 2013 рр. спостерігається зростання наявних доходів населення в розрахунку на одну особу, як в цілому по країні, так і в розрізі всіх регіонів в гривневому та доларовому еквівалентах.

Починаючи з 2014 року досліджуваний показник, розрахований у доларах США, різко скоротився у цілому по країні та в усіх регіонах. У 2015 році доходи населення у розрахунку на одну особу продовжили тенденцію до падіння та знизилися в цілому по Україні порівняно з 2014 роком на 36,8%. За регіонами найбільше падіння відбулося в Луганській – 58,8% та Донецькій області – 56,8% (без урахування окупованих територій). В Одеській області даний показник за досліджуваний період знизився на 29,1%.

Досліджуючи рівень наявного доходу населення у розрахунку на одну особу за регіонами у % до середнього по Україні, необхідно звернути увагу на значну регіональну диференціацію доходів населення. Тобто сучасна ситуація у сфері доходів населення характеризується не тільки зниженням їх рівня, а й необґрунтованою розбалансованістю у розподілі на підприємствах, за галузями, на міжгалузевому і міжрегіональному рівнях.

Непомірно високий рівень диференціації доходів посилює соціальну напругу в суспільстві та сприяє тіньовим розподільчим процесам[26]. Нерівність за доходами для суспільства з ринковими відносинами є природним, закономірним та необхідним явищем, оскільки нерівний майновий статус його членів вважається одним з потужних стимулів соціально-економічного прогресу за умови створення для кожного громадянина відносно однакових можливостей щодо реалізації свого потенціалу [38, с. 23]. Однак у зв'язку з бідністю значної частини населення України надмірна диференціація за доходами набуває соціальної гостроти (рис.2.1).

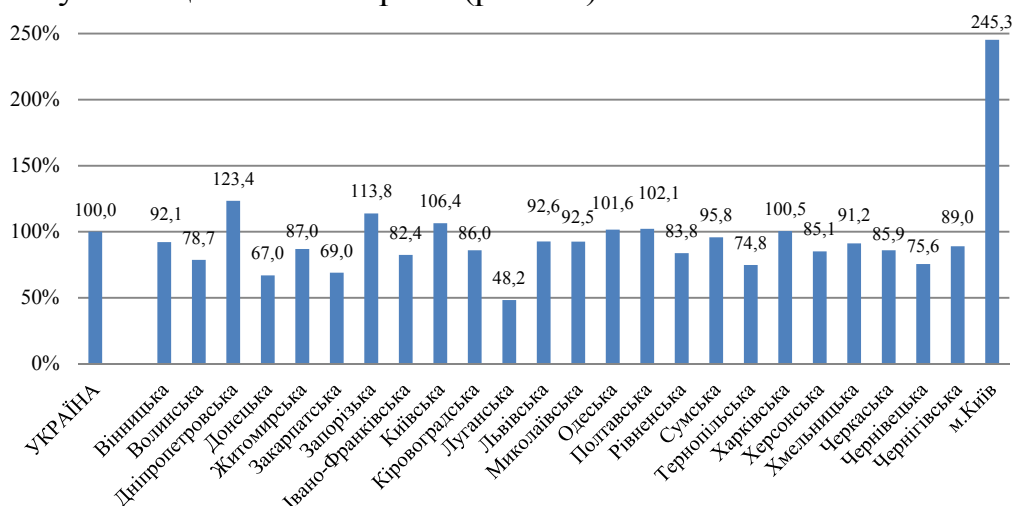

Рис. 2.1. Рівень наявного доходу населення у розрахунку на одну особу у відсотках до середнього по Україні у 2015 році
(складено авторами за даними Державної статистики України)

В основі регіональної диференціації рівня життя населення лежить ряд чинників, обумовлених історичною трансформацією територій, особливостями галузевої структури економіки, природно-ресурсним, інвестиційним, інноваційним, фінансовим та соціальним потенціалом регіону. Надзвичайно важливою проблемою формування та розподілу доходів населення є забезпечення прийняттого рівня міжрегіональної диференціації, адже саме регіональна нерівність є найнебезпечнішою та найбільш несправедливою.

Так, у 2015 році співвідношення між максимальними (м. Київ) і мінімальними (Луганська обл.) доходами на душу населення сягнуло п'ятикратного розміру (508,6%), тоді як за міжнародними стандартами розмах варіації за цим показником не повинен перевищувати 20%. Якщо не брати до уваги регіони, де на даний час ведуться бойові дії (Донецька та Луганська обл.), співвідношення між наявним доходом у розрахунку на одну особу в м. Києві та Закарпатській області за 2015 рік склало 3,6 рази або 355,5%.

В 2015 році наявний доход у розрахунку на одну особу був вищий за середній рівень по Україні лише у 28% адміністративно-територіальних одиниць України (без урахування АР Крим та тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської обл.) – це м. Київ (245,3%) та шість областей: Дніпропетровська (123,4%), Запорізька (113,8%), Київська (106,4%), Полтавська (102,1%), Одеська (101,6%), Харківська (100,5%).

Найнижчий рівень наявного доходу у розрахунку на одну особу у порівнянні із середнім по країні за вказаний період серед регіонів України зафіксовано у Луганській (48,2%), Донецькій (67%), Закарпатській (69%), Тернопільській (74,8%) та Чернівецькій (75,6%) областях.

За 2015 р. у 72% адміністративно-територіальних одиниць України рівень наявного доходу у розрахунку на одну особу був нижчим за середній по Україні (без урахування АР Крим та тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської обл.).

Середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу в Одеському регіоні у перерахунку на долари США за період з 2010 по 2015 рр. наведено на рис. 2.2.

Як показують дані, зберігається тенденція, характерна для наявних доходів у цілому по Україні. Тобто за період 2010 по 2013 рр. спостерігається стійке зростання середньомісячний наявних доходів населення у розрахунку на одну особу в нашому регіоні. У 2014 році у порівнянні з 2013 р. маємо різке падіння досліджуваного показника на 96.8 дол. США в місяць. Як згадувалося вище, причиною послужив спад економіки, інфляційні процеси та девальвація національної валюти.

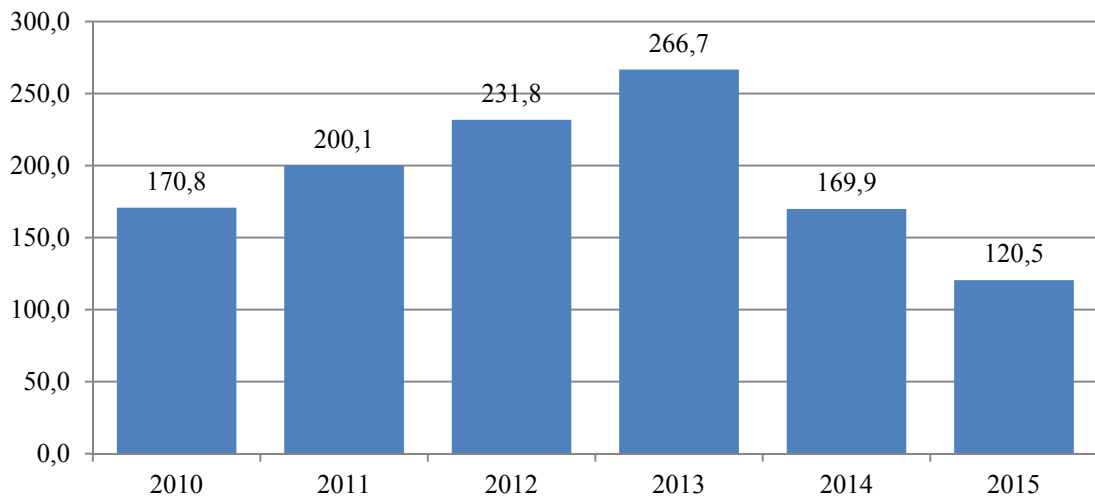

Рис. 2.2 Середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу в Одеському регіоні у перерахунку на долари США (складено автором за даними Державної статистики України)

У 2015 році негативні тенденції у сфері доходів населення Одеської області поглибилися і середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу склав 120 дол. та у порівнянні із середньомісячним доходом 2014 року знизився на 50 дол., а у порівнянні із 2013 роком середньомісячний середньодушовий наявний дохід знизився у звітному році на 147 дол.

Таким чином, за останні 2 роки (2014-2015 рр.) можна констатувати різке падіння рівня життя та доходів населення, як в цілому по Україні, так і в розрізі регіонів. Це призводить до зростання бідності, зубожіння соціально незахищених верств населення, посилення соціальної напруги в суспільстві.

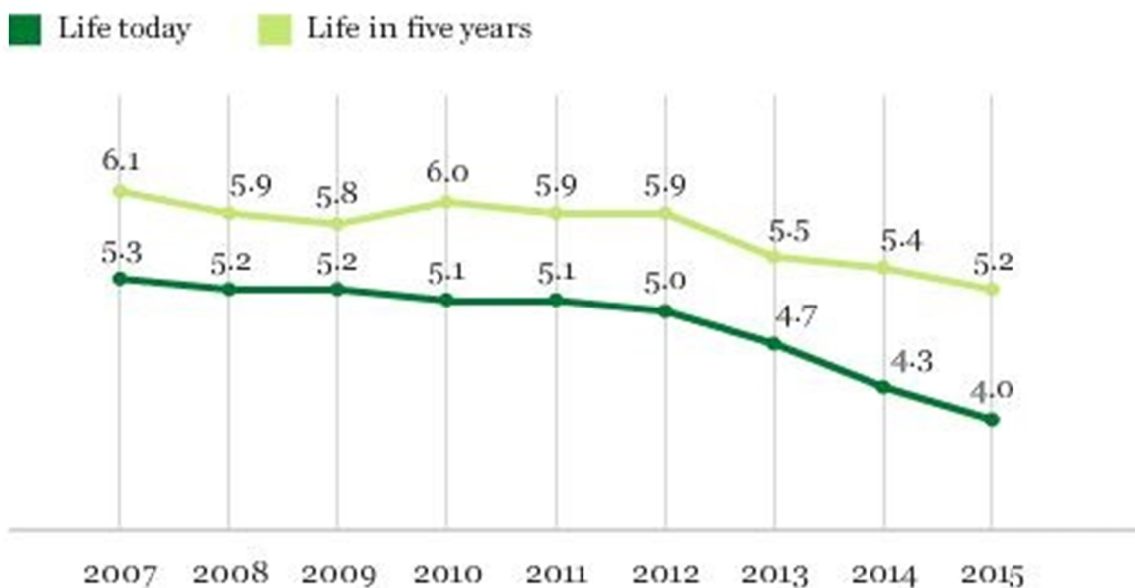
Про зниження доходів населення свідчать також дані соціологічних досліджень. За дослідженням американського інституту суспільної думки Геллапа (Gallup), українці вважають, що рівень їхнього життя в 2015 році опустився нижче попередніх показників. Проведене серед тисячі українців соціопитування свідчить про найгірші дані за всю історію спостережень в країні [37].

За шкалою від 0 до 10 (де 10 є найкращим показником) в середньому українці оцінили свій рівень життя в 4.0. Оптимізм українців щодо свого майбутнього також знизився, як і в 2014 році. У 2015 році показник серед українців, які очікують позитивних змін у своєму житті протягом п'яти наступних років, впав до нового мінімуму - 5,2 бали (рис. 2.3).

Все менше українців відносять себе до числа "процвітаючих" людей. Так, у 2015 році до таких себе віднесли лише 9% українців, тоді як в 2011 році число таких респондентів складало 21% (рис. 2.5).

У той же час, згідно з дослідженням, у 2015 році в Україні зріс відсоток населення, яке заявляє про "страждання" та досягнув максимуму - 36% (рис. 3.2). Це найвищий показник серед інших країн пострадянських держав за підсумками 2015 року (опитування не проводилося в Криму, у Донецькій і Луганській областях).

Present, Future Life Evaluations at New Lows in Ukraine

GALLUP®

- Життя сьогодні (оцінка очікування позитивних змін).
- Життя через п'ять років (оцінка свого майбутнього).

Рис. 2.3. Динаміка самооцінки рівня життя українцями за даними соціального дослідження американського інституту суспільної думки Геллапа (очікувані показники нового зниження рівня життя в Україні)

На сьогоднішній день, низький рівень доходів населення є однією з першочергових проблем розвитку економіки країни та її регіонів. Стратифікаційна економічна політика в регіонах повинна забезпечити створення передумов для викорінення бідності, а також формування середнього класу як основи соціально-економічної стабільності та зростання, про що розмова піде у подальшому.

1.2 Оцінка структури доходів та витрат населення регіону

Одним з найважливіших узагальнювальних показників економічного розвитку регіону, який відображає кінцеві результати діяльності резидентів регіону, що виробляють товари та послуги, є регіональний валовий продукт.

За допомогою статистичного аналізу можливо визначити подальший економічний розвиток регіону як головної умови формування доходів населення та чинників, що на нього впливають.

Показник РВП характеризує можливості економіки щодо забезпечення добробуту суспільства в трьох аспектах: ефективності розподілу виробництва на продукти проміжного та кінцевого призначення; структури кінцевого попиту (споживання, нагромадження, зовнішньоторговельне сальдо); первинних

доходів. Головною особливістю РВП є те, що він охоплює вартість тільки тих товарів і послуг, які вироблені на території даного регіону.

Дослідження динаміки РВП Одеської області розпочнемо з аналізу номінального та реального РВП (61, с.187-188, 191).

Номінальний РВП характеризує загальний обсяг виробництва, який вимірюється в поточних цінах, тобто в цінах, що існують на момент виробництва. Цей показник має постійну тенденцію до зростання, проте не завжди характеризує позитивну тенденцію в економіці регіону (табл.2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка обсягу валового регіонального продукту в Україні та Одеській області (у фактичних цінах)

Роки	ВВП в Україні, млн грн	Темп росту до попереднього року, %	ВВП в Одеській області, млн грн	Темп росту до попереднього року, %	Питома вага Одеського регіону, %	Темп росту до попереднього року, %
2011	1 302 079	120,3	61 499	114,1	4,72	94,4
2012	1 459 096	112,1	64 743	105,3	4,44	94,1
2013	1 522 657	104,4	69 760	107,7	4,58	103,2
2014	1 586 915	104,2	74 934	107,4	4,72	103,1
2015	1 754 017	110,5	82 869,5	110,6	4,72	100,0

За даними табл.2.3 можна зробити декілька висновків, а саме:

темпи росту РВП в Одеському регіоні передреволюційні роки були нижчими ніж по Україні в цілому, але вищими у 2013-2014 роках з урахуванням кризи в Криму і на Донбасі;

питома вага Одеського регіону у ВВП України за період 2011-2015 практично не змінилася, хоча останні 3 роки темпи її росту мають тенденцію до зниження.

Аналізуючи зміну динаміки номінального РВП визначити за рахунок чого відбулися ці зміни досить важко: чи зміни цін, чи виробництва. Тому розраховують реальний РВП, тобто загальний обсяг виробництва, який вимірюється в постійних (незмінних, базових) цінах, (приймається за базу), тобто на величину цього показника впливає лише зміна обсягів виробництва. Таким чином це показник, який характеризує економічну діяльність в реальному секторі економіки регіону. Розглянемо його більш детально за даними Державної служби статистики України (табл. 2.4).

За даними таблиці 2.4, можна зробити висновок, що на протязі останніх п'яти років обсяги виробництва в регіоні не мали чітко визначеної тенденції щодо зростання або зниження як в цілому в абсолютних величинах, так і у розрахунку на одну особу. Загальний висновок полягає в тому, що загальноукраїнські тенденції в економіці ідентично відбуваються і в Одеському регіоні.

Таблиця 2.4

Динаміка обсягу валового регіонального продукту в Україні та Одеській області
(у порівняних цінах)

Роки	ВРП в Україні, млн. грн.	У % до попереднього року	ВРП в Одеській області			Питома вага ВРП Одеського регіону, %	У % до попереднього року
			млн. грн.	у % до попереднього року			
				усього	у розрахунку на одну особу		
2011	1 369 787,0	106,6	62 790,5	99,6	100,2	4,58	94,4
2012	1 462 014,0	106,7	62 671,2	102,4	102,5	4,29	93,7
2013	1 522 657,0	104,1	73 736,3	96,8	96,6	4,84	112,8
2014	1 482 179,0	97,3	73 660,1	105,7	105,5	4,97	102,7
2015	1 573 353,0	106,2	75 162,6	98,3	98,3	4,78	96,2

У той же час, розгляд структури ВРП за кінцевим споживанням надає можливість виявити деякі тенденції щодо окремих складових ВРП Одеського регіону (табл.2.5).

Аналіз таблиці 2.5 дозволяє зробити наступні висновки:

- індивідуальне кінцеве споживання у 2014 році за питоною вагою у фактичному кінцевому споживанні повернулось до показника 2010 року – 92,9%;
- індивідуальні кінцеві споживчі витрати сектору загального державного управління мають стійку тенденцію до зниження питомої ваги – з 14,5% у 2010 р. до 10,9% у 2014 р.;
- колективне кінцеве споживання (споживчі витрати сектору загального державного управління) також у 2014 р. повернулося до показника 2010 р.;
- валове нагромадження основного капіталу домашніх господарств хоча і зростало у 2012 – 2014 роках, але дуже повільно.

Таблиця 2.5

Окремі складові валового регіонального продукту за витратами (млн.грн)

	2010 р.		2012 р.		2013 р.		2014 р.	
	всього	%	всього	%	всього	%	всього	%
Фактичне кінцеве споживання – усього	53498	100	77854	100	84391	100	93752	100
індивідуальне кінцеве споживання – усього	49701	92,9	72861	93,6	79838	94,6	87061	92,9
у тому числі кінцеві споживчі витрати домашніх господарств	41491	77,6	61749	79,3	69202	82,0	76267	81,3
індивідуальні кінцеві споживчі витрати некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства	450	0,7	302	0,4	443	0,5	601	0,6
індивідуальні кінцеві споживчі витрати сектору загального державного управління	7760	14,5	10810	13,9	10193	12,1	10193	10,9
колективне кінцеве споживання (споживчі витрати сектору загального державного управління)	3797	7,1	4993	6,4	4553	5,4	6691	7,1
Валове нагромадження основного капіталу домашніх господарств	1067		1607		1663		1694	

Очевидним є взаємозв'язок показників розвитку регіональної економіки і доходів населення регіону. Тому перейдемо до аналізу узагальнених показників, що характеризують динаміку доходів населення регіону. Використовуючи дані Держкомстату в Одеській області (61, с.109) спробуємо визначити тенденції, які мають місце у зростанні доходів населення регіону (табл. 2.6).

Дані, що наведені у таблиці 2.6, дозволяють зробити такі висновки:

- незважаючи на достатньо високі темпи зростання доходів населення регіону (крім 2014 р.), очевидним є те, що високі темпи інфляції призвели до падіння реальних (тобто з урахуванням інфляції) наявних доходів у 2013-2014 роках – відповідно на 16,2% та 14,2%;

- показники наявного реального доходу у розрахунку на одну особу дещо кращі за указані вище, особливо у 2015 році, який можна визначити як рубіжний у переході до стабілізації і поступового покращення рівня доходів населення регіону.

Таблиця 2.6

Динаміка доходів населення Одеського регіону

	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.	2015
Доходи всього, млн. грн.	61435	70429	78285	80438	99071
Темп росту, %	116,1	116,3	111,2	102,8	123,2
Наявний дохід на одну особу, грн.	19135,0	22224,4	25571,8	24242,0	31567,6
Темп росту, %	117,6	116,2	115,1	94,8	130,2
Реальний наявний дохід (у % до попереднього року)	107,7	113,9	115,4	83,8	85,8

Зрозуміло, що динаміка і структура доходів населення мають дуже щільний зв'язок зі структурою сукупних ресурсів домогосподарств. Тому розгляд структури сукупних ресурсів домогосподарств в Україні і окремо в Одеському регіоні дозволить визначити більш чіткий висновок щодо якості життя населення регіону (див. табл.2.7, 2.8).

Таблиця 2.7

Структура сукупних ресурсів за домогосподарств України

(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя)

Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	2010	2011	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹
Структура сукупних ресурсів домогосподарств	3481,0	3853,9	4144,5	4470,5	4563,3	5231,7
Грошові доходи	89,1	88,9	91,0	90,8	91,2	89,4
- оплата праці	47,6	48,9	50,8	50,6	48,8	47,2
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	6,1	4,6	4,1	4,1	5,2	5,5
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,4	3,1	2,8	2,8	3,2	3,4
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	25,8	25,5	27,1	27,1	27,0	25,2
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	6,2	6,8	6,2	6,2	7,0	8,1
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	5,0	4,8	3,8	3,9	4,6	5,1
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	0,6	0,6	0,6	0,4	0,4	1,3
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4
Інші надходження	4,8	5,2	4,1	4,4	3,4	3,8
Довідково: загальні доходи, грн.	3369,8	3708,2	4031,9	4331,0	4470,9	5122,0

¹ Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Таблиця 2.8

Структуру сукупних ресурсів домогосподарств Одеської області.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Сукупні ресурси в середньому з а мі-сяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3813,2	3757,89	4352,04	4672,58	5094,95	5487,28
Грошові доходи	92,8	92,0	95,4	94,2	95,1	93,9
оплата праці	55,0	55,3	56,5	58,7	57,0	57,4
доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	6,4	2,9	6,4	2,3	4,5	3,4
доходи від продажу сільськогос подарської продукції	2,5	3,4	2,3	4,3	3,5	2,8
пенсії, стипендії, соціальні доп омоги, надані готівкою ¹	20,4	23,8	23,9	23,4	23,2	22,6
грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	8,5	6,6	6,3	5,5	6,9	7,7
Вартість спожитої продукції, отриманої з особисто го підсобного господарства та від самозаготівель	3,9	4,5	2,6	3,3	3,1	4,0
Пільги та субсидії безготівкові н а оплату житлово- комунальних послуг, електроене ргії, палива	0,3	0,2	0,1	0,2	0,3	0,4
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охор они здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку ²	0,2	0,2	0,3	0,2	0,3	0,1
Інші надходження	2,8	3,1	1,6	2,1	1,2	1,6
Довідково: загальні доходи, грн.	3738,93	3668,48	4298,69	4607,71	5051,41	5449,48

За останні 6 років спостерігалась нестабільна динаміка структури доходів домогосподарств Одеської області. За період 2010-2015 рр. відмічено збільшення частки заробітної плати з 55,0% у 2010 до 57,4% у 2015 р., тобто на 2,4 відсоткових пунктів (в.п.). Також за цей період спостерігається збільшення рівня соціальних допомог та поточних трансфертів: на 2,2 в.п. у 2015 р. в порівнянні з показником 2010 р. Найбільша частка цього джерела надходжень у структурі загальних доходів зафіксована у 2012 р. – 23,9%.

У 2015 р. в Одеській області у структурі доходів домогосподарств заробітна плата (57,4%) перевищує показник 2010 р. (55,0%). У нашій країні диверсифікація доходів відбувається не за рахунок само зайнятості (6,4% у 2010 р та 3,4% - у 2015 р.), а за рахунок зростання обсягу соціальних трансфертів (пенсій, стипендій, різних видів допомог) з 20,4% у 2010 р. до

22,6% у 2015 р. На соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти за останні 6 років припадає понад 20%. У 2015 р. частка пенсій, стипендій, соціальної допомоги в Одеській області складала 22,6%, в Україні – 25,2%.

Така, достатньо висока частка соціальних доходів в структурі сукупних ресурсів домогосподарств як в Україні в цілому, так і в Одеському регіоні зокрема, з одного боку свідчить про те, що держава піклується про своїх громадян, витрачаючи значну частку державного бюджету на утримання вразливих верств населення. З іншого – це створює ряд негативних наслідків, перш за все, навантаження на державу, що гальмує розвиток інших галузей економіки, які в перспективі змогли б покращити економічне становище в країні.

Збільшення трудових доходів домогосподарств від особистих підсобних господарств (продажу сільськогосподарської продукції) може бути безпосереднім результатом несприятливої соціально-економічної ситуації в регіоні, пов'язаної із зростанням безробіття, неповної чи неформальної зайнятості. Регресивні зрушення у структурі сукупних доходів населення регіону обумовлюють і відповідні зміни у структурі витрат, зокрема скорочення частки витрат на товари тривалого користування та на цілі нагромадження.

Таким чином, залежно від характеру змін у співвідношенні основних джерел формування сукупних доходів домогосподарств Одеської області за останні 6 років їх можна згрупувати так: з усталеною висхідною динамікою – оплата праці, соціальні трансферти, доходи від продажу сільськогосподарської продукції; зі значною низхідною динамікою – доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, грошова допомога від родичів та інших осіб; з відносно стабільною динамікою – вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства, пільги та субсидії та оплату житлово-комунальних послуг.

Неефективна структура сукупних ресурсів домогосподарств через надмірну частку соціальних трансфертів, динаміка яких не залежить безпосередньо від рівня економічної активності їхніх одержувачів породжує утриманські настрої серед працездатного населення, послаблює мотиваційні стимули до праці, гальмує розвиток трудового потенціалу.

Практика господарювання країн із різним економічним устроєм переконливо свідчить, що чим більше необхідного продукту розподіляється поза механізмом виплати заробітної плати, тобто чим менший обсяг необхідних для життя потреб задовольняється за рахунок трудового внеску, тим нижча роль заробітної плати як чинника-стимулятора.

Слід зазначити, що країни з розвинутою ринковою економікою постійно відстежують частку заробітної плати в сукупних доходах населення і проводять політику, спрямовану на підтримування її на високому рівні. У сукупних доходах населення частка заробітної плати становить: в Японії – 69%, Великій Британії – 65%, Німеччині – 64%, Франції – 58%. [40].

Отже, Україна відстає за значенням цього показника, що вимагає суттєвих кардинальних змін як в організації оплати праці, так і в процесах розподілу домогосподарств.

Динаміка структури сукупних ресурсів домогосподарств Одеського регіону за останні 6 років свідчить про значне зниження в структурі сукупних ресурсів, доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості: з 6,4% у 2010 р. до 3,4% в 2015 р., тобто майже у два рази. Загальна частка доходів від підприємницької діяльності, самозайнятості, від продажу сільськогосподарської продукції, з урахуванням вартості спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства за період 2010-2015 рр. становила: 12,8%, 10,8%, 11,3%, 9,9%, 11,1%, 10,2%.

Питома вага доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості залишилась низькою відносно аналогічних показників європейських країн. Внаслідок певних кроків з дерегуляції економіки та реформування умов ведення бізнесу Україна підвищила рейтингові позиції у Doing Business і у червні 2014 року посіла 96 місце серед 189 країн світу за загальним індексом ведення бізнесу [47], увійшовши до числа країн – активних реформаторів бізнес-середовища. Основні перешкоди на шляху досягнення покращень експерти пов'язують усе-таки зі складністю оподаткування.

За досягнутим рівнем сукупних доходів (4470,5 грн. на одне домогосподарство у місяць у 2013 р. в Україні та 4672,58 грн. в Одеській області; у 2015 р. ці цифри збільшилися до 5231,7 та 5487,28 грн. відповідно), заробітної плати та соціальних трансфертів населення регіонів України залишається бідним, з примітивною структурою споживання, орієнтованого здебільшого на задоволення першочергових потреб фізіологічного виживання. Зрозуміло, що абсолютна величина одержаних домогосподарствами доходів неспівмірна з аналогічними показниками домогосподарств європейських країн (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Чистий (еквівалентний) дохід домогосподарств європейських країн
(тис. євро на рік)

Країни	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.
Норвегія	31,79	33,73	32,42	36,48	40,13	42,94
Швеція	20,57	21,23	19,73	22,50	24,64	26,41
Велика Британія	18,77	16,27	17,11	17,14	19,17	18,69
Франція	18,90	19,66	19,96	20,01	20,61	20,95
Німеччина	18,30	18,59	18,8	19,04	19,59	19,55
Греція	10,80	11,53	11,96	10,99	9,46	8,38
Словаччина	4,79	5,67	6,12	6,31	6,93	6,74
Польща	4,15	5,09	4,4	5,03	5,06	5,17
Латвія	4,75	5,36	4,47	4,16	4,44	4,70
Болгарія	2,18	2,83	3,02	2,91	2,86	2,92
УКРАЇНА	2,0	1,5	1,81	1,91	2,23	2,32

Джерело: за даними http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di04&lang=en

Фактичне кінцеве споживання включає вартість усіх товарів та послуг, придбаних домашніми господарствами-резидентами для індивідуального споживання незалежно від джерела фінансування, та вартість колективних послуг, наданих органами державного управління суспільству в цілому або значним групам населення.

Витрати та придбання товарів та послуг для індивідуального споживання відносяться до індивідуальних кінцевих споживчих витрат, які включають:

витрати домашніх господарств на придбання споживчих товарів і послуг, включаючи витрати на неринкові товари та послуги, які реалізуються за економічно незначущими цінами;

витрати органів державного управління (включаючи фонди соціального страхування та позабюджетні фонди) і некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, з урахуванням умовно обчислених витрат на придбання споживчих товарів та послуг індивідуального характеру, що надаються домашнім господарствам у вигляді соціальних трансфертів в натуральній формі.

Множину кількісних і якісних факторів, що впливають на рівень та структуру витрат та споживання продуктів харчування, а також на їх зміни, можна звести до чотирьох основних груп (рис. 2.5).

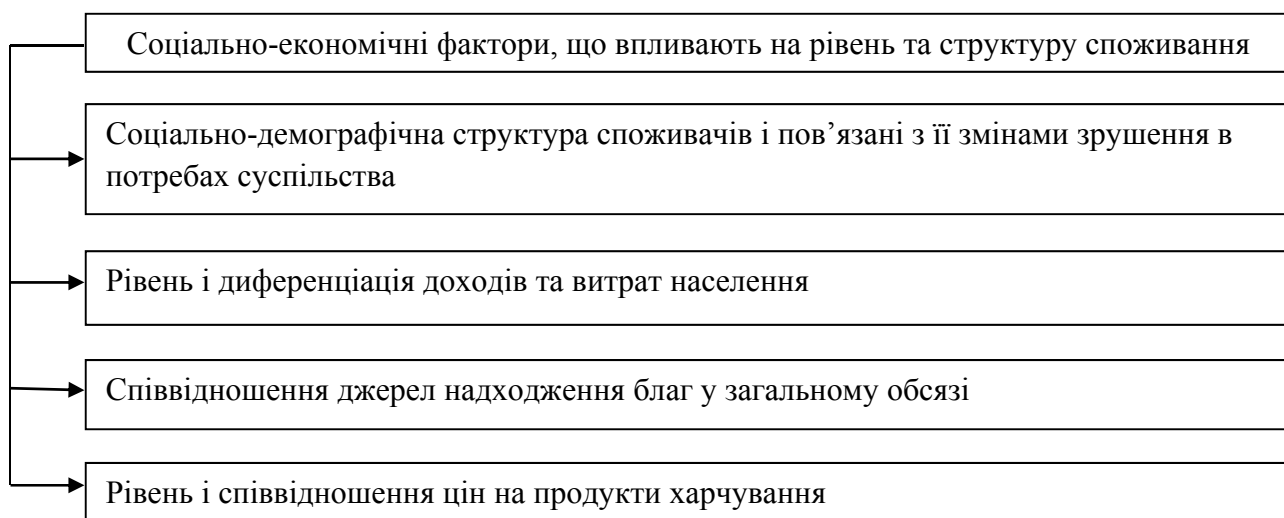

Рис 2.5. Групи факторів, що впливають на рівень та структуру споживання

Вагомий вплив на рівень споживання справляє соціально-демографічна структура населення, яка характеризується комплексом відносних та середніх показників (частка домогосподарств з дітьми до 18 років, середня кількість безробітних у розрахунку на одне домогосподарство, середній розмір домогосподарств за кількістю членів тощо). Інформативними статистичними характеристиками рівня споживання продуктів харчування є показники диференціації доходів населення – показники ресурсів та витрат домогосподарств (середньомісячна заробітна плата, витрати на продукти харчування тощо). Співвідношення джерел надходження благ у загальному обсязі (заробітна плата,

надходження з особистого господарства, соціальні трансферти тощо), рівень і співвідношення цін (індекс споживчих цін на харчові продукти, показники роздрібного товарообороту тощо) також справляють суттєвий вплив на рівень та структуру споживання продуктів харчування населенням України [39].

Витрати та заощадження домогосподарств включають витрати на придбання товарів та послуг, сплачені доходи від власності, поточні податки на доходи, майно та інші поточні трансферти, приріст фінансових активів у вигляді заощаджень у вкладах тощо. Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство за період 2011 – 2015 рр. в Україні склали: 3073,3 грн., 3458,0 грн., 3592,1 грн., 3820,3 грн., 4048,9 грн. відповідно (табл.2.10). В Одеській області: 3312,11грн., 3345,62 грн., 3530,25 грн., 3979,56 грн., 4985,04 грн.(табл. 2.11). Тобто, в Одеській області домогосподарства з дітьми протягом досліджуваного періоду у середньому за місяць витрачають більше коштів (окрім 2012 р.), ніж за той же період в Україні.

Таблиця 2.10

Структура сукупних витрат домогосподарств України

(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя)

Показники	2010	2011	2012	2013	2014 ¹
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3073,3	3458,0	3592,1	3820,3	4048,9
Структура сукупних витрат домогосподарств	Відсотків (%)				
Споживчі сукупні витрати	89,9	90,1	90,8	90,2	91,6
продукти харчування та безалкогольні напої	51,6	51,3	50,1	50,1	51,9
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,4	3,4	3,5	3,5	3,4
непродовольчі товари та послуги	34,9	35,4	37,2	36,6	36,3
в тому числі					
одяг і взуття	6,0	5,7	6,1	5,9	6,0
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,2	9,6	9,9	9,5	9,4
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,3	2,2	2,3	2,3	2,3
охорона здоров'я	3,2	3,2	3,4	3,4	3,6
транспорт	3,7	4,0	4,3	4,3	4,3
зв'язок	2,7	2,6	2,8	2,8	2,8
відпочинок і культура	1,8	1,9	2,0	2,1	1,8
освіта	1,3	1,3	1,3	1,2	1,1
ресторани та готелі	2,4	2,5	2,5	2,5	2,3
різні товари і послуги	2,3	2,4	2,6	2,6	2,7
Неспоживчі сукупні витрати	10,1	9,9	9,2	9,8	8,4
Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг	7,6	8,0	8,3	8,0	8,1

¹ Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 році: стат. зб. – К. : Державний комітет статистики України, 2016. – 380 с.

Таблиця 2.11

Структура сукупних витрат домогосподарств Одеської області

Показники	2011	2012	2013	2014	2015
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3312,11	3345,62	3530,25	3979,56	4985,04
Структура сукупних витрат домогосподарств					
Споживчі сукупні витрати	95,0	95,2	92,8	95,1	93,9
продукти харчування та безалкогольні напої	58,9	56,1	54,1	56,2	57,5
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,9	4,0	3,6	3,1	3,3
непродовольчі товари та послуги	32,2	35,1	35,1	35,8	33,1
в тому числі					
одяг і взуття	3,9	5,0	4,7	4,7	4,8
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	11,0	11,6	11,5	12,0	13,0
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	1,4	1,6	1,8	2,0	1,4
охорона здоров'я	2,3	2,2	2,4	2,6	2,3
транспорт	3,8	3,9	4,0	4,1	2,9
зв'язок	2,9	3,2	3,1	3,1	2,0
відпочинок і культура	1,7	1,9	2,2	1,9	1,6
освіта	1,6	1,7	1,5	1,1	1,3
ресторани та готелі	1,6	1,8	2,0	1,8	1,0
різні товари і послуги	2,0	2,2	2,0	2,5	2,6
Неспоживчі сукупні витрати	5,0	4,8	7,2	4,9	6,1
<i>Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг</i>	9,7	9,8	10,2	10,7	11,4

Джерело: Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 році: стат. зб. – К. : Державний комітет статистики України, 2016. – 380 с.

Структура споживчих продуктів харчування в домогосподарствах Одеської області наведена в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах Одеської області

Спожив. продукт. харчування в домогосп. (в перерахунку на первинний продукт) у середньому на місяць у розрахунку на 1 особу	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік
М'ясо і м'ясопродукти (кг)	5,4	5,5	5,0	5,1	5,2	5,0
Молоко і молочні продукти (кг)	17,8	17,0	16,8	17,4	18,8	20,0
Яйця (шт.)	21	23	21	21	19	20
Риба, рибопродукти (кг)	2,2	2,3	2,1	2,0	2,1	1,6
Цукор (кг)	3,1	3,4	3,1	3,1	3,1	2,9
Олія та інші рослини жири (кг)	1,7	1,8	1,8	1,5	1,5	1,5
Картопля (кг)	7,3	7,8	7,2	6,2	6,4	6,3
Овочі та баштанні (кг)	10,5	12,0	11,9	10,0	9,5	10,0
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград (кг)	4,6	5,0	4,8	4,7	4,6	3,9
Хліб і хлібні продукти (кг)	9,3	9,6	9,4	9,0	9,0	8,6

Данні таблиці 2.12 свідчать про збіднення населення, що знаходить своє підтвердження у переважанні в структурі витрат таких продуктів, як овочі, молоко, хліб. В той час як м'ясо, риба, фрукти населення споживає в меншій мірі.

Диференціацію життєвого рівня населення Одеської області характеризують дані таблиці 2.13 у динаміці за 2010-2015 рр. децильними коефіцієнтами диференціації загальних доходів населення та фондів.

Структура джерел формування грошових доходів населення України в динаміці за 2001-2014 рр. представлена у таблиці 2.14.

Таблиця 2.13

Диференція життєвого рівня населення Одеської області

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму:						
тис. осіб	218,3	225,0	164,7	156,2	98,2	
У % до загальної чисельності населення	9,8	10,1	6,6	7,0	4,4	4,1
Довідково: середньорічний розмір прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	843,2	914,1	1042,4	1113,7	1176,0	1330
Децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	3,1	3,1	3,0	2,8	2,6	
Децильний коефіцієнт фондів (по загальних доходах), разів	6,6	4,0	4,8	4,4	4,1	

Таблиця 2.14

Питома вага різних видів доходу в Україні у 2001–2014 рр.,%

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
заробітна плата	42,6	42,7	43,9	42,7	42,1	43,5	44,8	43,3	40,8	40,8	41,8	41,8	41,4	39,9
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	36,0	36,4	36,2	38,2	39,7	39,0	36,7	37,8	40,8	38,5	37,1	37,2	37,6	37,2
прибуток та змішаний дохід	18,7	18,1	16,8	16,0	15,3	14,7	15,3	15,5	14,5	14,5	15,8	15,4	15,7	16,8
доходи від власності (одержані)	2,7	2,9	3,1	3,0	2,9	2,9	3,2	3,4	3,9	6,2	5,4	5,5	5,2	6,6

Джерело: Електронний ресурс:

https://uk.wikipedia.org/wiki/Доходи_населення_України

Як свідчать наведені дані, найбільшу частку в структурі доходів населення України протягом усього періоду займають заробітна плата та соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти. Така ж картина спостерігається і в Одеському регіоні (табл.2.15).

Таблиця 2.15

Структура формування номінального доходу населення Одеської області
у динаміці за 2012 - 2015 р.

Показники	2012		2013		2014		2015	
	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%
заробітна плата	28037	39,8	28710	36,7	31276	38,8	35877	36,2
соціальні допомоги та інші соціальні трансферти	26993	38,3	33138	42,3	30398	37,7	41322	41,7
прибуток та змішаний дохід	11708	16,6	12788	16,3	14354	17,8	17936	18,1
доходи від власності (одержані)	3691	5,3	3595	4,7	4491	5,7	3936	4,0
Всього	70429	100	78231	100	80590	100	99071	100

Порівняння структури грошових номінальних доходів по Україні та Одеської області(табл. 2.14, 2.15) свідчить про стійку динаміку збереження низької частки заробітної плати при високій питомій вазі соціальних трансфертів та незначній частці прибутку та змішаного доходу. Складне співвідношення у цих структурах показує на високу проблематичність соціальної сфери, слабкість інвестиційного потенціалу та явно занижену заробітну складову.

Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти у 2014 р. становили 30398 млн.грн. або 37,8% усіх доходів населення. Соціальні допомоги зросли за рік на 1,2% та досягли 15102 млн.грн.

Як складова цих виплат пенсія пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, теж зросла – її середньомісячний розмір за 2014р. зріс на 55 грн. і склав 1457,2 грн.

Характеризуючи поточні трансферти, слід виділити субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг та електроенергії, на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива. За даними статистики соціальних послуг, у 2014р. призначено субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг 51,5 тис. сімей. Порівняно з 2013р. кількість сімей, яким призначено субсидії, збільшилась на 13,7%. Загальна сума субсидій, призначених сім'ям для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, у 2014р. становила 6,2 млн.грн. проти 4,9 млн.грн. у 2013р.

Прибуток та змішаний дохід у 2014р. зріс за рік найвищими темпами серед складових доходів населення – на 21,4% та становив 14354 млн.грн.

(17,8% у доходах населення області), що уселяє надію на інвестиційне пожвавлення реальної економіки.

Слід зазначити, що окрім загальновідомих проблем у соціально-трудовій сфері, для Одеської області (як і для багатьох інших областей країни) характерна ще одна проблема – значне розходження доходів сільського та міського населення. Так, у першій групі населення вони помітно нижчі за доходи міських жителів. Це пояснюється різницею в оплаті праці сільської та міської груп населення, де розрив в оплаті праці на галузевому рівні становить 1,5-2 рази й більше. Тобто відбувається диспропорція доходів і витрат за територіальною та галузевою ознаками. Рівень життя сільського населення наближений майже до злиденного. Селяни менше витрачають свою заробітну плату на продукти харчування, однак різноманітність їх їжі невисока й незбалансована за поживністю. Паралельно у селян збільшуються інші витрати, які майже відсутні у міських жителів: на будівництво житла та утримання особистого господарства, без якого життя за даних умов було б просто неможливе [21]. Всі диспропорції, що сьогодні існують, зумовлюють необхідність активної ролі держави в регулюванні оплати праці та доходів населення, тільки держава може забезпечити справедливе й суспільно прийнятний розподіл в умовах ринкової економіки. Однак спроби впливати на диференціацію, тобто впливати на перерозподіл доходів небезпечні цілим рядом витрат. Отже, якщо не враховувати вплив дефлятора через зростання інфляції як попиту, так і пропозиції, то найбільш проблемний в економіці 2014 рік виглядає таким чином. В Одеській області заробітна плата, прибуток та змішаний дохід, одержані доходи від властивості мають тенденцію до зростання у їх номінальному вимірюванні. Соціальні трансферти через скорочення бюджетних видатків у соціальній сфері декілька скоротилося, що вирівнює класику структури джерел формування грошових доходів. Загальновідомо, що динаміка розглянутих залежностей у доларовому еквіваленті спотворюється, але позитивні структурні зрушення при цьому залишаються.

Протягом останніх чотирьох років збільшується частка майже усіх складових номінального доходу населення Одеської області за виключенням частки доходів від власності, і якщо у 2014 р. їх частка складала 5,7%, то у 2015 р. – 4,0%. Це можна пояснити тим, що підприємництво, в першу чергу, малий та середній бізнес, все ще розвиваються в Україні, в перспективі частка пасивного доходу в структурі доходів населення повинна збільшуватися. Розвиток підприємництва повинен бути тісно пов'язаний зі змінами уявлень населення про підприємницьку діяльність, в тому числі розвитку активної верстви населення, здатної розвивати власний бізнес. Незначну частку цього сектора можна пояснити також тим, що через несприятливу політику уряду та недосконалість законодавчої системи велика частка прибутків від підприємницької діяльності та від нерухомого майна залишається в тіні. Розмір доходів та витрат населення Одеської області та порівняння їх з аналогічними даними по країні у 2014 та 2015 рр. наведений в таблицях 2.16, 2.17.

Таблиця 2.16

Доходи та витрати населення України та Одеської області за 2014 рік

	У фактичних цінах, млн.грн.		Зміна обсягів доходів та витрат населення регіону за (у % до 2013р.)		Структура доходів та витрат населення по області (у % до загального обсягу по Україні)
	Україна	Одеська область	Україна	Одеська область	
Доходи – всього	1516768	80438	102,6	102,8	5,3
з них					
заробітна плата	615022	30703	101,7	106,2	5,0
прибуток та змішаний дохід	254307	13956	108,8	118,0	5,5
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	562325	31640	...	...	...
з них соціальні допомоги	311360	15223	101,2	102,0	4,9
Витрати та заощадження – всього	1516768	80438	...	...	...
з них					
придбання товарів та послуг	1316757	87061	106,1	109,0	6,6
поточні податки на дох., майно та інші сплачені поточні трансферти	145736	10536	...	...	...
з них					
поточні податки на доходи, майно тощо	75446	4181	...	...	...
Нагромадж. нефінанс. активів	2912	-985	...	...	...
приріст фінансових активів	27868	-17186	...	...	...
Наявний дохід					
усього	1151656	58096	99,2	94,8	5,1
у розрахунку на одну особу, грн.	26782,1	24242,0	99,6	94,8	90,5 ¹
Реальний наявний дохід	x	x	88,5	83,8	x

¹ У відсотках до середнього рівня по Україні.

Таблиця 2.17

Доходи та витрати населення України та Одеської області у 2015 році

	У фактичних цінах, млн.грн		Зміна обсягів доходів та витрат населення регіону за (у % до 2014р.)		Структура доходів та витрат населення по області (у % до загального обсягу по Україні)
	Україна ¹	Одеська область	Україна ¹	Одеська область	
Доходи – всього	1743979	99071	115,0	123,2	5,7
з них					
заробітна плата	680386	35877	110,6	116,9	5,3
прибуток та змішаний дохід	319943	17936	125,8	128,5	5,6
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	658465	41322	...	...	...
з них соціальні допомоги	339142	16734	108,9	109,9	4,9
Витрати та заощадження – всього	1743979	99071	...	...	...
з них					
придбання товарів та послуг	1566001	105974	118,9	121,7	6,8
поточні податки на доходи, майно та ін. сплачені поточні трансферти	148604	9225	...	...	...

з них					
Нагромадж. нефінанс. активів	3183	261	...	...	...
приріст фінансових активів	3017	-17250	...	...	...
Наявний дохід					
усього	1331735	75554	115,6	130,1	5,7
у розрахунку на одну особу, грн.	31082,7	31567,6	116,1	130,2	101,6 ²
Реальний наявний дохід	x	x	77,8	85,8	x

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції. ² У відсотках до середнього рівня по Україні.

Як свідчать наведені дані, величина наявного доходу у розрахунку на одну особу у 2014 р. в Одеському регіоні складає 90,5%, а у 2015 р. перевищує рівень по Україні на 1,6% (складає 101,6%).

За даними регіонального управління статистики за підсумками досліджень умов життя домогосподарств Одеської області, її жителі витрачають на їжу більше половини всіх грошей.

Другою за вагомістю статтею витрат є оплата послуг ЖКГ - на це сім'ї Одеської області витрачають в середньому 13% всіх грошових коштів.

4,8% витрат припадає на придбання одягу та взуття, 2,9% складають витрати на транспорт, 2,5% - витрати на охорону здоров'я, 2% - оплата послуг зв'язку. На відпочинок і культуру середньостатистична сім'я витрачає 1,6% доходів щомісячно.

Варто зазначити, що частка витрат на харчування в загальній структурі витрат є ще одним показником, за яким оцінюють добробут населення: чим вище доходи населення, тим менше частка витрат на харчування (а точніше, тим більше частка витрат на все інше). Наприклад, в США сім'ї витрачають на їжу 6-7% всіх коштів, в розвинених країнах Європи - 10-15%, в Туреччині і Східній Європі - близько 20%. У Росії і Білорусії цей показник за підсумками 2015 року склав 28,5 і 39,2% відповідно.

1.3. Диференціація доходів населення у контексті подолання бідності та формування середнього класу.

В даний час в більшості випадків нерівність рівнів добробуту розглядається як соціально-економічна диференціація, і в якості її головної причини виступає диференціація доходів населення. Нерівність доходів є фундаментом ринкової економіки, обов'язковою умовою її ефективного функціонування, найсильнішим мотиваційним двигуном, закладеним в природі людини. Початок реформ, пов'язаних з переходом до ринкових відносин, призвів до розшарування суспільства за доходами, до збільшення відмінностей між прошарками та групами населення.

Відомо, що високий ступінь нерівномірності розподілу доходів в ринковій економіці перешкоджає її ефективному функціонуванню та викликає негативні соціальні наслідки. Ринковий механізм передбачає розподіл доходів між власниками факторів виробництва відповідно до граничного продукту, отриманого від конкретного фактора. Оскільки спочатку фактори розподілені серед суб'єктів економіки нерівномірно, то доходи також розподіляються нерівномірно [4].

Суспільство, в якому диференціація доходів є раціональною, відносно рівномірною, має найбільшу стійкість, тому що чисельність середнього класу в такому суспільстві є достатньо вагомою та соціальна мобільність є досить інтенсивною та дає сильні стимули до соціального просування і професійного зростання. Існує також обернена ситуація, як свідчить історичний досвід латиноамериканських країн, суспільства з різкою диференціацією доходів крайніх полюсних груп населення відрізняються соціальною нестійкістю, відсутністю сильних стимулів до професійного росту, значним ступенем криміногенності соціальних відносин [21].

Збільшення нерівності в доходах не тільки підсилює соціальну напруженість в суспільстві, а й підриває підприємницьку активність, знижуючи потенціал економічного зростання. Економічне зростання та бідність взаємозалежні: зниження рівня бідності визначається зростанням економіки, можливістю мати більш високі доходи стимулює економічне зростання. Диференціація доходів призводить до зростаючої поляризації суспільства, виникнення антагонізму між людьми (при декларуванні побудови солідарного суспільства), що негативно впливає на якість життя населення. Багато сучасні дослідників приділяють увагу оцінці впливу диференціації доходів населення на соціальні процеси, на подолання бідності.

Різні вимірники рівня бідності населення і показники диференціації населення за доходами і видатками відносяться до ключових індикаторів якості соціальної політики, що проводиться і, зокрема, використовуються при побудові адресної соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення, націленої на максимальне (в рамках наявних коштів) зниження соціальної напруженості в суспільстві.

Існують різні фактори, що впливають на диференціацію доходів, які сформульовані і структуровані в табл. 2.18.

Таблиця 2.18

Фактори диференціації доходів населення

Фактори диференціації доходів	Приклади
<i>Особливості соціально-економічного середовища</i>	
Ринкова структура	Ринки недосконалої конкуренції, особливо олігополія та монополія; попит і пропозиція праці різної кваліфікації
Територіальні фактори	Нерівність між містом та селом, регіональні і галузеві відмінності
Економічні цикли	Безробіття
Нерівномірна адаптація населення до змін спектру економічних можливостей	Нерівномірний розподіл вигод від приватизації державного майна
Інституційна організація економіки	Інституційно-обумовлені переваги положення одних соціальних верств по відношенню до інших: статусна диференціація, наявність інститутів, що регулюють соціально-трудові відносини
Демографічні фактори	Вплив статі, віку, національності і відмінності в мобільності населення
Морально-етичні норми суспільства	Світогляд та цінності, вибір способів економічного і соціального поведінки

Система оподаткування	Прогресивне, пропорційне, регресивне оподаткування. Податки на власність і спадщину
<i>Особливості індивідуального характеру</i>	
Успадковані чинники	Вроджені здібності, спадок та інвестиційні можливості
Накопичений людський капітал	Освіта, ділові та професійні навички, ставлення до ризиків, здоров'я
Тип родини	Навантаження утриманнями
Зв'язки	Протекція, рекомендація, працевлаштування «своїх», надання неформальної характеристики робочому місцю
<i>Особливості непередбаченого характеру</i>	
Випадковість	Успіх, великі виграші, нещастя, фондові ринки
Соціальні, політичні та природні потрясіння	Неочікувана інфляція

Крім загальновизнаних факторів - ринкової структури, індивідуальних здібностей та ін., в сучасному світі все більшу роль в зростаючій диференціації доходів та рівня життя населення відіграють морально-етичні норми сучасного суспільства та регіональні відмінності в проживанні. Регіональні відмінності зумовлені природно-географічним положенням регіонів, їх економічною і соціально-демографічною специфікою. Високі доходи характерні для областей з широко розвиненою зовнішньою, в тому числі прикордонною торгівлею, з високим рівнем розвитку важкої індустрії, гірничо-металургійними комплексами.

В якості головних чинників соціально-економічної диференціації виступає диференціація доходів населення.

Різниця в оплаті праці та необґрунтована диференціація в розмірах заробітної плати являються одними з основних факторів соціальної стратифікації, які характеризують ступінь нерівномірності розподілу матеріальних і духовних благ між членами суспільства [28].

Диференціація оцінюється не тільки за рівнем доходів в цілому, але і за розміром домогосподарств та соціально-демографічними типами, зайнятості, співвідношення числа зайнятих та утриманців. Але, головними ознаками диференціації залишаються рівень оплати праці та інших первинних доходів і ступінь навантаження утриманців.

За результатами соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова, в Україні до «ядра» середнього класу відносять себе 14% респондентів. Ще 34,8% опитаних вважають, що є «периферією» середнього класу. Друга велика група - третина опитаних (30,7%) відносять себе до нижчого класу. До найменш кількісного, вищого класу, себе зараховують лише 1,4%. Не визначилися ще 19,1% респондентів [67]. Як відзначають в Центрі Разумкова, до «ядра» середнього класу відносяться ті, кому «в цілому вистачає коштів на життя», «на життя і основні покупки вистачає, проте не має можливості придбати автомобіль і квартиру», «можуть купити все, що завгодно».

Політико-економічна криза 2014 року, великий потік вимушених переселенців з Донбасу та Криму значно погіршили ситуацію з бідністю. Крім того, відсутність статистичної інформації щодо територій, невідконтрольних українській владі, не дозволяє навести цілком вичерпні та достовірні дані. Утім, відомо, що у 2015 році рівень абсолютної бідності (добові витрати менше 5,05 доларів США) мав зрости до 3,5%, бідність за критерієм споживання нижче фактичного прожиткового мінімуму – до 32%, рівень відносної бідності – до 30,6%, у т.ч. бідність серед дітей становила 29%, а серед працюючих осіб – 18,5%.

Згідно з даними нещодавнього дослідження рівня життя українців, який проводили експерти ООН, близько 80% наших громадян живуть за межею бідності. Тобто витрачають до 5 доларів на день (за нинішнім курсом, це близько 130 грн). Відповідно, згідно з мінімальною зарплатою (цей показник із травня 2016 року становитиме 1450 грн.), на добу навіть українець, що працює, може дозволити собі витратити не більше 48 гривень (1,8 дол.). Ці показники є не набагато кращими за реалії найбідніших країн Африки, де подібний рівень витрат людини перебуває в межах 1-1,2 дол./день [68].

Геополітичне положення Одеської області обумовлене як вигідним транспортно-географічним розміщенням, так і зростаючою активізацією її участі у великих європейських міжрегіональних організаціях - Асамблеї Європейських Регіонів і Робітничої Співдружності Придунайських Країн. Будучи частиною морського фасаду країни, Одеська область значною мірою сприяє активній участі України в роботі країн-членів Чорноморського Економічного Співробітництва.

Розглянемо ситуацію з грошовими доходами населення регіону і їх диференціацією на прикладі Одеської області.

Найважливішими індикаторами, що характеризують рівень суспільного добробуту, є показники доходів населення та їх використання.

Зростання номінальної заробітної плати у 2015 р. порівняно з 2014р. було зафіксовано у всіх видах економічної діяльності, його темпи коливалися від 12,2% в діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування до 48,5% у сфері інформації та телекомунікації.

Як і раніше, спостерігалась значна диференціація за розмірами заробітної плати серед різних видів діяльності. Так, співвідношення найвищого розміру середньомісячної заробітної плати (у фінансовій та страховій діяльності – 6595 грн.) та найнижчого її рівня (у сфері сільського, лісового та рибного господарства – 2278 грн.) становило 2,89 рази.

Найбільш високооплачуваними залишаються працівники сфери фінансової та страхової діяльності, сфери транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності, де заробітна плата перевищила середній показник по економіці області в 1,7–1,6 рази.

Співвідношення між розмірами середньомісячної заробітної плати одного штатного працівника за окремими видами економічної діяльності в Одеській області та в Україні наведено на рисунку 2.6.

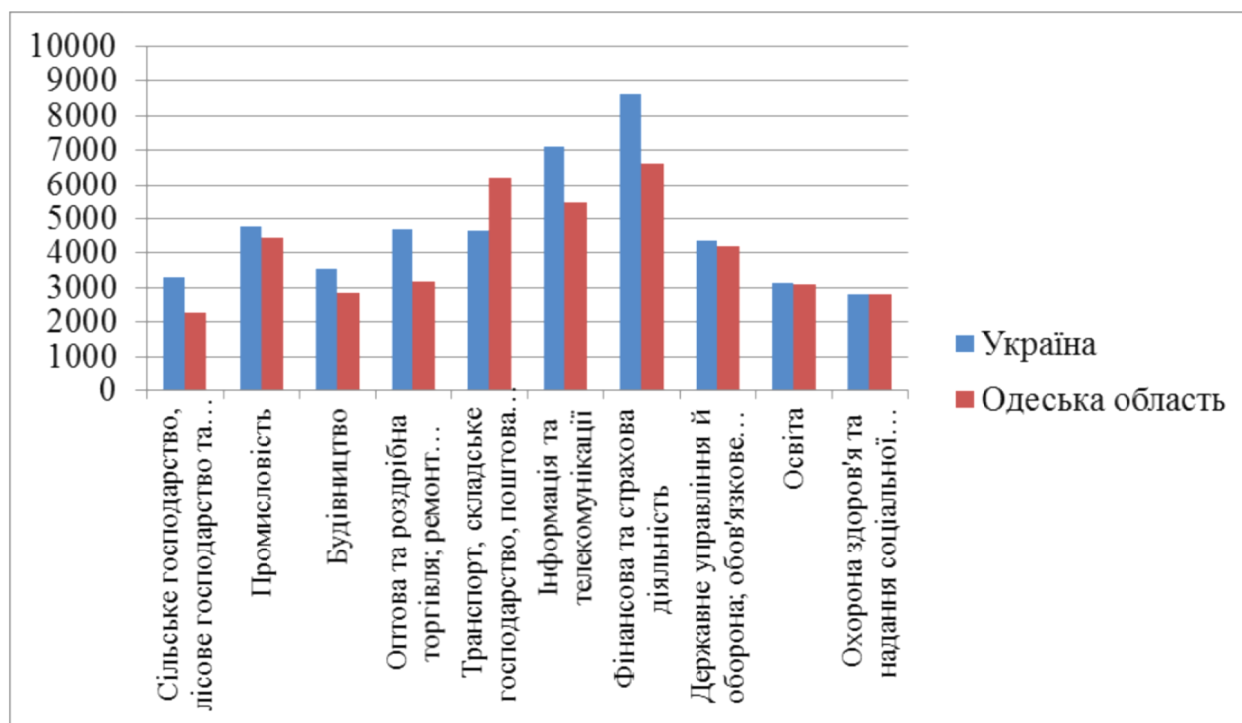

Рис. 2.6. Співвідношення середньомісячної заробітної плати одного штатного працівника по Одеській області та по Україні за окремими видами економічної діяльності у 2015 р.

Значно відстає рівень оплати праці працівників області від відповідного виду діяльності країни в сфері інформації та телекомунікації (в 0,8 рази), в установах фінансової та страхової діяльності (в 0,8 рази), в сфері оптової та роздрібно торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (в 0,7 рази). Потрібно зауважити, що середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника на підприємствах транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності в Одеській області перевищує рівень оплати праці працівників у даній сфері в Україні (в 1,3 рази).

Рівень оплати праці працівників сфери освіти, охорони здоров'я та соціальної допомоги, державного управління й оборони; обов'язкового соціального страхування в Одеській області майже не відрізнявся від рівня, який склався в країні (98,6%, 99,4%, 95,7%, відповідно, від середнього рівня по Україні), що є результатом державного регулювання розмірів заробітної плати в бюджетній сфері економіки.

Задля більшої деталізації аналізу спробуємо провести співставлення розподілу населення в Україні в цілому і в Одеському регіоні за даними таблиць 2.19 і 2.20.

Таблиця 2.19

Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів¹

(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя)

Розподіл населення (%) за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць, грн.	2010	2011	2012	2013	2014 ²	2015 ²
до 480,0	0,7	0,2	0,4	0,1	0,1	0,1
480,1–840,0	7,8	4,8	3,2	2,3	1,4	0,9
840,1–1200,0	25,9	18,8	12,6	9,1	7,9	4,8
1200,1–1560,0	27,2	26,7	23,8	21,2	19,2	11,3
1560,1–1920,0	16,5	20,0	21,2	21,9	23,1	18,2
1920,1–2280,0 ³	21,9	29,5	14,5	16,6	16,5	17,6
2280,1–2640,0	...	...	9,3	10,5	11,7	15,9
2640,1–3000,0	...	...	5,6	6,8	7,8	11,4
3000,1–3360,0	...	...	3,1	4,3	4,6	6,7
3360,1–3720,0	...	...	2,1	2,0	2,5	4,4
понад 3720,0	...	...	4,2	5,2	5,2	8,7

Джерело: [12]

¹Починаючи з 2011 року при розрахунках середньодушових показників, а також показників диференціації населення (домогосподарств) за рівнем матеріального добробуту розпочато використання шкали еквівалентності. Для забезпечення зіставності показників динамічних рядів було здійснено перерахунок даних за 2010р. з урахуванням шкали еквівалентності.

²Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

³У 2010-2011рр. – понад 1920 грн.

Таблиця 2.20

Розподіл грошових доходів за децильними (10%- ми) групами населення Одеської області у 2009 – 2013 рр.. [3]

	2009	2010	2011	2012	2013
Загальні доходи	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі за децильними (10%-ми) групами населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів					
Перша (з найменшими доходами)	3,0	3,3	4,2	3,7	4,4
друга	4,8	4,7	5,8	5,8	5,9
третя	6,2	6,1	7,2	7,0	6,7
четверта	7,0	7,2	7,1	7,3	7,2
п'ята	8,5	8,7	8,6	9,0	7,9
шоста	10,3	8,3	9,2	9,9	9,6
сьома	9,9	10,0	11,3	12,5	10,0
восьма	12,4	12,1	11,7	11,9	12,1
дев'ята	14,2	13,5	14,0	13,2	15,7
десята (з найбільшими доходами)	23,2	26,1	20,9	19,7	20,5

Коефіцієнт концентрації (індекс Джині)	0,292	0,304	0,244	0,236	0,252
Децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	3,8	3,5	3,0	3,1	2,9
Співвідношення загальних доходів 10% найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів), разів	7,4	7,9	5,0	5,3	4,7

За даними Держкомстату України, середньомісячна номінальна заробітна плата у 2015 р. складала 4195 грн., а середній прожитковий мінімум – 1163 грн. Оскільки під поняттям «середній клас» розуміємо соціальний прошарок суспільства, який повинен володіти сталим рівнем доходів, достатнім для задоволення широкого кола матеріальних і соціальних потреб, то для визначення частки середнього класу в суспільстві потрібно відсікти найбідніші та найбагатші верстви населення. Керуючись таким принципом, можна стверджувати, що населення з доходами, рівними середньомісячній номінальній заробітній платі, належало до найбагатших та складало 8,7% у 2015 р. Населення, рівень доходів якого складає 1200,1 – 2280,0 грн. претендує на входження до середнього класу, тобто, є потенційним середнім класом. Чисельність цієї групи населення в 2014 р. становила 58,8%, а в 2015 р. - 47,1%.

Аналогічною є ситуація в Одеській області, у 2014 р. «потенційний» середній клас складав 50,1%

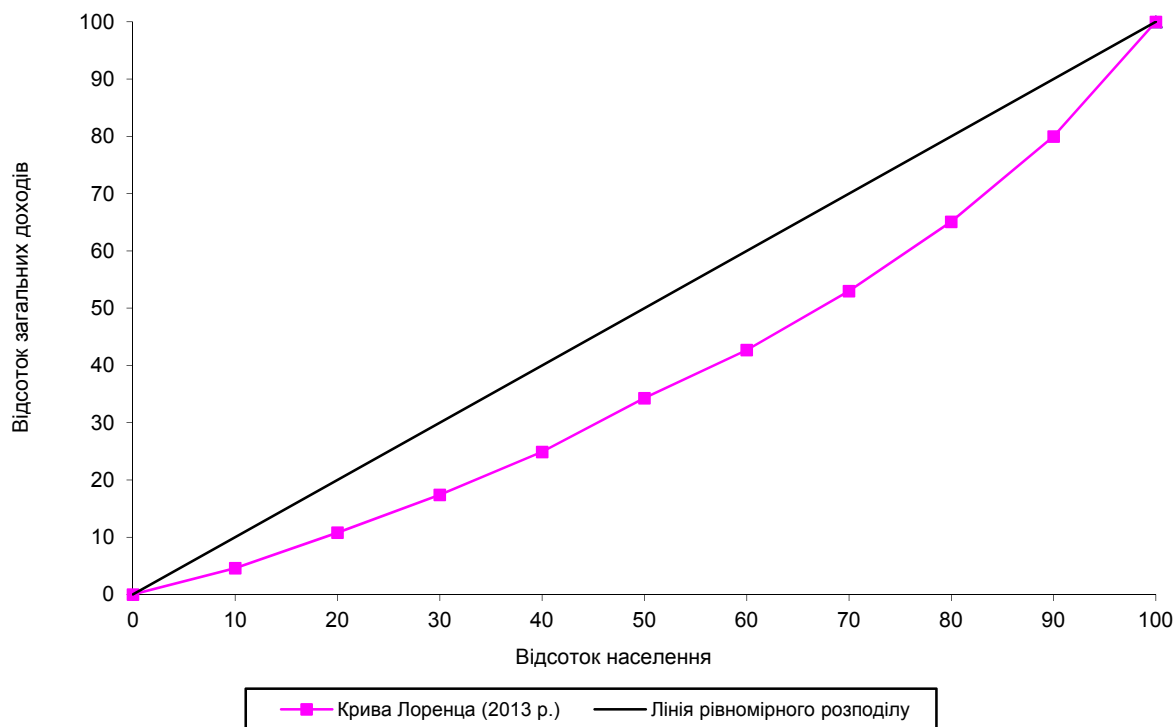
Дані таблиці 2.20 показують, що за 2009 - 2013 рр. відбулися незначні зміни в розподілі грошових доходів. Найбільшу частку доходів близько 20,5% в країні має 10% група осіб, що має найбільші доходи. Близько 4,4% доходів в Україні має група осіб з найменшими доходами. Наявні статистичні дані яскраво показують диференціацію доходів населення.

Частка населення із місячними середньодушовими еквівалентними загальними доходами нижче середньорічного розміру прожиткового мінімуму у середньому за місяць на одну особу складала 7,0 %, частка домогосподарств цієї групи – 6,8% (у середньому по Україні відповідно 8,4% та 7,5%). Співвідношення загальних доходів 10% найбільш та найменш забезпеченого населення становило 4,4 рази. Співвідношення мінімального рівня загальних доходів серед 10% найбільш забезпеченого населення до максимального рівня серед 10% найменш забезпеченого в середньому по області становило 2,8 рази [22].

Індекс Джині, розрахований з використанням критерію грошових доходів, становив у 2013р. 0,252; мінімальний рівень грошових доходів серед 10% найбільш забезпеченого населення перевищував максимальний серед 10% найменш забезпеченого населення у 2,9 рази, а в цілому найбільш забезпечені 10% населення отримали у 4,7 раз більше грошових доходів, ніж 10% найменш забезпечених (рис. 2.7).

За даними табл. 2.21 можна спостерігати позитивну динаміку, але все ж за межею бідності перебуває дуже велика кількість населення, так за даними

Головного управління статистики в Одеській області, за межею бідності (з доходом нижче прожиткового мінімуму) в Одеській області знаходяться близько 100 тис. осіб.

Рис. 2.7. Нерівність розподілу загальних доходів за децильними (10%- ми) групами населення у 2013 р. [22]

В Україні мінімальний прожитковий мінімум є дуже низьким, і він не дозволяє забезпечити нормальне існування людини. Уряд України встановив прожитковий мінімум за IV квартал 2016р. в розмірі 1399 грн. на душу населення, для працездатного населення – 1450 грн., для осіб, що втратили працездатність – 1130 грн., для дітей віком 0 – 6 років - 1228 грн., для дітей віком 6 - 18 років – 1531 грн. Однак встановлена державою мінімальна заробітна плата виходить практично рівною цьому прожитковому мінімуму. Так з 1 травня 2016 року, вона становила 1450 грн.

Таблиця 2.21

Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму в Одеській області у 2005 – 2014 рр. [2]

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Тис. осіб	1332,1	1225,2	308,3	939,1	243,8	218,3	225,0	146,7	156,2	98,2
У відсотках до загальної чисельності населення	58,4	54,2	13,7	10,7	10,9	9,8	10,1	6,6	7,0	4,4

За даними Головного управління статистики в Одеській області, сукупні щомісячні витрати середньостатистичного одеського домогосподарства в 2015 р. склали 4987 грн., або 200 доларів США. Для порівняння, в останньому довоєнному 2013 р. цей показник становив 3 530 грн., або приблизно 441 дол. Варто відзначити, що середній розмір сім'ї в Одеській області становить 2,65 особи. Іншими словами, щомісячні витрати на одного члена домогосподарства в 2015 р. склали 75 дол., тоді як в 2013 р. становили 166 доларів.

Згідно з методологією ООН, якщо щомісячні витрати на члена сім'ї на місяць складають менше 150 доларів, то така сім'я живе за межею бідності. Іншими словами, якщо в 2013 р. рівень життя середньостатистичної сім'ї в Одеській області все-таки перевищував межу бідності, то в 2015 р. він знаходиться значно нижче неї.

Традиційно проблему диференціації доходів пов'язують з проблемою бідності і пошуком шляхів, спрямованих на її зниження. На сучасному етапі центральним напрямком «боротьби з бідністю» є вдосконалення механізмів, пов'язаних з наданням адресної соціальної допомоги малозабезпеченим та соціально незахищеним верствам населення. При всій гуманності і пріоритетній важливості такого підходу, не можна не відзначити, що такий напрямок соціальної політики зачіпає інтереси людей, які, хоча і живуть вище межі бідності, але з останніх сил намагаються підтримувати гідний рівень життя.

Йдеться в першу чергу про так звану «економічну бідність»: бюджетників, інтелігенцію, багато з яких в даний час змушені віддавати більшу половину своєї заробітної плати, яка часто ледь перевищує прожитковий мінімум (яку вони отримують за свою досить кваліфіковану працю), на оплату комунальних платежів та транспортні витрати. Позбавлення цих груп населення підтримки держави може призвести до значного зниження їх життєвого рівня та, як наслідок, до збільшення частки бідного населення, а в підсумку до непередбачуваних соціальних наслідків.

Таким чином, незважаючи на зростання середньодушових грошових доходів, диференціація населення за доходами залишається високою. Перерозподіл загального обсягу грошових доходів продовжує складатися на користь високоприбуткового населення, що не сприяє поліпшенню життя більшої частини населення області. Резюмуючи викладене вище, потрібно зазначити, що в Одеській області, як і в Україні загалом, присутній «потенційний» середній клас, чисельність якого складає 47,1%. За цими даними можна говорити про наявність середнього класу в області. За даними Головного управління статистики в Одеській області, за межею бідності (з доходом нижче прожиткового мінімуму) в Одеській області знаходяться близько 100 тис. осіб, що складає майже 4,4% від загальної чисельності населення.

РОЗДІЛ 2. ГІДНА ЗАРОБІТНА ПЛАТА ЯК ЧИННИК СТАБІЛЬНОГО ЗРОСТАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

2.1. Вивчення тенденцій зміни основних індикаторів, що формували стан заробітної плати на протязі 2011 – 2015 рр.

Проблема оплати праці є чи не найважливішою проблемою української економіки, адже саме рівень праці визначає базисні макроекономічні параметри, такі як стандарти соціального захисту, сукупний платоспроможний попит і темпи економічних трансформацій. Розмір заробітної плати є індикатором, що визначає загальний життєвий рівень працівників. Від її рівня, частки у валовому внутрішньому продукті залежить також розвиток економіки загалом. Достойна заробітна плата є основою добробуту працівника.

Розв'язанню проблем регіонального розвитку присвячені роботи вітчизняних науковців В. Геєця, Б. Данилишина, А. Ревенка, З. Варналія та ін. Проте проблема регіонального розвитку є наскільки актуальною, що потребує подальшого аналізу макроекономічного розвитку регіонів України.

Кожен регіон України має свої особливості і відмінності соціально-економічного розвитку, які пов'язані і з просторовим базисом, наявністю корисних копалин, забезпеченістю трудовими ресурсами тощо. Державна регіональна політика покликана забезпечити необхідний баланс між окремими регіонами шляхом стимулювання найрозвинутіших і запровадження вирівнювальних механізмів подолання економічних та соціальних проблем слабких регіонів. Така політика має стимулювати інтеграційні процеси в суспільстві, протистояти ризику посилення регіональних відмінностей.

У розділі 2.1. було детально розглянуто дані щодо регіонального валового продукту в Україні по регіонах і зокрема в Одеському регіоні як головного чинника формування доходів населення.

Наведемо порівняльний аналіз доходів населення за 2015 рік у порівнянні з 2011 роком (табл.2.22).

Таблиця 2.22

Доходи населення України в 2015 році у порівнянні з 2011 роком

	2011		2015		2015/2011, %
	млн.грн.	у відсотках до підсумку	млн.грн.	у відсотках до підсумку	
Доходи - всього	1251005	100,0	1743979	100,0	139,4
<i>в тому числі:</i>					
заробітна плата	521066	41,7	680386	39	130,6
прибуток та змішаний дохід	198512	15,9	319943	18,3	161,2
доходи від власності (одержані)	68059	5,4	85185	4,9	125,2
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	463368	37	658465	37,8	142,1
<i>в тому числі:</i>					
- соціальні допомоги	262744	21	339142	19,5	129,1
- інші одержані поточні трансферти	33681	2,7	78857	4,5	234,1
- соціальні трансферти в натурі	166943	13,3	240466	3,8	144

Із даних таблиці 2.22 видно, що протягом останніх років в країні зберігається позитивна тенденція до зростання доходів населення. У 2015 році порівняно з 2011 роком номінальні доходи населення зросли на 39,4%. Особливо це стосується соціальної допомоги та інших поточних трансфертів.

Структура доходів населення за останні 4 роки є незмінною: основними статтями доходів є заробітна плата та соціальна допомога. Структура доходів населення за 2011 та 2015 рр. наведена на рис.2.8 [29].

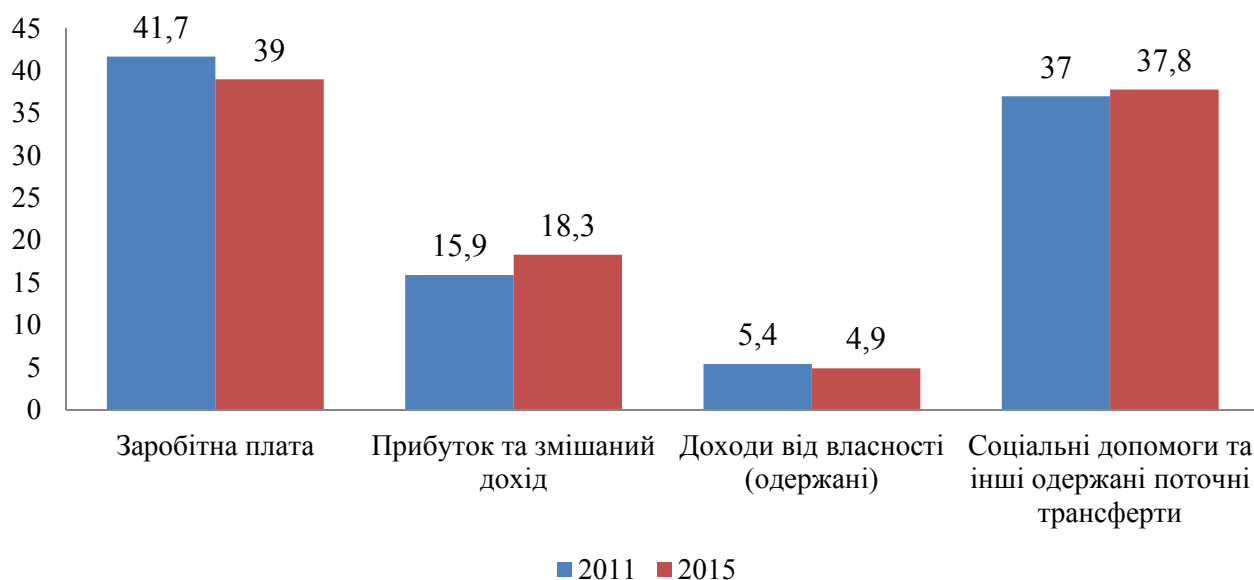

Рис.2.8. Структура доходів населення у 2011 та 2015 рр, %

Розрахунок структури доходів домогосподарств демонструє, що основним ресурсом доходів є заробітна плата, але її частка в середньому не перевищує навіть 50 % доходів. Питома вага заробітної плати в структурі доходів населення за 2015 рік становила 39 %, що на 2,7 % менше, ніж у 2011 році, а соціальні допомоги та інші трансферти – 37,8 %. Це свідчить, що праця стає економічно не вигідною.

Неефективна структура доходів населення, надмірна частка соціальних трансфертів, динаміка яких не залежить безпосередньо від рівня економічної активності їх одержувачів, знижує мотиваційні стимули до праці, породжує утриманські настрої серед працездатного населення.

Розглянемо доходи населення у 2015 р. на регіональному рівні (табл. 2.23).

Таблиця 2.23

Доходи населення на регіональному рівні у 2015 році
(попередні дані)

(млн.грн)

	Доходи усього	З них				Наявний дохід	
		заробітна плата	прибуток та змішаний дохід	соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	з них соціальні допомоги	усього	на одну особу, грн
Україна	174397	680386	319943	658465	339142	1331735	31082,7
Вінницька	59569	18860	16106	22261	12005	45986	28626,7
Волинська	33695	10630	7952	13913	7550	25521	24473,5
Дніпропетровська	163558	71426	27937	55344	28612	125231	38346,2
Донецька ²	115416	47586	11276	51958	38791	89121	20816,8
Житомирська	44234	14768	9825	18216	10254	33833	27029,6
Закарпатська	36047	11492	8936	4704	7580	27010	21446,7
Запорізька	80388	31977	18322	26352	14684	62260	35379,0
Івано-Франківська	46072	13233	12928	18458	9546	35407	25612,7
Київська	74716	30739	15055	26733	15506	57238	33072,2
Кіровоградська	34898	11370	7662	14076	7496	26111	26728,4
Луганська ²	42730	14647	3251	23736	18568	33166	14988,3
Львівська	96133	35504	20513	35827	18482	73026	28795,7
Миколаївська	43673	16747	8416	16598	8660	33387	28749,7
Одеська	99071	35877	17936	41322	16734	75554	31567,6
Полтавська	60504	23884	10884	21874	11 84	45846	31749,3
Рівненська	39693	13180	9366	15963	8724	30248	26042,2
Сумська	43551	15222	10206	16336	8653	33295	29772,9
Тернопільська	33082	9935	7783	14184	7031	24817	23241,2
Харківська	113952	42860	24975	41389	20469	85083	31224,3
Херсонська	36788	1 222	9157	14959	7354	28180	26457,6
Хмельницька	47598	14650	12881	18114	9881	36779	28339,5
Черкаська	44598	15572	7904	18670	10053	33306	26700,3
Чернівецька	28004	7732	7061	12293	5813	21374	23490,5
Чернігівська	38094	13281	7760	15241	8616	29064	27672,1
м. Київ	287915	147992	25851	89944	26396	220892	76240,6

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції. ² Дані можуть бути уточнені.

Із таблиці видно, що найбільші доходи мають мешканці м. Києва, Дніпропетровської, Донецької та Харківської областей. З найменшими доходами населення мешкає у Чернівецькій, Тернопільській, Чернігівській та Волинській областях.

Починаючи з 2011 року при розрахунках середньодушових показників, а також диференціації населення (домогосподарств) за рівнем матеріального добробуту використовується шкала еквівалентності. Для забезпечення зіставності показників динамічних рядів був проведений перерахунок даних

2010 року з урахуванням шкали еквівалентності.

Розподіл населення за рівнем середньодушових загальних доходів за 2011-2015 рр. наведено в табл.2.24

Таблиця 2.24

Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів за 2011-2015 рр.

(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції)

	2011	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹
Розподіл населення (%) за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць, грн.					
до 480,0	0,	0,4	0,1	0,1	0,1
480,1–840,0	4,8	3,2	2,3	1,4	0,9
840,1–1200,0	18,8	12,6	9,1	7,9	4,8
1200,1–1560,0	26,7	23,8	21,2	19,2	11,3
1560,1–1920,0	20,0	21,2	21,9	23,1	18,2
1920,1–2280,0 ²	29,5	14,5	16,6	16,5	17,6
2280,1–2640,0	...	9,3	10,5	11,7	15,9
2640,1–3000,0	...	5,6	6,8	7,8	11,4
3000,1–3360,0	...	3,1	4,3	4,6	6,7
3360,1–3720,0	...	2,1	2,0	2,5	4,4
понад 3720,0	...	4,2	5,2	5,2	8,7

¹ без урахування зони проведення антитерористичної операції

² У 2010-2011рр. – понад 1920 грн.

Із наведеної таблиці видно, що середньодушеві загальні доходи у 2015 році складають 1920-3000 грн./міс. Простежується зростання середньодушових показників з 3000 грн./міс. та понад 3720 грн./міс.

Щодо диференціації населення (домогосподарств) за рівнем матеріального добробуту (табл.2.25) видно, що чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму зменшилася майже на 22%.

Таблиця 2.25

Диференціація життєвого рівня населення з 2011-2015 рр.

(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м.Севастополя)

	2011	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму:					
млн. осіб	3,2	3,8	3,5	3,2	2,5
у відсотках до загальної чисельності населення	7,8	9,0	8,3	8,6	6,4
<u>Довідково:</u> середньорічний розмір прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	914,1	1042,4	1113,7	1176,0	1227,3
Квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9
Квінтільний коефіцієнт фондів (по загальних доходах), разів	3,4	3,2	3,3	3,1	3,2

¹ Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів по Одеському регіону за 2011-2015 рр. наведено в таблиці 2.26.

Таблиця 2.26

Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів¹ Одеського регіону за 2011-2014 рр.

	2011	2012	2013	2014
Розподіл населення (%) за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць, грн.				
до 480,0	0,1	0,0	–	0,1
480,1 - 840,0 ²	4,6	4,5	2,6	0,4
840,1 – 1200,0 ³	22,2	9,7	9,9	6,3
1200,1 - 1560,0	21,7	24,0	21,0	11,9
1560,1 - 1920,0	21,6	12,9	15,6	25,9
1920,1 - 2280,0 ⁴	29,8	14,1	18,6	12,3
2280,1 - 2640,0	...	18,3	9,4	11,8
2640,1 - 3000,1	...	6,0	6,8	10,8
3000,1 - 3360,0	...	4,2	7,7	7,1
3360,1 - 3720,0	...	2,3	1,9	4,8
Понад 3720,0	...	4,0	6,5	8,6

¹ У 2005 – 2006 рр. – понад 660 грн.

² У 2007р. – понад 840 грн.

³ У 2008 – 2011 рр. – понад 1920 грн.

Із таблиці видно, що в Одеському регіоні, переважає рівень середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць, у 2014 р., в діапазоні 1560,1–1920,0 грн./міс., що на 4,3% більше ніж у 2011 р.

Збільшився на 4,8% розмір 2640,1–3000,1; на 2,9% (3000,1-3360,0); на 2,5% (3360,1-3720,0) та на 4,6% - понад 3720,0 середньодушових еквівалентних загальних доходів населення у місяць.

Щодо диференціації населення (домогосподарств) Одеського регіону, за звітний період, за рівнем матеріального добробуту, згідно даних таблиці 2.27 видно, що чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму зменшилася майже на 56,4%.

Таблиця 2.27

Диференціація життєвого рівня населення Одеського регіону з 2011-2014 рр.

	2011	2012	2013	2014
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму:				
тис. осіб	225,0	146,7	156,2	98,2
у відсотках до загальної чисельності населення	10,1	6,6	7,0	4,4
Довідково: середньорічний розмір прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	914,1	1042,4	1113,7	1176,0
Децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	3,1	3,0	2,8	2,6
Децильний коефіцієнт фондів (по загальних доходах), разів	4,0	4,8	4,4	4,1

Витрати на придбання товарів та послуг

Витрати населення охоплюють: витрати на придбання товарів та послуг; сплачений дохід від власності; поточні податки на доходи, майно тощо та інші поточні трансферти. Витрати на придбання товарів та послуг є основним видом витрат населення та визначаються як вартість продукції, яка:

придбана населенням за рахунок власних коштів;

одержана в натуральній формі в результаті підприємницької діяльності;

отримана від органів державного управління у вигляді соціальних трансфертів у натуральному вигляді.

В Україні сформувалася така структура витрат населення (табл. 2.28)[52].

Таблиця 2.28

Витрати населення України в 2015 році у порівнянні з 2011 роком

	2011		2015		2015/2011, %
	млн.грн.	у % до 2010 р.	млн.грн.	у % до 2014 р.	
Витрати та заощадження - всього	1251005	113,6	1743979	115,0	139,4
<i>в тому числі:</i>					
придбання товарів та послуг	1024249	122,2	1566001	118,9	152,9
доходи від власності (сплачені)	29053	100,7	23174	98,6	79,8
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	83778	116,0	148604	102,0	177,4
<i>в тому числі:</i>					
- поточні податки на доходи, майно тощо	60686	118,7	100778	133,6	166,1
- внески на соціальне страхування	13820	105,7	15601	93,9	112,9
- інші поточні трансферти	9272	115,0	32225	60,0	347,6
нагромадження нефінансових активів	30856	157,6	3183	109,3	10,3
приріст фінансових активів	83069	58,4	3017	10,8	3,6

Як видно з даних таблиці 2.28, витрати домогосподарств мають стабільні темпи зростання, у 2015 році порівняно з 2011 роком, вони збільшилися майже на 40% (39,4%). Більш докладніше ми розглянемо структуру витрат населення на рис.4 [52].

Як видно з рис.2.9, понад 80% сукупних доходів населення витрачає на придбання товарів та послуг, що говорить про достатньо низький рівень життя населення.

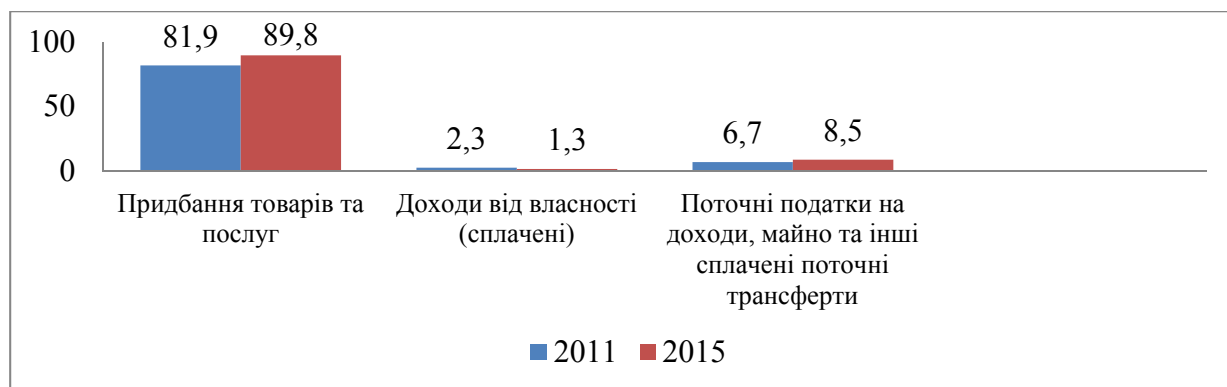

Рис.2.9 Структура витрат населення у 2011 та 2015 рр., %

У 2015 році населення країни почало більше витрачати коштів на купівлю товарів та послуг, ніж у 2011 році. При цьому, зменшилася питома вага заощаджень населення. Помітним є зростання частки поточних податків на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти в структурі витрат домогосподарств у 2015 році порівняно з 2011 роком.

Розглянемо витрати населення у регіональному аспекті за 2015 рік (табл.2.29).

Таблиця 2.29

Витрати населення на регіональному рівні у 2015 році

	Витрати та заощадження, усього	З них			
		придбання товарів та послуг	поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	нагромадження не фінансових активів	приріст фінансових активів
Україна	1743979	1566001	148604	3183	3017
Вінницька	59569	55208	4189	-491	251
Волинська	33695	36860	2199	532	-6 73
Дніпропетровська	163558	137320	15508	-1132	9716
Донецька	115416	73847	13977	-1182	28172
Житомирська	44234	41951	3103	-209	-990
Закарпатська	36047	36680	2401	902	-4388
Запорізька	80388	70143	7157	-561	2905
Івано-Франківська	46072	48713	2749	2297	- 214
Київська	74716	73926	7503	2994	-9902
Кіровоградська	34898	32995	2881	-211	-1050
Луганська	42730	23209	4758	-393	14933
Львівська	96133	86683	7239	1557	-414
Миколаївська	43673	42117	3622	-129	-2392
Одеська	99071	105974	9225	261	-17250
Полтавська	0504	50578	5455	-104	4078
Рівненська	39693	37659	2643	539	-1414
Сумська	43551	36588	3306	-409	3753
Тернопільська	33082	32287	2194	-180	-1420
Харківська	113952	126502	10471	-544	-23553

Херсонська	36788	37867	2702	-85	-4121
Хмельницька	47598	40901	326	-112	3167
Черкаська	44598	43452	3525	-480	-2287
Чернівецька	28004	27954	1794	289	-2269
Чернігівська	38094	35483	2827	-434	-24
м.Київ	287915	231104	23915	468	21903

Із даних таблиці 2.29 видно, що найбільші витрати у мешканців м. Києва, Дніпропетровської, Донецької та Харківської областях. Найменші витрати у населення Чернівецької та Тернопільської областей.

Більш докладніше розглянемо структуру сукупних витрат населення країни за 2011-2015 рр.(табл.2.30).

Таблиця 2.30

Структура сукупних витрат населення за 2011-2015 рр.

(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м.Севастополя)

	2011	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3458,0	3592,1	3820,3	4048,9	4952,0
Структура сукупних витрат домогосподарств, %					
Споживчі сукупні витрати	90,1	90,8	90,2	91,6	92,9
продукти харчування та безалкогольні напої	51,3	50,1	50,1	51,9	53,1
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,4	3,5	3,5	3,4	3,3
непродовольчі товари та послуги	35,4	37,2	36,6	36,3	36,5
в тому числі					
одяг і взуття	5,7	6,1	5,9	6,0	5,7
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,6	9,9	9,5	9,4	11,7
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,2	2,3	2,3	2,3	2,0
охорона здоров'я	3,2	3,4	3,4	3,6	3,7
транспорт	4,0	4,3	4,3	4,3	3,7
зв'язок	2,6	2,8	2,8	2,8	2,4
відпочинок і культура	1,9	2,0	2,1	1,8	1,5
освіта	1,3	1,3	1,2	1,1	1,1
ресторани та готелі	2,5	2,5	2,5	2,3	2,0
різні товари і послуги	2,4	2,6	2,6	2,7	2,7
Неспоживчі сукупні витрати	9,9	9,2	9,8	8,4	7,1
Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг	8,0	8,3	8,0	8,1	10,2

¹ Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Із таблиці видно, що сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, за звітний період, збільшилися на 43,2%. Із наведеного переліку витрат – збільшилися витрати на оплату житла, комунальних продуктів/послуг (2,2%) та охорону здоров'я (0,5%). При цьому зменшилися витрати населення на предмети домашнього вжитку, побутової техніки та поточне утримання житла (0,2%), відпочинок і культуру (0,4%), освіту (0,2%) та ресторани й готелі (0,5%).

Структуру сукупних витрат населення Одеського регіону за 2011-2015 рр., наведено в табл.2.31.

Таблиця 2.31

Структуру сукупних витрат населення Одеського регіону за 2011-2015 рр.

	2011	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3312,11	3345,62	3530,25	3979,56	4985,04
Структура сукупних витрат домогосподарств, %					
Споживчі сукупні витрати	95,0	95,2	92,8	95,1	93,9
продукти харчування та безалкогольні напої	58,9	56,1	54,1	56,2	57,5
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,9	4,0	3,6	3,1	3,3
непродовольчі товари та послуги	32,2	35,1	35,1	35,	33,1
в тому числі					
одяг і взуття	3,9	5,0	4,69	4,7	4,8
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	11,0	11,6	11,5	12,0	13,0
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	1,4	1,6	1,8	2,0	1,4
охорона здоров'я	2,3	2,2	,4	2,6	2,5
транспорт	3,8	3,9	4,0	4,1	2,9
зв'язок	2,9	3,2	3,1	3,1	2,0
відпочинок і культура	1,7	1,9	2,2	1,9	1,6
освіта	1,6	1,7	1,5	1,1	1,3
ресторани та готелі	1,6	1,8	2,0	1,8	1,0
різні товари і послуги	2,0	2,2	2,0	2,5	2,6
Неспоживчі сукупні витрати	,0	4,8	7,2	4,9	6,1
Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг	9,7	9,8	10,2	10,7	11,4

Сукупні витрати населення Одеського регіону, в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, за звітний період, збільшилися на 50,5%. Із наведеного переліку витрат – суттєвих коливань не має.

Розглянемо динаміку споживання продуктів харчування в домогосподарствах за звітний період (табл.2.32).

Таблиця 2.32

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах за 2011-2015 рр.

(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м.Севастополя)

	2011	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹	2015/2011, %
<i>Споживання продуктів харчування в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу</i>						
- м'ясо і м'ясопродукти, кг	5,1	5,0	5,1	4,9	4,6	90,2
- молоко і молочні продукти, кг	19,1	19,6	20,3	20,3	19,8	103,7
- яйця, шт.	20	20	20	20	19	95,0
- риба і рибопродукти, кг	1,7	1,7	1,8	1,6	1,2	70,6
- цукор, кг	3,2	3,1	3,0	3,0	2,8	87,5
- олія та інші рослинні жири, кг	1,8	1,8	1,7	1,7	1,6	88,9
- картопля, кг	7,9	7,8	7,1	6,9	6,6	83,5
- овочі та баштанні, кг	9,9	10,1	9,4	9,0	8,8	88,9
- фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	3,7	3,7	4,1	3,7	3,1	83,8
- хліб і хлібні продукти, кг	9,2	9,1	9,0	9,0	8,5	92,4

¹ Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах у середньому за місяць, у розрахунку на одну особу постійно зменшується в середньому з 5% до 16,5%, а споживання риби та рибопродуктів зменшилося майже на 30%, лише вживання молочних продуктів збільшилося на 3,7% і все це впливає на зниження якості життя населення.

Динаміка споживання продуктів харчування в домогосподарствах Одеського регіону за 2011-2015 рр. наведено в таблиці 2.33.

Таблиця 2.33

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах Одеського регіону за 2011-2015 рр.

	2011	2012	2013	2014	2015
Споживання продуктів харчування в домогосподарствах (в перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу					
- м'ясо і м'ясопродукти, кг	5,5	5,0	5,1	5,2	5,0
- молоко і молочні продукти, кг	17,0	16,8	17,4	18,8	18,0
- яйця, шт.	23	21	21	19	20
- риба і рибопродукти, кг	2,3	2,1	2,0	2,1	1,6
- цукор, кг	3,4	3,1	3,1	3,1	2,9
- олія та інші рослинні жири, кг	1,8	1,8	1,5	1,5	1,5
- картопля, кг	7,8	7,2	6,2	6,4	6,3
- овочі та баштанні, кг	12,0	11,9	10,0	9,5	10,0
- фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	5,0	4,8	4,7	4,6	3,9
- хліб і хлібні продукти, кг	9,6	9,4	9,0	9,0	8,6

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах Одеського регіону у середньому за місяць, у розрахунку на одну особу, за звітний період, має сталу тенденцію до зменшення.

Наведені тенденції є свідченням того, що частка заробітної плати у доходах домогосподарств надзвичайно низька. Доходи домогосподарства формують матеріальну базу для можливості здійснення витрат. Структура витрат домогосподарств є одним із найважливіших показників розвиненості економіки країни.

Сталий соціально-економічний розвиток країни, збереження позитивної динаміки росту заробітної плати, створення нових робочих місць дозволить до 2020 року підвищити частку заробітної плати у структурі доходів.

2.2. Співвідношення темпів росту продуктивності праці та середньої заробітної плати у динаміці формування її гідності.

Стратегічне завдання уряду України в соціальній сфері полягає у піднятті рівня життя громадян, зокрема подолання феномену бідності працюючого населення. Можливості для цього відкриває зростання найважливішого макроекономічного показника - ВВП. Оскільки демографічний чинник, як фактор зростання ВВП, в нашій країні вичерпаний, то здійснити поставлене

завдання можливо за рахунок підняття національної продуктивності. Причому, мається на увазі не тільки продуктивності праці, а й за рахунок оптимального використання усіх економічних ресурсів, в тому числі підвищення ефективності використання основних виробничих фондів, технології, сировини, матеріалів, енергетичних, інформаційних та інших ресурсів.

Вважається, що радикальне економічне зростання можливо лише за рахунок випереджаючих темпів росту продуктивності праці порівняно з темпами зростання середньої заробітної плати. Між тим досвід розвинених країн свідчить про те, що немає чіткої залежності між динамікою розвитку цих двох категорій. Дослідження, проведені російськими вченими, доводять про відсутність аксіоматичності закону випереджаючих темпів зростання продуктивності перед темпами росту середньої заробітної плати[64].

Проведеними розрахунками вчені доказують, що співвідношення заробітної плати і продуктивності праці в різних країнах може бути протилежними незалежно від частини світу чи прийнятої економічної моделі. В історії ряду країн (Нідерланди, Бельгія, Італія, Германія, Англія, Франція, США) періоди випереджаючого росту продуктивності праці чергувалися з періодами випередження зростання середньої заробітної плати. Так, у зростаючій економіці Китаю у 1985-1995 рр. заробітна плата зросла у 4,76 рази, а продуктивність праці – у 4,22 рази[64].

В Росії співвідношення темпів зростання цих категорій було і прямим, і зворотнім. Але, як правило, випередження зростання оплати праці відповідало періодам прискореного економічного зростання. Вченими виявлена характерна для Росії особливість – як тільки заробітна плата значно відставала від продуктивності праці (у 1916 р. – у 2,13 рази, у 1990 – у 1,7 рази), що означало зростання ступеня експлуатації найманих працівників – відбувалися соціальні революції. Економічне зростання мало місце (у 1930-х рр.) в умовах випереджаючого зростання заробітної плати, а в часи «застою» (у 1990-х рр.) - в умовах випередження продуктивності праці.

Зростання продуктивності праці в нашій країні наразі є великою проблемою. Бо мотиваційні чинники, які закладені урядом в державний бюджет вже на протязі багатьох останніх років не є ефективними. Так, наприклад, підвищення мінімальної заробітної плати з грудня 2016 р. на 150 гривень, в умовах бідності 72% населення (за даними соціологічного обстеження) не може бути дієвим поштовхом до зростання продуктивності праці. За оцінками міжнародних експертів частка бідних в Україні у 2013 та у 2014 рр. складала відповідно 20 та 30%, а підвищення цін на споживчі товари та комунальні тарифи у 2015 році призвело до зростання масштабності й глибини бідності щонайменше вдвічі [31].

Розмір гарантованої державою мінімальної заробітної плати станом на 2015 рік є межею біологічного виживання працівників (таблиця 2.40). За формулою, яка узгоджена роботодавцями та профспілками у серпні 2015 року прожитковий мінімум для працюючого населення повинен був складати

(скоригований на суму обов'язкових платежів) 3135 грн, а закладена в бюджет МЗП дорівнювала лише 38,9% мінімально допустимих потреб працівника[53].

Така політика в області заробітної плати в Україні за даними інформаційного джерела UBR призвела до подальшого зубожіння населення. Дослідження свідчать про зниження частки українських домогосподарств, які суб'єктивно відносили себе до «середнього класу» в 2,7 рази, із 1,9% у 2008 до 0,7% в 2015 р. У півтори рази скоротилась частка домогосподарств, що відносили себе до «проміжної категорії» – між не бідними, але й не середнім класом – з 41,2 до 27%. Порівняно із попереднім 2014 р. тільки у 4,4% домогосподарств добробут «покривився» та «скоріше покращився», у 30% - не змінився, а у 65,7% - погіршився та скоріше погіршився[69].

Особливий спад у рівні життя припав на лютий 2015 року, коли МЗП знизилася через підвищення валютного курсу у 1,76 рази, з 77,24 до 43,87 дол.США (таблиця 2.40).

Стан заробітної плати такий низький, що за оцінками різних вчених за кордон на заробітки за останні роки виїхали від 5-до 7 млн.осіб. Оплата їх праці хоча і там зазнає припинення, бо мігранти отримують заробітну плату в інших країнах значно нижче, ніж сплачують національному виробнику, але навіть і за цих умов вона в середньому більше, ніж в Україні у 2,27 рази (таблиця 2.35). Навіть Білорусь та Росія, де оплата мігрантів незначно більша за середню в Україні відповідно у 1,057 та 1,08 рази, є більш привабливими для праці українців, ніж батьківщина. Найбільш сприятливі умови праці в Чехії, де перевищення ЗП трудового мігранта у 2,78 рази порівняно із середньою в Україні. Крім того, в Чехії є найнижчим прояв дискримінації в оплаті праці. Так, громадянин Чехії в середньому отримує тільки на 13% вище, ніж середня заробітна плата в Україні. Найбільша дискримінація по оплаті трудових мігрантів має місце у Іспанії, Італії, де оплата праці національних працівників вища відповідно більше у 3,14 та 3,03рази.

Оскільки продуктивність праці є одночасно і причиною, й наслідком змін у заробітній платі, розглянемо співвідношення показників ПП та ЗП в Україні з аналогічними показниками в різних країнах світу (міжнародні співставлення запізнюються за даними на два роки. Лише у 2016 році будуть дані за 2014 рік (таблиця 2.36).

Дані таблиці 2.36 (розділ А) показують, що в Україні порівняно з розвиненими країнами, як показники продуктивності праці, так і показники середньої заробітної плати є значно нижчими. Але відставання України за рівнем заробітної плати від провідних країн світу набагато більше у порівнянні з відставанням за показником продуктивності праці. Так, у 2013 р. продуктивність праці в Україні у відсотках до розвинених країн становить 20% (від 11% у Люксембурзі й до 28% відносно Італії), то середня заробітна плата порівняно з цими країнами - від 5,4 до 12,7%. Наведені

Порівняння мінімальних заробітних плат в Україні та в країнах, які нещодавно увійшли у ЄС

Країна	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	44,47	49,25	69,31	79,21	101,98	78,57	108,9	117,22	134,29	143,55	152,44	77,24
Польща	175,25	207,86	232,95	244,32	313,34	307,21	320,87	348,68	336,47	392,73	404,4	409,53
Естонія	158,5	171,92	191,73	230,08	278,02	295,5	307,7	278,02	290	320	355	390
Словаччина	147,68	167,76	182,15	220,71	241,19	278,02	278,02	317,0	327	337,7	352	380
Латвія	118,96	114,63	129,75	172,12	229,75	254,13	253,77	281,93	285,92	286,66	320	360
Румунія	68,03	78,7	89,67	115,27	138,59	149,16	141,63	157,2	161,91	158,5	190,11	217,5
Болгарія	61,36	76,69	81,79	92,03	112,49	122,71	122,71	122,7	138,05	157,5	173,84	184,07

Таблиця 2.35

Середня заробітна плата мігрантів

	Всього тис. осіб	У тому числі за середньомісячним заробітком, дол. США. %				Середньо- місячний заробіток одного трудоного мігранта. дол. США	Співвідношен ня ЗП мігранта впевній країні до середньої в Україні (408,5 дол. США у 2013 р)	Середньоміся чна ЗП в країні, де працюють мігранти	Перевищення середньомісяч ної ЗП праців- ника відпові- дної країни над ЗП мігранта, % * (ст.9/ст.7)
		До 250	251- 500	501- 1000	1001- 2000	Понад 2000			
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Кількість мігрантів, що повідомили про середньомісячний заробіток, всього	1002,4	4,4	21,8	43,1	24,8	5,9	930	2,27	x
у тому числі за країнами перебування									
Російська Федерація	407,7	2,6	24,8	46,2	23,0	3,4	874	2,12	942,5
Польща	151,4	14,9	40,4	38,4	5,4	0,9	560	1,37	1148,5
Італія	146,6	4,4	11,5	47,1	27,4	9,8	1056	2,59	3200,6
Чехія	131,6	2,7	6,0	41,5	44,3	5,4	1137	2,78	1287,4
Іспанія	43,5	-	19,8	49,4	26,7	3,9	943	2,31	2962,8
Німеччина	27,8	-	-	25,5	25,5	48,9	1798	4,40	3978,0
Угорщина	19,6	-	-	70,9	29,1	-	969	2,37	1121,8
Португалія	18,6	-	10,8	53,8	31,2	4,3	1019	2,49	1828,0
Білорусь	17,9	8,4	70,9	20,7	-	-	432	1,057	575,9
Інші країни	37,7	-	20,2	16,7	46,7	16,2	1306	3,16	-

* за даними 2013 р.

Джерело: Дубенська О. Заробітчані міняють Росію на Європу <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/03/3/528016/>

Таблиця 2.36

Продуктивність праці та середня заробітна плата в різних країнах (дол. США)

Країни	Продуктивність праці ВВП на одну особу				Співвідношення до України, разів				Середньомісячна заробітна плата				Співвідношення до України, разів			
	2000	2005	2010	2013	2000	2005	2010	2013	2000	2005	2010	2013	2000	2005	2010	2013
Група А.Порівняння з найбільш розвиненими країнами																
Україна	4305	6511	7037	7485	-	-	-	-	42,3	157,3	282,2	408,5	-	-	-	-
Люксембург	61390	67088	68756	66869	14,26	10,30	9,77	8,93	2979,3	4674,0	5782,0	6192,6	70,43	29,71	20,49	15,16
Норвегія	44649	48370	47882	48162	10,37	7,43	6,80	6,43	2595,5	4508,3	6064,0	6983,2	61,36	28,66	21,49	17,09
США	40912	44237	43900	45665	9,5	6,79	6,23	6,10	3365,2	3836,7	4370,9	4695,0	79,56	34,39	15,49	11,49
Швейцарія	35736	36647	39236	39944	8,3	5,63	5,58	5,34	3433,1	5060,5	6606,2	7584,4	81,16	32,17	23,41	18,57
Нідерланди	34717	36975	39198	38499	8,06	5,68	5,57	5,14	2341,4	3684,9	4458,7	4702,7	55,35	23,43	15,80	11,51
Ірландія	34719	40250	36956	37581	8,06	6,18	5,25	5,02	2425,1	4384,9	5283,1	5244,3	57,33	27,88	18,72	12,84
Австрія	32716	34702	36387	37441	7,6	5,33	5,17	5,00	2168,7	3313,0	4047,2	4335,5	51,27	21,06	14,34	10,61
Канада	33534	36051	36262	37156	7,79	5,54	5,15	4,96	2304,5	3251,1	4413,6	4905,1	54,48	60,67	15,64	12,01
Швеція	30692	34331	35759	36219	7,13	5,27	5,08	4,84	2285,2	3241,0	3982,1	4751,3	54,02	20,60	14,11	11,63
Німеччина	31346	32144	34465	35723	7,28	4,94	4,90	4,77	2178,6	3184,4	3639,0	3978,0	51,50	20,24	12,90	9,74
Велика Британія	30647	34621	34401	34765	7,12	5,32	4,89	4,64	2802,0	3967,0	3936,5	4194,7	66,24	25,22	13,95	10,27
Франція	29113	30482	30784	31157	7,76	4,68	4,37	4,16	1962,7	3075,6	3717,4	3937,2	46,40	19,55	13,17	9,64
Італія	28822	29344	27997	26667	6,7	4,51	3,97	3,56	1675,6	2599,0	3076,6	3200,6	39,61	16,52	10,90	7,84

Продовження таблиці 2.36

Країни	Продуктивність праці ВВП на одну особу				Співвідношення до України, разів				Середньомісячна заробітна плата				Співвідношення до України, разів			
	2000	2005	2010	2013	2000	2005	2010	2013	2000	2005	2010	2013	2000	2005	2010	2013
Група В. Порівняння з країнами, що донедавно увійшли до ЄС																
Україна	4305	6511	7037	7485	-	-	-	-	42,3	157,3	282,2	408,5	-	-	-	-
Болгарія	7463	9974	11761	12623	1,73	1,53	1,67	1,69	...	...	437,5	542,7	...	...	1,55	1,33
Польща	...	17227	18042	18688	-	2,65	2,56	2,50	517,8	790,9	1103,6	1148,5	12,24	5,03	3,91	2,81
Румунія	6878	9575	11641	12402	1,60	1,47	1,65	1,66	133,4	331,9	609,5	673,5	3,15	2,11	2,16	1,65
Словенія	20132	23884	25408	24512	4,68	3,67	3,61	3,27	...	1744,8	2381,6	2394,0	...	11,09	8,44	5,86
Угорщина	13960	17216	17241	17746	3,24	2,64	2,45	2,37	371,8	929,3	1093,5	1121,8	8,79	5,91	3,87	2,75
Чехія	18274	22237	24400	24516	4,24	3,42	3,47	3,28	371,3	847,8	1296,0	1287,4	8,78	5,39	4,59	3,15
Естонія	11583	16647	16496	19000	2,69	2,56	2,34	2,54	290,0	642,0	1050,0	1264,0	6,86	4,08	3,72	3,09
Латвія	8932	14143	14931	17836	2,07	2,17	2,12	2,38	...	435,4	839,2	950,9	...	2,77	2,97	2,33
Литва	...	14682	16694	19887	-	2,25	2,37	2,66	896,8	1587,5	2635,5	2963,9	21,20	10,09	9,34	7,26
Група С. Порівняння з країнами СНД																
Україна	4305	6511	7037	7485	-	-	-	-	42,3	157,3	282,2	408,5	-	-	-	-
Азербайджан	3965	7086	14208	14863	0,92	1,09	2,02	1,99	49,5	131,0	413,2	535,8	1,17	0,83	1,46	1,31
Білорусь	6534	9668	13986	15187	1,52	1,48	1,99	2,03	78,5	215,4	414,7	575,9	1,86	1,37	1,47	1,41
Казахстан	8651	13923	17463	19967	2,01	2,14	2,48	2,67	101,0	255,6	526,4	715,0	2,39	1,62	1,87	1,75
Киргизстан	1858	2124	2501	2809	0,43	0,33	0,36	0,38	25,7	63,6	154,9	235,9	0,61	0,40	0,55	0,58
Російська федерація	8595	11822	14136	15375	2,00	1,82	2,01	2,05	79,0	302,1	698,2	942,5	1,87	1,92	2,47	2,31
Таджикистан	1062	1532	1870	2056	0,25	0,24	0,27	0,27	8,4	26,8	82,9	152,1	0,20	0,17	0,29	0,37
Туркменістан	4770	5798	8942	11916	1,11	0,89	1,27	1,59	114,8	484,6	...	...	2,71	3,08	...	...
Узбекистан	2196	2724	3837	4661	0,51	0,42	0,55	0,62	...	...	...	...	...	...	...	...
Вірменія	2449	4422	5272	6618	0,57	0,68	0,75	0,88	42,0	114,7	292,3	358,2	0,99	0,73	1,04	0,88
Молдова	2068	2948	3486	4028	0,48	0,45	0,50	0,54	32,7	104,5	240,8	297,8	0,77	0,66	0,85	0,73

дані призводять до висновку, що пересічний працівник в Україні недоотримує оплату праці у порівнянні з витраченими трудовими зусиллями, тобто з продуктивністю праці, що свідчить про надмірну експлуатацію працівників. Позитивною тенденцією є скорочення відставання України за аналізованими показниками. Розрив у рівнях продуктивності праці між Україною та розвиненими країнами скоротився з 2000 року: з мінімального відставання у 6,7 (Італія) й максимального – у 14,26 рази (Люксембург), до відповідних 3,56 й 8,93 рази у 2013 році.

У той же час у 2000 році максимальна величина розриву у заробітній платі складала від 70 разів до мінімального розриву – у 39,61 разів, тобто становив 1,78 рази (70/39,61). За тринадцять років розрив у розмірі середньої заробітної плати скоротився від 15,16 разів до 7,8 разів, але відносно, він виріс до 1,94 рази (15,16/7,8).

Причому, скорочення розриву у заробітній платі був найбільш вагомим, чим у продуктивності праці. Так, якщо у 2013 році порівняно із 2000 роком розрив у продуктивності праці за її максимальним відхиленням скоротився у 1,5 рази (14,26/8,93), то у заробітній платі скоротився у 4,64 рази (70,43/15,16). За мінімальним відхиленням розрив у продуктивності праці знизився до 1,88 разів (6,7/3,56), а по заробітній платі – до 5,05 разів (39,61/7,84).

В цілому в Україні темпи росту реальної заробітної плати були вищими, ніж темпи зростання продуктивності праці, виключно 2009 рік, коли темпи зростання продуктивності праці впали на 14,4%, а заробітної плати на 9,2%, але ж і тоді реальна заробітна плата знижувалась меншою мірою, ніж продуктивність праці.

Лише у 2014 р., коли розмір мінімальної заробітної плати був заморожений, темпи зростання середньомісячної заробітної плати були нижчими, порівняно з темпами росту продуктивності праці.

В Одеському регіоні за цей період мають місце декілька зворотні тенденції (таблиця 2.46). Темпи зростання продуктивності праці з 2005 року увесь час перевищували темпи зростання середньої заробітної плати. Виключенням є 2012 и 2013 рр., коли динаміка цих показників була зворотною. У 2014 р., за росту продуктивності праці на 20,3%, реальна заробітна плата знизилася відносно попереднього року на 6,8%, а порівняно з темпом зростання продуктивності праці – на 27% (таблиця 2.47).

Разюче відхилення в тенденціях розвитку цих показників відбулось у 2008р., коли наприкінці року сталася світова фінансова криза. В Україні різниця між темпами зростання цих двох показників було незначним – усього 3,7%, на користь перевищення продуктивності праці, але темпи зниження обох показників були однаковими – по 6%. У цьому році в Одеському регіоні середня заробітна плата відстала від темпів росту продуктивності праці аж на 38,1 %.

Між тим, в Одеському регіоні саме у 2007 и 2008 спостерігалися найвищі прирости продуктивності праці (відповідно 11,8 та 10,5%) за усі аналізовані роки. У той же час, в Україні приріст продуктивності праці у 2007-2008 рр. був лише 0,5 та 6%.

Таблиця 2.37

Динаміка основних показників ефективності праці

ПОКАЗНИКИ	Роки										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014/ 2005, %
УКРАЇНА											
ВРП у факт.цінах, млн.грн	441452	544153	720731	948056	913345	1082569	1302079	1459096	1522657	1586915	104,2
ВРП у цінах попереднього року, %	...	107,3	107,9	102,3	85,2	104,1	105,2	100,2	100,0	93,4	...
Чисельність зайнятих в економіці, тис.осіб	20680	20730,4	20904,7	20972,3	20191,5	20266,6	20324,2	20354,3	20414,1	18073,3	84,7
Продуктивність праці, за ВРП, млн..грн.	21346	26249	34476	45351	45234	53416	64065	71685	74588	87804	411,3
ПП за ВРП % до поперед.року	103,5	108,1	108,6	102,6	85,6	104,6	105,5	100,2	104,0	117,7	+14,2
Номінальна заробітна плата, % до поперед.року	136,7	129,2	129,7	133,7	105,5	120,0	117,6	114,9	107,9	106,0	
Реальна заробітна плата % до поперед.року	120,3	118,3	112,5	106,3	90,8	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5	
Одеський регіон											
ВРП у факт цінах, млн..грн	20762	24898	33116	46994	48647	53878	61499	64743	69760	79934	385,0
Регіональний ВВП, у цінах поперед.року, %	102,7	103,5	106,3	111,9	86,8	102,4	102,1	96,8	105,7	98,3	
Зайняте населення, тис.осіб	1028,1	1039,2	1059,7	1067,2	1040,2	1044,5	1048,5	1060,4	1060,5	1009,4	98,2
ПП, за ВРП, млн.грн	20194	23958	31250	44035	46776	51582	58654	61055	65780	79189	392,0
ПП у % до поперед. року	123,3	118,6	130,4	140,9	106,2	110,3	113,7	104,1	107,7	120,3	
Номінальна ЗП, % до поперед року	135,6	125,8	126,9	133,2	109,4	119,1	116,7	113,1	109,2	106,2	
Реальна заробітна плата, % до поперед року	121,7	115,4	110,9	102,8	93,1	107,4	106,5	113,0	109,3	93,2	

В цілому по Україні динаміка ЗП характеризується нестійкими тенденціями. Спостерігається уповільнення темпів зростання як номінальної, так і реальної заробітної плати, причому остання, починаючи з 2009 року знижується більшими темпами, ніж номінальна заробітна плата.

Перевищення темпів зростання середньої заробітної плати в нашій країні над темпами зростання продуктивності праці, дає змогу вважати, що таким чином уряд намагається виправити ситуацію у сфері оплати праці, враховуючи велике знецінення вартості робочої сили та поширення феномену «працюючих бідних» в нашій країні у роки трансформації економіки на ринкові механізми господарювання. Дані таблиці 2.45 свідчать, що питома вага оплати праці як у ВВП, так і в доходах населення має тенденцію до зниження. Так з 2005 року питома вага оплати праці у ВВП знизилася у 2014 р. до 43,3% й має тенденцію до подальшого зниження до 35,3 % станом на третій квартал 2015 р. За стандартами ЄС ця частка повинна бути не нижче 60-70 %.

За економічною теорією, питома вага оплати праці в структурі доходів працівника, має бути не нижче, ніж 2/3 загального доходу. Більш низька заробітна плата знижує мотивацію до високопродуктивної праці, а більш висока – вирівнює його статус з власниками капіталу, що може призвести до втрати найманої робочої сили. У 2005 р. ця частка становила 42,1 % і до 2014 р. знизилася на 1,6%, хоча на початок ринкових реформ в Україні у 1992 р. вона становила 73,4%.

Таблиця 2.38

Відхилення темпів росту продуктивності праці від темпів росту середньої заробітної плати, %

	РОКИ									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	-16,8	-10,2	-3,9	-3,7	-5,2	-5,6	-3,2	-14,2	-3,4	24,2
Одеський регіон	1,6	3,2	19,5	38,1	13,1	2,9	7,2	-8,6	-1,6	27,1

Негативною тенденцією в структурі доходів населення є підвищення частки соціальної допомоги та трансфертів (особливо субсидій для підтримки життєвого рівня населення). Найбільший їх рівень був у 2009 році – 39, 6%. А з 1992 року до 2014 року їх величина зросла з 19,5% до 37,1%, майже у два рази (табл. 2.39).

Заслуговує увагу на зростання у відсотках до ВВП витрат на придбання товарів і послуг домогосподарствами, яка досягає понад 85%(з них на харчування більше як 55%). Якщо населення витрачає від своїх доходів на харчування витрат більше ніж 30%, то таке населення вважається за стандартами ЄС бідним. У 2009 році спостерігається підняття витрат до рівня 102% відносно загальних грошових доходів. Це може свідчити про те, що середня заробітна плата не може задовольнити навіть простого відтворення робочої сили, й населення починає витрачати свої заощадження на підтримку свого біологічного існування.

Таблиця 2.39

Показники зміни рівня життя населення України

Показники	Роки							2014/ 2005, ± в.п.
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
1	2	3	4	5	6	7	8	
УКРАЇНА								
1.Питома вага оплати праці у ВВП за категоріями доходу,%	49,1	48,2	47,2	50,5	50,1	46,3	35,3	-13,8
2.Структура доходів населення, питома вага, %:								
- Заробітна плата	42,1	40,8	41,8	41,8	40,7	40,5	37,9	-1,6
- Доходи від власності	2,9	6,2	5,4	5,5	5,7	5,6	3,9	2,7
- Прибуток і змішаний дохід	15,3	14,5	15,8	15,4	15,7	16,8	25,0	+9,7
- Соціальні допомоги і інші одержані трансферти	39,7	38,5	37,0	37,3	37,9	37,1	33,2	-7,5
3.Питома вага доходу домогосподарств у ВВП, %	86,4	98,2	93,9	99,9	102,0	85,6	68,1	-0,8
4. Питома вага витрат на придбання товарів та послуг, в доходах домогосподарств, %	80,4	76,1	81,3	82,0	84,2	86,8	87,2	+6,8
5. Заощадження, питома вага	10,8	12,9	9,8	10,3	7,2	5,4	3,4	- 7,4

Про недостатність заробітної плати на вирішення й соціальних потреб, свідчить зниження питомої ваги витрат на приріст фінансових активів з 10,8% доходу в 2005 році до 5,4% у 2014 р., тобто зниження витрат на заощадження за ці роки відбулось у два рази.

В Одеському регіоні тенденції в зміні структури доходу населення в Україні в основному аналогічні (табл.2.40).

Таблиця 2.40

Структура доходів населення Одеського регіону

	Роки							2015 до 2010 року, ± в.п.
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
1.Структура доходів населення,%:								
- Заробітна плата	47,6	39,1	40,0	39,8	37,2	36,7	36,2	-2,9
- Доходи від власності	3,3	6,3	5,2	5,3	4,8	4,7	6,8	+0,5
- Прибуток і змішаний дохід	16,1	14,9	16,3	16,6	15,1	16,3	19,1	+ 4,2
- Соціальні допомоги і інші одержані трансферти	33,0	39,7	38,5	38,3	42,9	42,4	41,7	+2,0

Розраховано за статистичним збірником «Доходи та витрати населення Одеської області». - Головне управління статистики в Одеській області.2015 р.[Електронна версія]

У 2015 році населення Одеської області витратило на придбання товарів і послуг 106,9% своїх отриманих доходів зі зниженням своїх заощаджень на 17,7%.

Про падіння рівня життя населення всієї України свідчить і те, що у 2015 році регіони витратили на придбання товарів і послуг більше, ніж ними було отримано доходів (табл.2.41). Причому з 24 регіонів в 16 регіонах мали місце

зниження заощаджень. Найбільш активно цей процес відбувався у Харківській, Волинській, Івано-Франківській областях.

Таблиця 2.41

Динаміка питомої ваги витрат на відтворення робочої сили в окремих регіонах України, %

Регіони	Витрати і заощадження усього	Придбання товарів і послуг	Приріст фінансових активів
Україна	100,0	89,8	0,1
Волинська	100,0	114,7	-18,3
Закарпатська	100,0	102,3	-12,2
Івано-Франківська	100,0	105,7	-17,8
Київська	100,0	98,9	-13,2
Миколаївська	100,0	96,4	-5,5
Одеська	100,0	107,0	-17,4
Харківська	100,0	110,0	-20,7
Рівенська	100,0	94,9	-3,6
Чернівецька	100,0	99,8	-8,1

Джерело: Державна служба статистики. Експрес-випуск. 29.04.2016. №90/0/02.5вн-16.

Більш розгорнутій, об'єктивній оцінці політики заробітної плати й доходів відповідає динаміка співвідношення середньомісячної номінальної зарплати та державних соціальних гарантій і соціальних стандартів (таблиця 2.42).

Таблиця 2.42

Динаміка співвідношення середньої номінальної заробітної плати і державних стандартів

Рік	СНЗП, грн	МЗП, грн	Індекс Кейтса, %	Співвідношення СНЗП та МЗП, рази	ПМ для працевдатних осіб, грн	Співвідношення СНЗП та ПМ, рази	Питома вага МЗП у ПМ, %	Частка правників, яким нарахована ЗП у межах МЗП%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2005	806,2	300,3	37,2	2,7	453,0	1,8	66,3	10,7
2006	1041,0	332,0	31,9	3,1	505,0	2,1	65,7	12,4
2007	1351,0	460,0	34,0	2,9	568,0	2,4	81,0	12,0
2008	1806,0	605,0	33,5	3,0	669,0	2,7	90,4	13,4
2009	1906,0	744,0	39,0	2,6	744,0	2,6	100,0	8,2
2010	2239,0	922,0	41,2	2,4	922,0	2,4	100,0	7,2
2011	2633	1004,0	38,1	2,6	1004,0	2,6	100,0	5,5
2012	3026	1134	37,5	2,7	1134,0	2,7	100,0	5,2
2013	3265	1218	37,3	2,7	1218,0	2,7	100,0	4,9
2014	3480	1218	35,0	2,9	1218,0	2,9	100,0	4,4
2015	4195	1378	32,8	3,04	1378,0	3,04	100,0	...
2011 рік / до 2005 року.								
	326,7%	334,3%	+ 0,9	-3,8%	221,6%	+44%	+33,7%	
2015 рік / до 2005 року								
	520,3%	459,3	- 4,4	+13,0%	304,2%	+70%	+33,7%	

Основною соціальною гарантією в оплаті праці, базовим інструментом її організації є мінімальна заробітна плата, оскільки виходячи з її розміру встановлюються тарифна ставка першого тарифного розряду працівників і мінімальний посадовий оклад. Аналіз наведених в таблиці 2.42 даних свідчить, що починаючи з 2009 року МЗП стала дорівнювати прожитковому мінімуму (ПМ), Рівень української мінімальної заробітної плати є істотно нижчим від рівня середньомісячної заробітної плати (за той самий період), що суперечить рекомендаціям міжнародних експертних органів (50% – за рекомендаціями МОП і 60% – за рекомендаціями ЄС).

Вітчизняними вченими доведено різні співвідношення між цими індикаторами. Ураховуючи обмеженні можливості державного бюджету, вітчизняні вчені С.Мельник і Н.Гаєвська пропонують межу малозабезпеченості працюючих, визначити критерієм, коли рівень МЗП дорівнює 1,5 – 2,00 ПМ[61].

Виходячи з отриманих нами розрахунків співвідношення цих індикаторів рівня життя (стовбець 5), можна вважати що маємо необхідний їх рівень, що відповідає стандартам ЄС. Скорочення чисельності працівників, яким виплачують заробітну плату у межах її мінімального розміру з 2005 до 2014 рр. приблизно у два з половиною рази начебто теж повинно вселяти оптимізм. Але ж слід враховувати безпосередньо купівельну спроможність мінімальної заробітної плати, яка не орієнтована на реальний рівень життя й становить менше його величини, необхідної для простого відтворення робочої сили. Прожитковий мінімум в Україні не переглядався вже 15 років і за своєю структурою, не кажучи вже про грошове забезпечення, не відповідає потребам сучасного образу життя. Він не враховує купівлю або оренду житла, мобільний зв'язок, платні послуги охорони здоров'я та набуття освіти, виховання майбутнього покоління та ін. Для порівняння: споживчий кошик у США складається з 300 найменувань продуктів і послуг, у Франції – з 250, у Великобританії – з 350, у Німеччині – з 475 товарів та послуг, а в Україні – 29,7 товарів.

Вітчизняні вчені звертають увагу на необхідність формування розміру мінімальної заробітної плати з урахуванням не величини прожиткового мінімуму, а базуючись на показник, який набув поширення в міжнародній практиці – «мінімального розміру оплати праці», який у деяких випадках, особливо у високорозвинених країнах, включає витрати, що значно перевищують необхідні для відтворення робочої сили (наприклад у Швейцарії) [54]. Так за рахунками проф.Звягільського Ю.Л. станом на 2013 рік, заробіток кожного працюючого члена родини, необхідний для забезпечення розширеного відтворення мав становити 11419 грн. на місяць або біля 1087 євро, в той час, як середньомісячна заробітна плата в Україні дорівнювала 3265 грн., тобто у 3,5 рази менше.

Відомо, що у країнах ЄС при встановленні розміру мінімальної заробітної плати орієнтуються на рівень та динаміку середньої номінальної зарплати за допомогою індексу Кейтса. Чим більший розмір індексу Кейтса, тим сильніше МЗП впливає на формування первинних доходів. Проте позитивного впливу

МЗП можна досягти, якщо її розмір складає 60-70% середньомісячної зарплати. У розглянутій динаміці індекс Кейтса знизився, складаючи відповідно 37,2% (2005р.) та 32,8% (2015р.). Падіння індексу Кейтса обумовлено поглибленням економічної та політичної кризи в Україні, заморожуванням мінімальної заробітної плати у 2013 та 2014 рр., так і низьким рівнем середньомісячної номінальної заробітної плати, навіть зі зростанням її величини порівняно з МЗП від 2,7 разів у 2005 році до 3,04 рази у 2015 р.

Дослідники індексу Кейтса сьогодні розглядають його як важливіший індикатор в системі оплати праці. Але, наприклад, при порівнянні регіонів України за цим індикатором, найкращим він буде там, де середньомісячна номінальна заробітна плата є найнижчою через те, що мінімальна зарплата, як соціальна гарантія, встановлюється державою для всіх областей України однаковою.

Дійсно малий розмір МЗП формує занижену вартість і ціну робочої сили, негативно впливає на соціальний клімат. В таблиці 2.49 індекс Кейтса задовольняє стандартному співвідношенню тільки в діяльності готелів та ресторанів, але не тому, що там належне співвідношення МЗП та середньої, а навпаки, в цій діяльності величина середньої заробітної плати є наймінімальнішою (за рейтингом у 2015 р.- 18 місце). В тих видах діяльності, які займають перші місця за розміром середньої заробітної плати – фінансова діяльність та діяльність з інформації та телекомунікації (відповідно 1 і 2 місця в рейтингу), індекс Кейтса має найгірші значення 16 та 19,3%. Вочевидь оцінка індексу Кейтса як індикатора відповідності стандартам оплати праці в Україні має бути доповнена якісною оцінкою відповідності прожиткового мінімуму задачі розширеного відтворення робочої сили.

Проте підвищення розміру МЗП повинно бути економічно обґрунтованим, а не політичним рішенням. Наразі в Україні в проекті Держбюджету на 2017 рік прийнято рішення щодо підвищення розміру мінімальної заробітної плати як і прожиткового мінімуму (розрахованого на нову структуру прожиткового кошику й розмір – 2700 грн.) у два рази з 1600 грн. на кінець 2016 року до 3200 грн.

Застосування такого рішення, на наш погляд, має як позитивні, так і негативні наслідки. По-перше, відсутність програми економічного підйому економіки (створення нових робочих місць, підвищення продуктивності праці) й забезпечення підвищеного обсягу грошової маси споживчими товарами створює опасання зростання цін на останні товари. Але уряд сподівається на те, що роботодавці введуть зарплату з тіні, й грошова маса значно не збільшиться, а от держбюджет поповниться завдяки зростанню суми податку на ФОП, зростає податкове поле, що будуть сплачувати роботодавці у бюджет. Крім того, додаткові доходи, які отримають небагаті люди спрямуються, у першу чергу, на купівлю продуктів та необхідних товарів, що буде стимулювати вітчизняного виробника.

По-друге, підвищення мінімальної заробітної плати в бюджетній сфері, оскільки тарифні ставки прив'язані до ставки 1 розряду (з 1 по 12 розряд), буде означати зрівнялівку заробітної плати прибиральниці та викладача 1

категорії (різниця між ними 10-50 грн.) Зарплати чиновників підвищуються тільки у спеціалістів, тобто у працівників найнижчого рівня, які сьогодні отримують 1800 – 2500 грн., а ті, що отримують трохи більше – надбавки до своєї зарплати не отримують.

По-третє, в приватному секторі, щоб вижити в цих умовах, роботодавці будуть переводити працівників на почасову оплату або трудові угоди, щоб платити за відпрацьований час, або виконану роботу, що дозволить нараховувати працівникам менше МЗП. Можливий й інший варіант – скорочення чисельності працівників (зростання безробіття), підвищення у тих, хто залишиться, навантаження – тобто – шлях до підвищення експлуатації.

По-четверте, оскільки це підвищення МЗП не торкнеться пенсіонерів, то ця верства населення буде ще більше збіднілою.

По-п'яте, підвищення розміру МЗП дозволить знизити кількість людей, що потребують субсидії, особливо на оплату житлово-комунальних послуг. Таким чином, навряд чи таке різке підвищення мінімальної заробітної плати забезпечить зниження чисельності працюючих бідних.

Негативна оцінка стану зарплати в Україні збільшується через значні її варіації та диференціацію за видами економічної діяльності та територіями (табл. 2.43). Розмір СНЗП працівників у сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ним послугах, у рибальстві та рибництві збільшився у 2015 р. у 4,85 рази у зрівнянні з 2005 роком, однак становив лише 78,9% від СНЗП по Україні (14 місце за рейтингом у 2015 р.); в охороні здоров'я та надання соціальної допомоги – 67,4 % СНЗП (16 місце); освіти – 74,7% СНЗП (15 місце).

Між тим, в усіх видах діяльності відношення середньої заробітної плати до мінімальної її величини більше 2 разів, що начебто свідчить про дотримання нижнього стандарту (2,0) співвідношення цих величин, але, як ми вже відзначали, сама величина мінімальної заробітної плати (прожиткового мінімуму) прирікає працюючих українців на малозабезпеченість.

У межах від 2,0 до 2.5 прожиткового мінімуму знаходиться оплата праці працівників рибальства, рибництва, сільського господарства, мисливства та лісового господарства, в діяльності готелів і ресторанів, у сфері адміністративного та допоміжного управління. Найбільший неспокій викликає аграрний сектор економіки, де низька зарплата зумовлена низьким техніко-технологічним рівнем сільськогосподарського виробництва, його невдалою реструктуризацією, а головне – відсутністю необхідного інвестування. Має місце недостатній рівень кваліфікації персоналу підприємств, низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію.

До найвищого рівня межі малозабезпеченості за класифікацією С.Мельник та Н.Гаєвської можна також віднести працівників бюджетної сфери (охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, освіти). Співвідношення середньої номінальної заробітної плати цієї категорії працівників та прожиткового мінімуму в 2015 р. дорівнює 2,1-2,4. При цьому не виконуються Закони України „Про освіту”, „Про науково-технічну діяльність” щодо встановлення заробітної плати педагогічним працівникам на

рівні не нижчому від середньої зарплати в промисловості (у 2015 р. – 4195 грн), а науковим та науково-педагогічним працівникам – подвійної зарплати в промисловості (8390 грн). За 2015 р. середня зарплата в системі освіти становила 65,4% її розміру в промисловості (4789 грн.), а в системі охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – 59,1%.

З наведеного вище аналізу найбільш неприпустимим є стабільно найнижча зарплата у галузях економіки, які забезпечують інноваційний розвиток країни (табл. 2.43). Регуляторний вплив держави у виправленні даної ситуації повинен бути адекватним. Він пов'язаний, насамперед, із суттєвою активізацією інвестиційно-інноваційної політики, з підготовкою фахівців високої кваліфікації необхідного професійного профілю.

Так, у 2015 р. зарплата в м. Києві зросла порівняно із 2005 р. у 5,1 рази, досягла 5376 грн, що становить 4,9 ПМ або 160,4% СНЗП по Україні; в Донецькій області зростання СНЗП відносно 2005 р. становило 5,2 рази, її розмір дорівнює 4980 грн. (2-ге місце за рейтингом), що становить 3,6 ПМ або 118,7 СНЗП; Дніпропетровській – 4366 грн (3,2 ПМ або 104,1% СНЗП); Київській – 4153 грн (3,0 ПМ або 99,0% СНЗП).

Найбільша за рейтингом (з 1 по 7 місце) у 2015 р. була СНЗП в м. Києві, областях Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Миколаївській, Одеській. В цих регіонах СНЗП за досліджувані роки зросла від 4,8 до 5,4 разів.

Найбільше зростання СНЗП з 2005 по 2015 рр. спостерігається в областях Хмельницькій (5,8 разів), Вінницькій (5,7), Волинській (5,6 разів) й по 5,5 разів у Житомирській, Чернігівській. У 5,4 рази зросла СНЗП у Миколаївській та Тернопільській областях. Між тим, серед цих територій за рейтингом розміру середньої заробітної плати на останніх місцях знаходилися Тернопільська (останнє 25 місце), Житомирська (22 місце), Волинська (21 місце), Хмельницька (17 місце) області.

Традиційно найменші розміри заробітної плати спостерігаються в Тернопільській області - 2994 грн (2,21,9 ПМ або 71,4% СНЗП); Чернігівській – 3050 грн., (2,2 ПМ або 72,7 СНЗП); Херсонській – 3123 грн. (2,3 ПМ або 74,4% СНЗП); Житомирській – 3271 грн., (2,4 ПМ або 77,9% СНЗП). Вочевидь перевищення темпів зростання заробітної плати в цих областях порівняно із темпами зростання СНЗП по Україні, носить компенсаційний характер щодо виправлення недостатньої уваги урядів України до розвитку економіки цих територій за 25- річний період розбудови ринкових відносин.

На нашу думку, державне регулювання оплати праці має бути спрямоване, насамперед, на створення умов для постійного розширеного відтворення робочої сили необхідної якості та стимулювання високої продуктивності праці найманих працівників. Держава повинна забезпечувати відповідними законодавчими нормами та правилами виконання зазначених вимог, контролювати дотримання економічних законів, запобігати виникненню перекосів у диференціації оплати праці за категоріями, групами та професіями найманих працівників, виявляти причини небажаних тенденцій і здійснювати заходи щодо їх локалізації й усунення.

Таблиця 2.43

Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності за період 2005–2015 рр.

(в розрахунку на одного штатного працівника, грн)

Вид діяльності	Рік							Ранг, 2015	2015/2 005, раз	2015	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015			МЗП/ МЗП, раз	Індекс Кейтса
Всього	806	2239	2633	3026	3265	3480	4195	-	5,2	3,04	31,7
Сільське, лісове та рибне господарство, грн. -у відсотках до середнього рівня,%	527 51,5	1329 63,9	1611 70,4	2086 68,9	2340 71,7	2556 73,4	3309 78,9	14	6,3	2,4	41,6
Промисловість -у відсотках,%	967 120,0	2580 115,2	3120 118,5	3478 114,9	3763 115,2	3988 114,6	4789 114,2	5	4,95	3,5	28,7
Будівництво -у відсотках,%	894 110,9	1754 78,3	2251 85,5	2516 83,1	2702 82,7	2860 82,2	3551 84,6	13	3,97	2,6	38,8
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових приладів та предметів особистого вжитку -у відсотках,%	713 88,5	1874 83,7	2339 88,8	2704 89,3	3010 92,1	3439 98,8	4692 111,8	6	6,6	3,4	29,3
Діяльність готелів та ресторанів -у відсотках,%	566 70,2	1455 65,0	1777 67,5	2055 67,9	2249 68,9	2261 64,9	2786 66,4	18	4,9	2,1	49,5
Діяльність транспорту -у відсотках,%	961 119,2	2355 105,2	2699 102,5	3249 107,3	3419 104,7	3755 107,9	4556 108,6	8	4,7	3,4	30,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність -у відсотках,%	1038 128,8	2658 118,7	3036 115,3	3142 103,8	3589 109,9	3768 108,3	4653 110,9	7	4,5	3,5	29,6
Фінансова діяльність -у відсотках,%	1553 192,7	4638	5340 202,8	6012	6275	7020	8603	1	5,5	6,5	16,0
Інформація та телекомунікації -у відсотках	...	...	...	4286 141,6	4599 140,9	5176 148,7	7111 169,5	2	1,7	5,3	19,3
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям -у відсотках,%	900 111,7	1856 108,8	2035 110,5	2356 77,8	2757 84,4	3090 88,8	3659 87,2	11	4,1	2,75	37,7

Професійна, наукова і технічна діяльність в тому числі -у відсотках,%	-	-	-	4252 140,5	4465 136,7	5292 152,1	6736 160,5	3	1,6	5,1	20,4
наукові дослідження і розробки -у відсотках,%	1048 130,0	2874 128,4	3270 124,2	3709 122,5	4024 123,2	4268 122,6	4972 118,5	4		3,7	27,7
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного управління -у відсотках,%	1087 134,9	1839 82,1	1912 72,6	2430 80,3	2527 77,3	2601 74,7	3114 74,2	16	2,9	2,3	44,2
Державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування -у відсотках,%	...	...	...	3415 112,9	3702 113,4	3817 109,7	4381 104,4	9	1,3	3,3	31,4
Освіта -у відсотках,%	641 79,5	1889 84,3	2081 79,0	2530 83,6	2700 82,6	2745 78,9	3132 74,7	15	1,7	2,4	44,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги -у відсотках,%	517 64,1	1631 72,8	1778 67,5	2202 72,8	2367 72,4	2441 70,1	2829 67,4	17	1,7	2,1	48,7
Діяльність у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг -у відсотках,%	628 77,9	2194 95,9	2500 94,9	2886 95,3	3286 100,6	3626 104,2	4134 98,5	10	6,6	3,1	33,4
Надання інших видів послуг	...	1717	...	2618	2707	3361	3634	12	2,1	2,7	37,9

Територія	Рік						Ранг, 2015	Рік						СНЗП 2015/ 2005, рази	2015 (МЗП=1378) СНЗП/ МЗП, рази
	2005	2010	2012	2013	2014	2015		2005	2010	2012	2013	2014	2015		
	Грн.							у відсотках до середньої в Україні							
	806	2239	3026	3265	3 480	4195		100	100	100	100	100	100		
Україна	806	2239	3026	3265	3 480	4195		100	100	100	100	100	100	3,0	
Вінницька	597	1782	2432	2651	2 810	3396	15	74,1	79,6	80,4	81,2	80,7	81,05	5,7	
Волинська	591	1692	2339	2580	2 721	3291	21	73,3	75,6	77,3	79,0	78,2	78,4	5,6	
Дніпропетровська	913	2369	3138	3336	3 641	4366	3	113,3	105,8	103,7	102,2	104,6	104,1	4,8	
Донецька	962	2549	3496	3755	3858	4980	2	119,4	113,8	115,5	115,0	110,8	118,7	5,2	
Житомирська	602	1785	2369	2561	2763	3271	22	74,7	79,7	78,3	78,4	79,4	77,9	5,5	
Закарпатська	665	1846	2351	2553	2744	3381	16	82,5	82,4	77,7	78,2	78,9	80,6	5,1	
Запорізька	860	2187	2927	3142	3432	4200	4	106,7	97,7	96,8	96,2	98,6	100,1	4,9	
Івано-Франківська	718	1927	2539	2679	2875	3402	14	89,1	86,1	83,9	82,0	82,6	81,1	4,7	
Київська	811	2295	3157	3351	3489	4153	5	100,6	102,5	104,3	102,6	100,3	99,0	5,1	
Кіровоградська	624	1815	2428	2608	2789	3282	19	77,4	81,1	80,3	79,9	80,1	78,2	5,3	
Луганська	805	2271	3090	3337	3377	3427	13	99,9	101,4	102,	102,2	97,0	81,7	4,3	
Львівська	713	1941	2578	2789	2961	3646	10	88,5	86,7	85,2	85,4	85,1	86,9	5,1	
Миколаївська	744	2122	2822	3094	3344	3984	6	92,3	94,8	93,3	94,8	96,1	95,0	5,4	
Одеська	768	2046	2700	2947	3129	3897	7	95,3	91,4	89,2	90,3	89,9	92,9	5,1	
Полтавська	758	2102	2850	2988	3179	3783	8	94,0	93,9	94,2	91,5	91,3	91,2	5,0	
Рівненська	685	1960	2575	2844	3033	3573	11	85,0	87,5	85,1	87,1	87,2	85,2	5,2	
Сумська	663	1866	2503	2702	2877	3449	12	82,3	83,3	82,7	82,8	82,7	82,2	5,2	
Тернопільська	553	1659	2185	2359	2527	2994	25	68,6	74,1	72,2	72,2	72,6	71,4	5,4	
Харківська	759	2060	2753	2975	3143	3697	9	94,2	92,0	91,0	91,1	90,3	88,1	4,9	
Херсонська	625	1733	2269	2464	2617	3123	23	77,5	77,4	75,0	75,5	75,2	74,4	5,0	
Хмельницька	584	1786	2425	2641	2878	3371	17	72,5	79,8	80,2	80,9	82,7	80,4	5,8	
Черкаська	642	1835	2508	2681	2829	3360	18	79,7	82,0	82,9	82,1	81,3	80,1	5,2	
Чернівецька	621	1772	2329	2484	2578	3050	24	77,0	79,1	77,0	76,1	74,1	72,7	4,9	
Чернігівська	602	1711	2308	2504	2690	3295	20	74,7	76,4	76,3	76,7	77,3	78,5	5,5	
м. Київ	1314	3431	4607	5007	5376	6732	1	163,0	153,2	152,3	153,4	154,5	160,4	5,1	
														4,9	

2.3. Гендерний аспект формування заробітної плати в регіоні

Проблеми у сфері забезпечення економічної рівності жінок і чоловіків зберігаються, оскільки гендерний розрив у рівні оплати праці не скоротився до цільового значення. Незважаючи на позитивну динаміку, середні заробітки чоловіків в Україні майже на чверть перевищують відповідні жіночі доходи.(рис. 2.9).

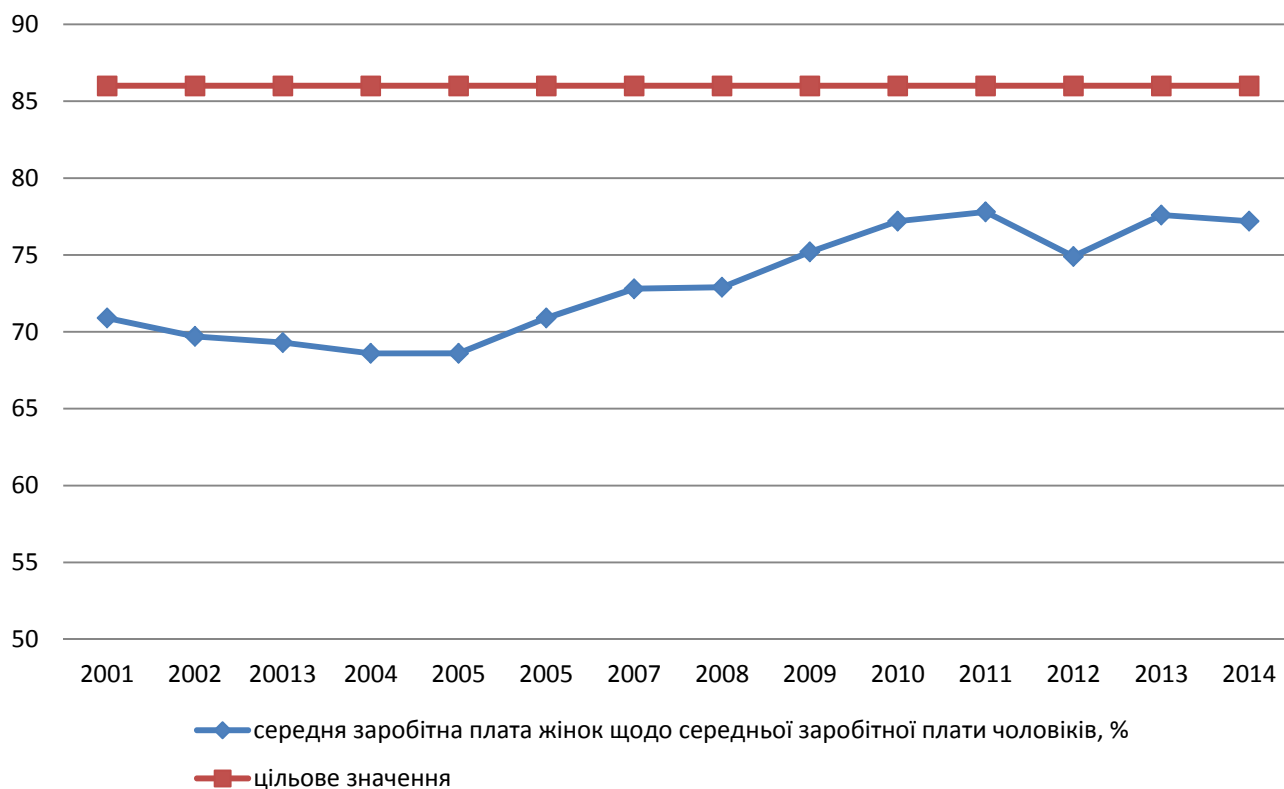

Рис. 2.9. Відношення середньої заробітної плати жінок до середньої заробітної плати чоловіків в Україні

Зокрема, за підсумками 2015 року середня заробітна плата жінок становила лише 74,8% середньої заробітної плати чоловіків (відповідно 3631 грн проти 4848 грн на місяць) (див. табл. 2.45, 2.46) [1].

Отже, найбільший гендерний розрив в оплаті праці спостерігається в наступних сферах: поштова та кур'єрська діяльність – 64, 62% в 2015 р., фінансова діяльність – 66, 44 % в 2015 р. та промисловість - 74,11%. В той час найнижчий гендерний розрив в оплаті праці спостерігається в різних галузях залежно від року.

Наприклад, в 2012 році найнижчий гендерний розрив спостерігався в сільському господарстві, сфері операцій з нерухомим майном та сфері освіти (98,10 %, 96,42 %, 91,01 % відповідно). А в 2015 році – у галузях адміністративного та допоміжного обслуговування, діяльності транспорту та операцій з нерухомим майном (101,13 %, 95,49 %, 94,17%).

Таблиця 2.45

Середньомісячна заробітна плата жінок та чоловіків за видами економічної діяльності у 2012-2015 рр. (грн.)

Вид діяльності	Нараховано в середньому штатному працівнику							
	Жінці				Чоловіку			
	2012	2013	2014	2015	2012	2013	2014	2015
Усього	2661	2866	3037	3631	3429	3711	3979	4848
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	2017	2134	2283	2875	2056	2429	2670	3488
з них сільське господарство	1871	2070	2226	2767	2555	2364	2589	3307
Промисловість	2732	2946	3164	3915	3946	4227	4456	5283
Будівництво	2135	2471	2638	3231	2577	2760	2915	3630
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	2431	2696	3126	4147	2945	3309	3742	5246
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2951	3042	3197	3893	3797	3918	4096	5090
у тому числі								
діяльність транспорту	3134	3415	3651	4408	3946	3421	3797	4616
складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	3334	3573	3806	4812	4123	4302	4420	5596
поштова та кур'єрська діяльність	2302	1779	1789	2029	3915	2755	2728	3140
Тимчасове розміщування й організація харчування	1933	2112	2161	2666	2301	2498	2450	3027
Інформація та телекомунікації		4262	4855	6251		4853	5417	7753
Фінансова та страхова діяльність	5211	5395	5940	7347	7491	8079	9220	11058
Операції з нерухомим майном	3368	2584	2823	3535	3493	2898	3293	3754
Професійна, наукова та технічна діяльність		4210	4717	6182		4726	5893	7334
з неї наукові дослідження та розробки	3406	3715	3896	4440	4152	4313	4613	5473
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування		2490	2575	3134		2554	2618	3099
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	3273	3522	3656	4228	3753	4038	4104	4664
Освіта	2470	2641	2701	3082	2714	2892	2890	3299
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2159	2318	2384	2772	2386	2580	2703	3090
з них охорона здоров'я		2338	2400	2792		2612	2744	3125
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	2606	2714	2721	3014	3568	4362	5360	6379
з них								
діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг		2733	2668	2982		3188	3194	3497
функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури		2793	2822	3093		2575	2588	2880
Надання інших видів послуг		2409	2873	3436		3036	3932	3857

Таблиця 2.46

Співвідношення середньої заробітної плати жінок до середньої заробітної плати чоловіків в 2012 – 2015 рр.

Вид діяльності	Співвідношення заробітної плати жінок і чоловіків, %			
	2012	2013	2014	2015
Усього	77,60	77,23	76,33	74,90
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	98,10	87,86	85,51	82,43
з них сільське господарство	73,23	87,56	85,98	83,67
Промисловість	69,23	69,69	71,01	74,11
Будівництво	82,85	89,53	90,50	89,01
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	82,55	81,47	83,54	79,05
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	77,72	77,64	78,05	76,48
у тому числі				
діяльність транспорту	79,42	99,82	96,15	95,49
складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	80,86	83,05	86,11	85,99
поштова та кур'єрська діяльність	58,80	64,57	65,58	64,62
Тимчасове розміщування й організація харчування	84,01	84,55	88,20	88,07
Інформація та телекомунікації		87,82	89,63	80,63
Фінансова та страхова діяльність	69,56	66,78	64,43	66,44
Операції з нерухомим майном	96,42	89,16	85,73	94,17
Професійна, наукова та технічна діяльність		89,08	80,04	84,29
з неї наукові дослідження та розробки	82,03	86,13	84,46	81,13
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування		97,49	98,36	101,13
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	87,21	87,22	89,08	90,65
Освіта	91,01	91,32	93,46	93,42
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	90,49	89,84	88,20	89,71
з них охорона здоров'я		89,51	87,46	89,34
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	73,04	62,22	50,76	47,25
з них				
діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг		85,73	83,53	85,27
функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури		108,47	109,04	107,40
Надання інших видів послуг		79,35	73,07	89,08

*розраховано авторами згідно з даними Держкомстату

Різностямовані коливання показника заробітної плати протягом останнього десятиріччя свідчать про відсутність реального впливу інструментів гендерної політики на скорочення розриву в оплаті праці жінок і чоловіків в Україні. Таким чином, досягнення стандартів розвинених гендерних демократій європейських країн потребуватиме подальших зусиль. Існування певного розриву в оплаті праці жінок і чоловіків є глобальним явищем, що визначається впливом цілого ряду детермінант – відмінностей у рівні та характері освіти жінок і чоловіків, особливостями їх зайнятості в контексті режиму та тривалості робочого часу, преференційної форми зайнятості та обсягів робочого навантаження, кар'єрних прагнень та різних пріоритетів у поєднанні професійних та сімейних обов'язків. Однак найвагоміший внесок до формування нерівності в заробітках жінок і чоловіків зумовлений системою гендерного поділу праці, що виражається в зосередженні працюючих жінок і чоловіків у різних професіях та групах занять, в різних секторах економіки, на різних управлінських рівнях та посадах.

Поряд з впливом наведених вище факторів залишаються «непояснені» чинники формування гендерного розриву в заробітній платі, які зумовлені поширенням прямих дискримінаційних практик на ринку праці, тобто випадками, коли жінки отримують менші заробітки, ніж чоловіки, хоча мають рівноцінні характеристики з погляду кваліфікації та продуктивності праці. Найбільший розрив спостерігається серед високодохідних груп працівників. Згідно з оцінками міжнародних експертів, за умови відсутності адекватної політичної відповіді гендерний розрив у рівні оплати праці зберігатиметься й у наступних поколіннях. [66].

Дія чинників, що зумовлюють відмінності в розмірі середньої заробітної плати жінок і чоловіків, досі зберігає системний характер, оскільки суттєвих зрушень в напрямі скорочення їх впливу шляхом пом'якшення гендерних диспропорцій на ринку праці України не відбулось. Навпаки, окремі дослідження наголошують на зростанні рівня професійної сегрегації за ознакою статі, в умовах якої посилюється концентрація жінок у традиційно «жіночих» сферах діяльності, що характеризуються нижчими рівнями оплати праці. До цієї групи на вітчизняному ринку праці належать види економічної діяльності, що потребують досить високої кваліфікації, у тому числі розумової та творчої праці, проте не забезпечують високих зарплат – освіта, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, державне управління, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування. [60]. В умовах низької гендерної диференціації оплати праці саме в цих сферах відбувається поступове скорочення відмінностей у заробітках жінок і чоловіків: гендерний розрив не перевищував тут 15% в 2015 році.

Стосовно Одеської області, у 2014 році середня заробітна плата жінок в Одеській області становила 80% від середньої зарплати чоловіків. Про це говорять дані ГУ статистики в Одеській області. При цьому середня заробітна плати жінок становила - 2807 грн., а середня зарплатня чоловіків - 3507 грн. Слід зазначити, що впродовж останніх трьох років середня заробітна плата жінок не перевищувала 85% середньої заробітної плати чоловіків (табл.2.47).

До того ж, найбільший розрив в доходах спостерігається в поштовій діяльності і складає 63,1% (зарплата жінок складає 1590 грн., а чоловіків - 2519 грн.), в фінансовій та страховій діяльності - 70,4 %, в сфері транспорт, складське господарство - 82,5% та в сфері творчості, мистецтва та розваг - 81,8%. Найбільша заробітна платня як у чоловіків, так і у жінок спостерігається в сфері фінансової та страхової діяльності – 4309 та 6121 грн. у жінок та чоловіків відповідно.

Найменший розрив в доходах спостерігається в сільському господарстві (складає 95,5%), галузі інформація та телекомунікації (95,9%) та в сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (99,9%). Є галузі, де розмір заробітної плати жінок перевищує заробітну плату чоловіків. Таких галузей дві і вони є суто «жіночими», це галузь тимчасового розміщування й організації харчування (103,2%) та галузь функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури (121,2 %) (табл.2.56) [4, с.139, 5, с. 145].

Таблиця 2.47

Середньомісячна заробітна плата чоловіків та жінок в 2013- 2014 рр.

	Середньомісячна заробітна плата штатних працівників, грн., 2013 рік		Співвідношення заробітної плати жінок і чоловіків, %	Середньомісячна заробітна плата штатних працівників, грн., 2014 рік		Співвідношення заробітної плати жінок і чоловіків, %
	жінок	чоловіків		жінок	чоловіків	
Усього	2690	3246	82,9	2807	3507	80
Сільське господарство, лісове гос-подарство та рибне господарство	1720	1790	96,1	1874	1961	95,5
з них сільське господарство	1702	1790	95,1	1853	1946	95,2
Промисловість	2878	3463	83,1	3076	3638	84,5
Будівництво	2287	2694	84,9	2309	2443	94,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	2280	2791	81,7	2354	2745	85,8
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3440	4429	77,7	3744	4984	75,1
транспорт, складське господарство	3763	4452	84,5	4132	5010	82,5
поштова та кур'єрська діяльність	1546	2101	73,6	1590	2519	63,1
Тимчасове розміщування й організація харчування	2075	1997	103,9	2291	2219	103,2
Інформація та телекомунікації	3347	3697	90,5	3576	3728	95,9

Фінансова та страхова діяльність	4150	5185	80	4309	6121	70,4
Операції з нерухомим майном	2742	2909	94,3	2717	3193	85,1
Професійна, наукова та технічна діяльність	2438	2594	94	2541	3066	82,9
Діяльність у сфері адміністративно-го та допоміжного обслуговування	2455	2519	97,4	2824	2828	99,9
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	3419	3718	91,9	3494	3976	87,9
Освіта	2518	2735	92,1	2607	2787	93,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2290	2552	89,7	2343	2701	86,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	2624	3078	85,3	2656	3049	87,1
з них						
діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	2685	3440	78,1	2719	3324	81,8
функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	2540	2278	111,5	2627	2167	121,2
Надання інших видів послуг	2353	2336	100,7	2840	3089	91,9

Щоб більш наглядно ознайомитись з рівнем доходів жінок та чоловіків в Одеській області, розглянемо діаграму, надану на рисунку 2.10.

Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників підприємств, установ, організацій (з кількістю працюючих 10 осіб і більше) у липні 2016р. становила 4966 грн і зросла порівняно з липнем 2015р. на 21,6%.

Високий рівень диференціації розмірів заробітної плати у липні 2016р. спостерігався на підприємствах по виробництву основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів; по виробництву хімічних речовин і хімічної продукції, виробництва електричного устаткування; виробництва автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів, інших транспортних засобів; транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності; виробництва комп'ютерів, електронної та оптичної продукції; фінансової та страхової діяльності; металургійного виробництва; виробництва готових металевих виробів, крім машин і устаткування; постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; професійної, наукової та технічної діяльності, інформації та телекомунікацій; державного управління й оборони; обов'язкового соціального страхування, промисловості та переробної промисловості, де заробітна плата працівників в 1,1–2,3 раза перевищила середній показник по економіці області.

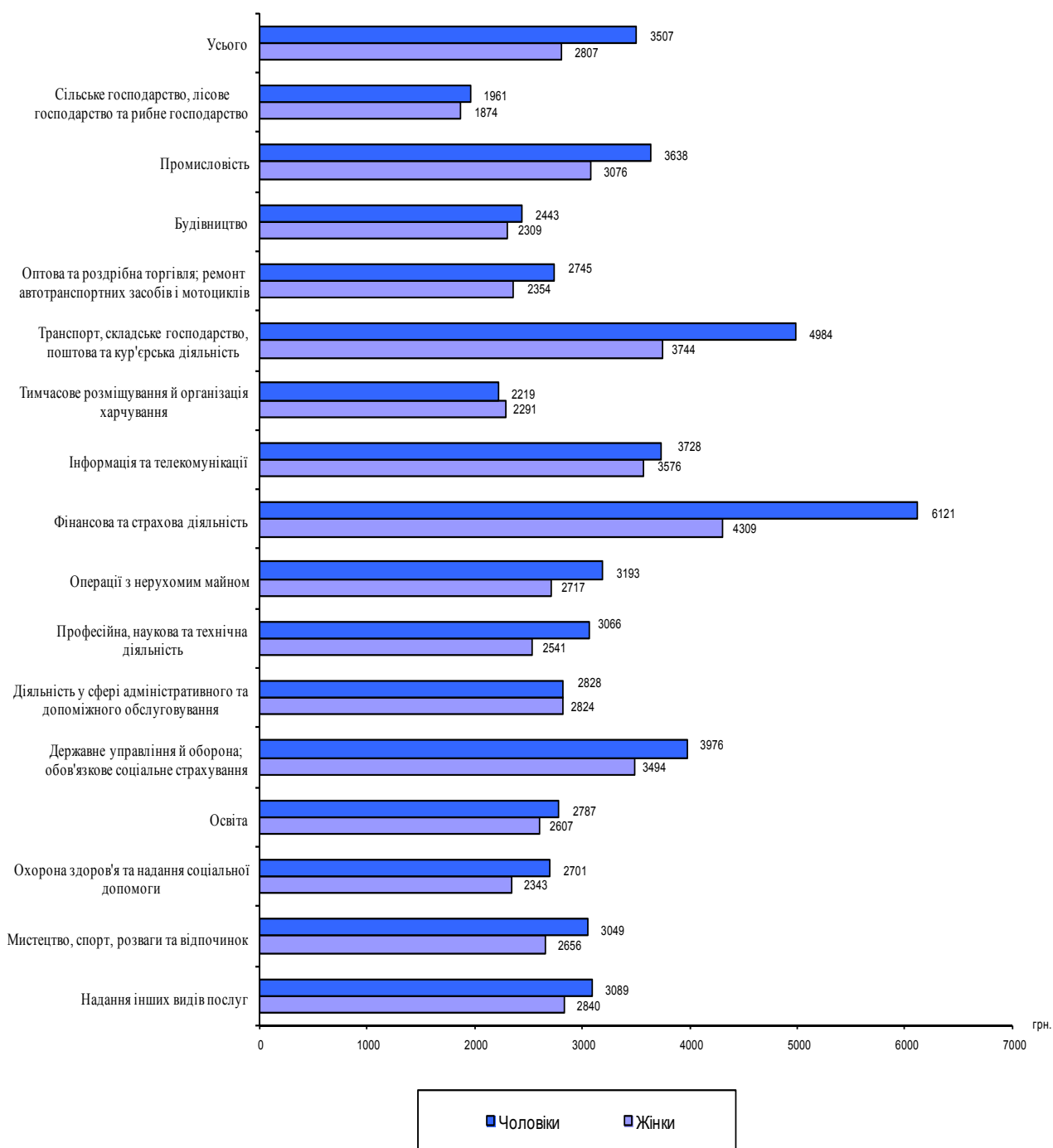

Рис.2.10. Середньомісячна заробітна плата жінок та чоловіків за видами економічної діяльності у 2014 році

Водночас, абсолютний розмір заробітної плати працівників поштової та кур'єрської діяльності, добувної промисловості і розроблення кар'єрів, текстильного виробництва, виробництва одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів, виготовлення виробів з деревини, виробництва паперу та поліграфічної діяльності, сільського господарства, лісового господарства та рибного господарства, виробництва гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції, тимчасового розміщування й організації

харчування, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги не перевищував 72,9% від середнього рівня по економіці області.

Також проаналізуємо рівень заробітної платні за районами Одеської області. На жаль, Державне Управління статистики Одеської області не здійснює розрахунки заробітної платні за регіонами та за статтю, але маючи дані розриву доходів загалом по області, розглянемо в яких регіонах простежується найбільша та найменша заробітна платня в 2014 р. (табл.2.48) [62, с. 135].

Таблиця 2.48

Динаміка середньомісячної заробітної плати штатних працівників по містах та районах області (грн.)

	2010	2012	2013	2014
Одеська область	2046	2700	2947	3129
м.Одеса	2142	2822	3099	3305
м.Білгород-Дністровський	1767	2375	2595	2695
м.Ізмаїл	2124	2450	2509	2742
м.Іллічівськ	3013	3595	3786	4061
м.Котовськ	2144	2860	3019	3236
м.Теплодар	1428	2196	2465	2099
м.Южне	4147	5791	5981	6360
Райони				
Ананьївський	1690	2159	2283	2412
Арцизький	1306	1826	2016	2049
Балтський	1516	2063	2131	2334
Білгород-Дністровський	1489	1914	2198	2394
Біляївський	1636	2396	2701	2654
Березівський	1589	2164	2359	2306
Болградський	1396	1836	1888	2057
Великомихайлівський	1516	1981	2294	2208
Іванівський	1501	1840	2128	2285
Ізмаїльський	1312	1863	1956	2029
Кілійський	1396	1933	2043	2197
Кодимський	1471	1904	1954	2169
Комінтернівський	2053	2914	3240	3510
Котовський	1474	1829	1994	2133
Красноокнянський	1286	1879	2010	2082
Любашівський	1604	2081	2203	2152
Миколаївський	1542	1834	2028	2350
Овідіопольський	1922	2375	2684	3052
Роздільнянський	1692	2312	2624	2825
Ренійський	1424	1968	2070	2390
Савранський	1526	1974	2144	2025
Саратський	1351	1921	2067	2142
Тарутинський	1218	1642	1772	1824
Татарбунарський	1308	1750	1911	2006
Фрунзівський	1377	1852	2067	2044
Ширяївський	1835	1923	2154	2311

Отже, найбільша заробітна плата спостерігалася в місті Южне (6360 грн.), м. Іллічівськ (4061 грн) та в Комінтернівському районі. Така ситуація склалась

через те, що м. Южне та Іллічівськ є портовими містами, а в портах рівень заробітної платні є високим. Але більшість працівників порту – це працівники чоловічої статті, то ж й тут спостерігаємо гендерний розрив в доходах.

Найнижчою заробітна платня спостерігається в Тарутинському районі (1824 грн.), Савранському (2025 грн.), Фрунзівському (2044 грн.), Болградському (2057 грн.), Саратському (2142 грн.) (рис. 2.11)[4].

Парадоксально, але найвищий гендерний розрив в рівні особистих доходів характерний для населення, що має повну вищу освіту. В середньому по Україні, в 2014 році індивідуальні доходи даної категорії жінок становили 61% індивідуальних доходів чоловіків із відповідним освітнім рівнем. Іншими словами, «окупність» здобуття вищої освіти для жінок виявляється нижчою, ніж для чоловіків, внаслідок можливого впливу бар'єрів у доступі до посад вищого рівня завдяки складнощам поєднання роботи та сімейних зобов'язань, невідповідності між здобутою кваліфікацією та попитом на ринку.

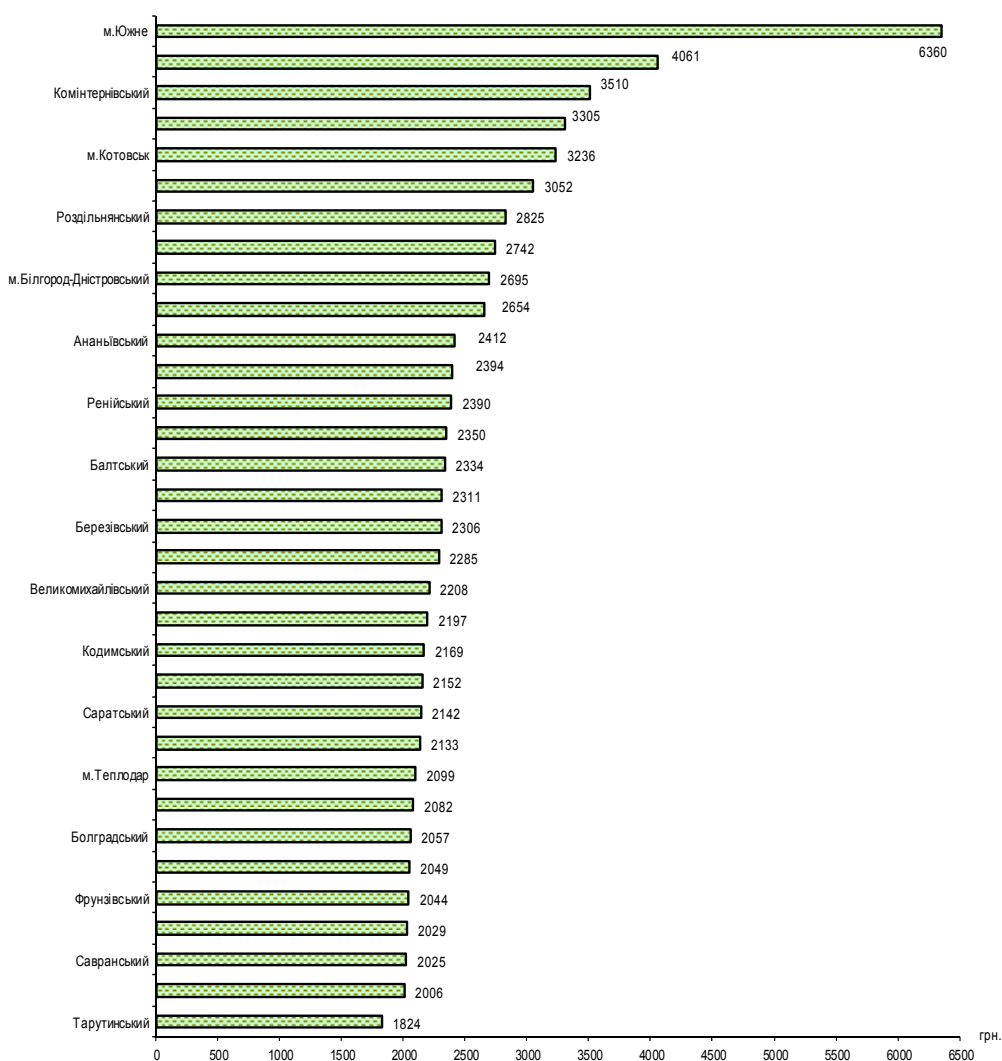

Рис. 2.11. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників по містах та районах області у 2014 р

Іншим чинником, що знижує ефективність вищої освіти як інструменту підвищення доходів населення, є поширення гендерної професійної сегрегації на ринку праці України, що призводить до зосередження жіночої зайнятості у професіях та видах економічної діяльності з нижчими рівнями оплати праці або на посадах нижчого рівня. В результаті, жінки, що мають вищу або професійну освіту, досить часто не можуть в повній мірі реалізувати свій потенціал [54].

Отже, проаналізувавши заробітну плату чоловіків та жінок в Україні та в Одеській області, можемо зробити висновок, що гендерний дисбаланс в оплаті праці спостерігається як по всій країні, так і в Одеському регіоні, зокрема.

Тож найбільш дієвими регуляторами гендерних процесів є економічні методи та інструменти державного впливу. Перш за все, доцільним є формування та реалізація стратегій економічного зростання з урахуванням гендерного чинника, що дозволить регулювати гендерні процеси не відокремлено, а разом з іншими соціальними та економічними процесами. Важливою і вкрай потрібною є розробка низки пріоритетних програм, серед яких:

1) програма розвитку відповідних послуг у сфері професійної зайнятості для жінок, які вступають або повертаються на ринок праці після виконання репродуктивної функції;

2) державна програма забезпечення поєднання сімейних та батьківських обов'язків з підприємницькою діяльністю.

Ефективна їх реалізація можлива лише за використання інструментарію економічних методів та інструментів регулювання.

Так, реалізація першої програми, в умовах ринку, вимагає впровадження економічного механізму стимулювання підприємств до працевлаштування жінок, що вступають або повертаються на ринок праці, який передбачає:

зменшення податкового тиску на суб'єктів господарювання, зокрема скорочення обсягів нарахувань на фонд оплати праці, реалізація спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва тощо;

надання безкоштовної або пільгової консультаційної допомоги державних служб зайнятості щодо створення схем нових робочих місць з урахуванням різних потреб чоловіків і жінок, серед яких найбільш актуальними будуть гнучкі робочі графіки, зайнятість неповний час, можливість надомництва тощо;

вдосконалення державної системи курсів підготовки та перепідготовки жінок, професійної реадаптації після репродуктивної перерви у трудовій діяльності.

Реалізація програми, що передбачає поєднання сімейних та батьківських обов'язків з підприємницькою діяльністю, передбачає розробку низки заходів у сфері праці в домашньому господарстві, розвитку дитячих закладів освіти та доступних закладів з побутового обслуговування.

Вкрай важливим є також подолання стереотипів існування «жіночих» та «чоловічих» професій, які посилюються низьким професійним статусом та

низькими рівнями оплати праці у галузях з домінуючою жіночою зайнятістю та стереотипів стосовно гендерного розподілу сімейних та батьківських обов'язків.

Основною умовою залучення чоловіків до традиційно жіночих галузей є зростання престижу відповідних професій (охорона здоров'я, освіта, наука, культура, соціальне забезпечення тощо), що неможливо без підвищення рівня оплати праці в цих галузях. З цією метою доцільним є встановлення чіткої залежності між рівнем оплати праці, її цінністю та складністю у державному секторі економіки. Це сприятиме справедливій оплаті праці, у тому числі відповідно до гендерного підходу. А також, встановлення надбавок за особливі умови роботи у вигляді фіксованих сум, а не в процентному співвідношенні до посадових окладів.

Доцільним є впровадження дієвих заходів, що сприятимуть зміні суспільних стереотипів стосовно гендерного розподілу сімейних та батьківських обов'язків. Насамперед, вони спрямовані на створення умов, при яких жінки і чоловіки не лише матимуть право на тимчасову відпустку за сімейних обставин, користування належними пільгами і вихідною допомогою, зміну режиму робочого часу без збитку для розвитку кар'єри і просування по службі, а й користуватимуться ними. До таких заходів варто віднести:

- стимулювання чоловіків брати відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та на період хвороби;

- реалізацію політики у сфері освіти, починаючи з розробки шкільних навчальних програм, підручників та навчальних посібників, спрямованих на зміну стереотипів, що закріплюють поділ праці за ознакою статі;

- державне замовлення соціальної реклами з метою пропаганди позитивного іміджу чоловіка, що виконує сімейні обов'язки та доглядає дитину[7].

2.4. Аналіз заборгованості із заробітної плати за 2011-2015 рр.

Проблема несвоєчасної виплати заробітної плати – одна з найгостріших соціальних проблем, яка до цього часу остаточно не розв'язана, чим порушується право працівників на своєчасне одержання винагороди за працю, гарантоване статтею 43 Конституції України. Несвоєчасність виплати заробітної плати залишається на сьогодні однією із найгостріших соціальних проблем в Україні. Незважаючи на здійснювані органами державної влади та правоохоронними органами заходи, вона до цього часу не лише не розв'язана, а й протягом останнього часу суттєво поглиблена внаслідок впливу низки об'єктивних і суб'єктивних чинників. На початок 2015 р. заборгованість по заробітній платі зросла у 3,2 рази, що є неприпустимим, рис.2.12.

В цілому по економіці обсяг невиплаченої заробітної плати за 2011-2015рр. збільшився на 54,4% (табл.1). Структуру заборгованості з виплати заробітної плати за видами економічної діяльності наведено в табл.2. Основна

частка загальної суми боргу, за звітний період, припадає на промисловість; транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність; будівництво та сільське господарство.

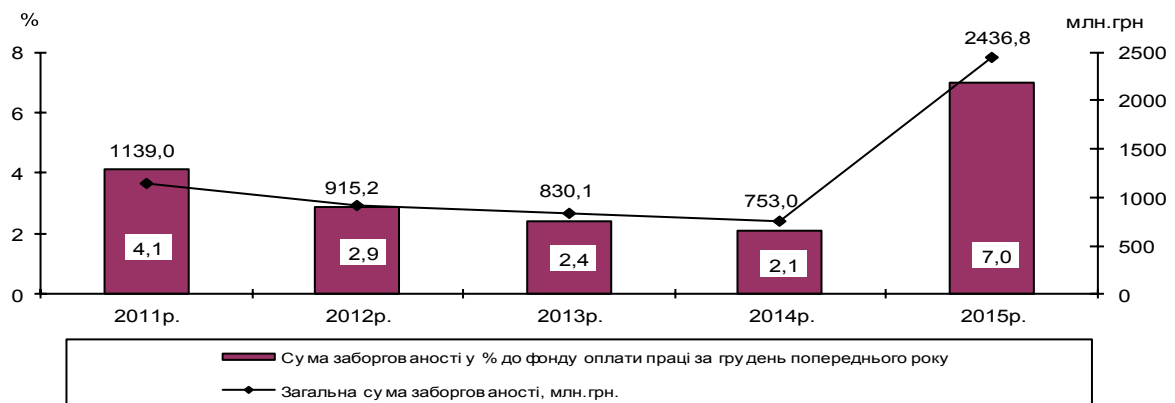

Рис.2.12. Динаміка заборгованості з виплати заробітної плати (станом на 1 січня відповідного року)

Наочне уявлення щодо даних із заборгованості з виплат заробітної плати та її структури надають таблиці 2.49 і 2.50.

Таблиця 2.49

Динаміка суми заборгованості із виплати заробітної плати¹ в Україні за 2011-2015 рр.

	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень
2011	1218,1	1252,6	1327,5	1227,8	1191,3	1185,3	1111,4	1104,7	1089,1	1114,0	1099,1	1037,3
2012	977,4	967,0	995,7	966,7	946,5	930,1	891,3	915,9	888,8	858,7	834,2	885,4
2013	893,7	936,6	1037,1	1013,1	994,8	980,1	923,3	925,1	922,4	964,7	925,9	953,6
2014	808,2	748,2	930,2	1047,0	1008,5	999,3	970,7	1084,8	1424,4	1927,7	2205,8	2366,9
2015	2 436,8/ 1 320,1 ²	1 465,6 ²	1 574,8 ²	1 617,1 ²	1 495,9 ²	1 811,3 ²	1 915,5 ²	1 963,8 ²	2 004,2 ²	1 908,1 ²	1 970,8 ²	2 010,9 ²
2016	1 880,8 ²	2 092,5 ²	2 013,4 ²	1 949,0 ²	1 849,1 ²	1 866,5 ²	1 967,6 ²	2 046,2 ²	1 902,3 ²			

(на 1 число місяця, млн,грн,)

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м.Севастополя.² Без частини зони проведення антитерористичної операції.

Таблиця 2.50

Структура заборгованості з виплати заробітної плати за видами економічної діяльності в Україні та Одеській області за 2011-2015 рр.

	2011		2012		2013		2014		2015		2016	
	Україна	Одеська обл.	Україна	Одеська обл.	Україна	Одеська обл.	Україна	Одеська обл.	Україна	Одеська обл.	Україна	Одеська обл.
Будівництво	14,7	7,7	12,8	4,0	12,0	0,8	7,6	2,0	4,5	8,5	3,4	11,4
Сільське господарство	3,3	2,3	2,6	2,4	2,9	4,1	2,5	11,3	0,8	6,7	0,5	0,9
Промисловість	56,3	54,4	59,5	65,7	56,9	50,9	42,6	11,1	56,0	46,0	71,9	60,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5,9	5,6	4,0	3,7	7,8	14,9	26,2	20,6	9,8	10,1	10,9	12,3
Інші види діяльності	19,8	30,0	21,1	24,2	20,4	29,3	21,1	55,0	28,9	28,7	11,5	14,7

(на початок року, %)

Співвідношення суми заборгованості з виплати заробітної плати та фонду оплати праці за 2011-2015 рр. наведено на рис. 2.13.

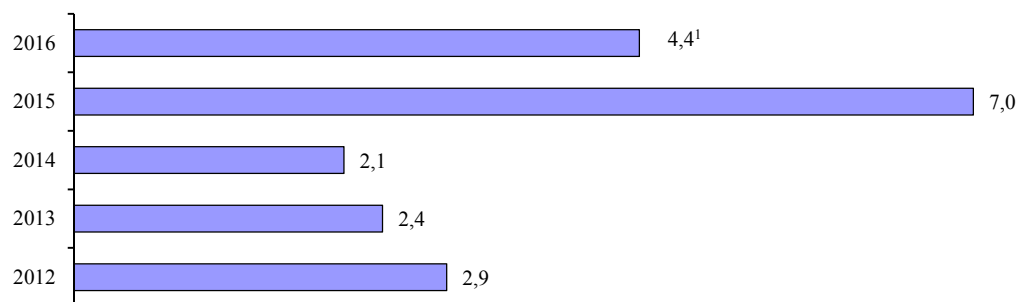

Рис.2.13. Співвідношення суми заборгованості з виплати заробітної плати та фонду оплати праці за 2011-2015 рр.

Обсяг невикраченої заробітної плати на початок січня 2015р. дорівнював 7,0% фонду оплати праці, нарахованого за грудень 2014р, а на початок січня 2016 р. він зменшився та становив 4,4% фонду оплати праці, нарахованого за грудень 2015р.

Динаміку заборгованості з виплати заробітної плати впродовж 2015 року відображено на рис. 2.14.

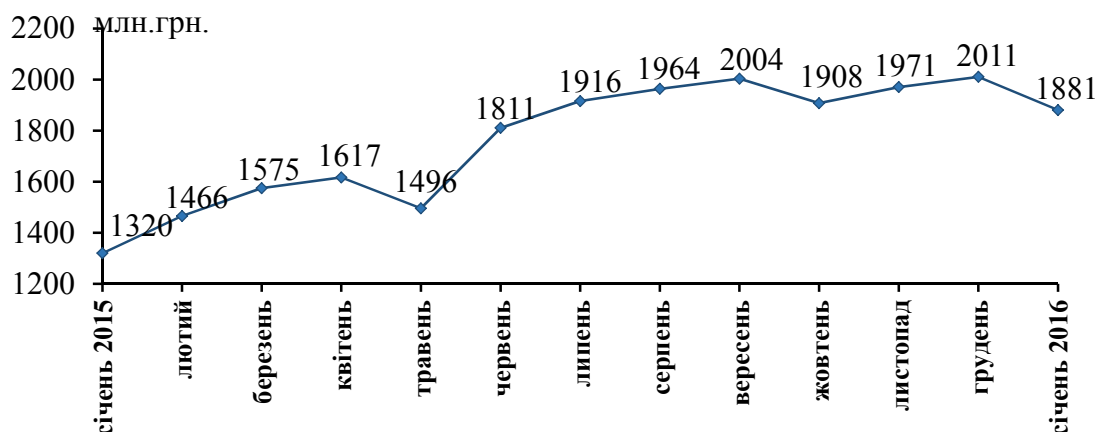

Рис 2.14. Динаміка суми заборгованості з виплати заробітної плати у 2015 р. (станом на 1 число відповідного місяця)

Упродовж грудня 2015р. загальна сума заборгованості з виплати заробітної плати зменшилася на 6,5%, або на 130,2 млн.грн, і на 1 січня 2016р. становила 1880,8 млн.грн, що на 42,5% більше, ніж на початок 2015р.

Зростання загального обсягу невикраченої заробітної плати за звітний період, відбулося на економічно активних підприємствах (на 101,5%) та підприємствах-банкрутах (на 6,4%), про що свідчать дані, наведені в таблиці 2.51.

Таблиця 2.51

Заборгованість із виплати заробітної плати за видами економічної діяльності за 2011-2015 рр. (на початок року, млн. грн.)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016/2011,%
Усього	1218,1	977,4	893,7	808,2	1320,0	1880,8	154,4
у тому числі							
економічно активні підприємства	646,4	436,1	451,0	438,4	957,9	1302,7	201,5
підприємства-банкрути	513,5	492,3	391,8	333,1	327,4	546,3	106,4
економічно неактивні	58,2	49,0	50,9	36,7	34,7	31,8	54,6

Заборгованість із виплати заробітної плати з бюджетів усіх рівнів у грудні 2015р. зменшилася на 4,5% і на 1 січня 2016р. становила 8,9 млн.грн, що дорівнює 0,7% від обсягу боргу економічно активних підприємств, причому майже 90% цієї суми складала невиплати за рахунок коштів державного бюджету.

Сума заробітної плати, не виплаченої працівникам підприємств-банкрутів, упродовж грудня 2015 р. зменшилася на 1,7% і на 1 січня 2016р. становила 546,3 млн.грн. У Запорізькій, Кіровоградській, Харківській та Івано-Франківській областях частка боргу цих підприємств перевищувала дві третини від загальної суми заборгованості регіону, а в Київській області становила 95,8%.

Сума заборгованості на економічно неактивних підприємствах на початок січня 2016р. становила 31,8 млн.грн. Якщо в цілому по країні на цю категорію підприємств припадає 1,7% від загальної суми боргу, то ситуація в регіонах значно різниться. Найбільше заборгували своїм працівникам економічно неактивні підприємства Івано-Франківської (10,8% від загальної суми боргу в регіоні), Вінницької (9,7%), Житомирської (6,4%), та Львівської (6,2%) областей. Здебільшого це підприємства промисловості та транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності, на які припадає більше ніж три чверті загальної суми боргу цієї категорії підприємств.

Упродовж 2015 року сума невиплаченої заробітної плати зросла у 11 регіонах України, найсуттєвіше спостерігається у Донецькій (19,2% від загальної суми заборгованості), Луганській (27%) та Харківській (8,6%) областях. Найменша сума заборгованості з виплати заробітної плати відноситься до Чернівецької, Тернопільської, Івано-Франківської та Хмельницької областей, табл.2.52.

В Одеському регіоні заборгованість із виплати заробітної плати, за звітний період, зросла на 98,1%. Збільшення загальної суми невиплаченої заробітної плати відбулося переважно за рахунок економічно активних підприємств, про що свідчать дані, наведені в табл.2.53.

Таблиця 2.52

Заборгованість із виплати заробітної плати за регіонами
у 2011-2015 рр. (на 1 січня, млн.грн.)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Україна	1218,1	977,4	893,7	808,2	1320,0	1880,8
Вінницька	70,8	54,4	14,0	9,7	13,3	10,1
Волинська	18,5	15,7	5,2	3,9	12,2	16,0
Дніпропетровська	13,7	6,4	10,4	7,0	104,1	120,2
Донецька	23,2	14,8	172,9	115,4	363,7	360,6
Житомирська	233,5	200,3	13,9	7,8	12,8	8,9
Закарпатська	25,3	11,5	10,6	8,3	4,1	6,0
Запорізька	13,0	13,5	51,8	41,0	59,5	58,3
Івано-Франківська	52,2	48,7	8,9	8,3	9,7	4,2
Київська	8,0	8,1	1,4	147,8	126,6	122,8
Кіровоградська	24,4	10,6	39,7	32,5	31,1	32,3
Луганська	59,8	47,9	69,2	44,2	62,7	506,8
Львівська	110,1	92,9	58,3	47,7	77,1	92,8
Миколаївська	64,1	56,6	37,3	45,7	41,6	53,4
Одеська	56,7	53,1	16,1	13,4	22,9	52,9
Полтавська	26,7	20,0	15,4	14,9	25,4	31,4
Рівненська	26,3	20,0	1,4	0,9	9,2	12,8
Сумська	8,3	2,5	58,9	37,5	71,9	84,9
Тернопільська	45,0	51,2	7,0	6,8	5,4	4,4
Харківська	8,3	7,8	88,7	74,3	115,3	162,3
Херсонська	127,9	90,1	17,4	10,9	15,3	14,8
Хмельницька	17,2	22,3	14,8	9,9	8,5	5,7
Черкаська	18,7	17,2	16,1	11,6	22,2	24,1
Чернівецька	19,2	11,3	0,1	0,1	3,0	1,1
Чернігівська	3,1	0,2	19,9	16,5	18,2	19,0
м.Київ	21,4	20,0	80,7	36,9	84,2	75,0

Таблиця 2.53

Заборгованість із виплати заробітної плати по Одеській області
за 2011-2015 рр. (на початок року)

	Сума невикраденої заробітної плати, тис.грн.						
	усього	у т.ч. підприємства (установи, організації)					
		Економічно активні		підприємства-банкрути ¹		економічно неактивні	
		усього	у % до загальної суми	усього	у % до загальної суми	усього	у % до загальної суми
2011	26708	8487	31,8	17822	66,7	399	1,5
2012	19966	2899	14,5	15843	79,4	1224	6,1
2013	16074	3633	22,6	11687	72,7	754	4,7
2014	13386	7674	57,3	4975	37,2	737	5,5
2015	22911	17416	76,0	5311	23,2	184	0,8
2016	52914	40352	76,3	12562	23,7	–	–

При цьому, значна сума боргу по заробітній платі, на 1 січня 2016 р., спостерігалась на підприємствах міста Одеси (91,4% від заборгованості по Одеській обл.), м.Іллічівська (2,3%), Біляївський район (1,5%) та Ренійський район (1,4%), табл.2.54.

Таблиця 2.54

Заборгованість із виплати заробітної плати по містах та районах
Одеської області за 2011-2015 рр.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Одеська область	8487	2899	3633	7674	17416	40352
м.Одеса	5933	2498	1555	3227	14299	36880
м.Білгород-Дністровський	–	–	–	–	–	870
м.Ізмаїл	200	–	–	2985	169	42
м.Іллічівськ	–	–	–	–	–	947
м.Котовськ	–	–	–	–	161	–
м.Теплодар	–	32	–	20	–	–
м.Южне	–	–	–	–	–	–
райони						
Ананьївський	91	–	–	–	124	–
Арцизький	–	–	–	–	–	–
Балтський	–	–	–	–	49	–
Білгород-Дністровський	40	–	–	205	–	–
Біляївський	–	–	–	–	1219	622
Березівський	–	–	–	–	116	–
Болградський	–	–	–	–	–	–
Великомихайлівський	–	–	–	–	300	–
Іванівський	809	369	319	632	511	250
Ізмаїльський	–	–	–	–	–	–
Кілійський	–	–	–	810	–	–
Кодимський	–	–	–	–	–	–

Комінтернівський	1047	—	—	—	—	—
Котовський	—	—	137	—	—	—
Красноокнянський	—	—	—	—	—	—
Любашівський	90	—	—	—	—	—
Миколаївський	—	—	—	—	—	—
Овідіопольський	24	—	—	—	—	—
Роздільнянський	72	—	—	—	—	—
Ренійський	—	—	1417	—	—	573
Савранський	—	—	—	—	—	—
Саратський	133	—	—	—	219	—
Тарутинський	—	—	—	—	—	—
Татарбунарський	48	—	—	—	—	—
Фрунзівський	—	—	—	—	81	168
Ширяївський	—	—	—	—	168	—

Вчасно не отримали заробітну плату 185, 4 тис. працівників економічно активних підприємств (табл. 2.55). За звітний період збільшилася кількість працівників, які не отримали заробітну плату в промисловості майже на 64%, та освітяни – на 33%. Сума боргу в середньому на одного працівника, якому не виплачено заробітну плату в промисловості – 6680 грн., в сфері освіти – 1898 грн.

Розмір заборгованості з виплати заробітної плати працівникам окремих видів діяльності Одеського регіону наведено у таблиці 2.56.

По Одеському регіону, на 1 січня 2016 р., зростання загального обсягу невиключеної заробітної плати відбулося майже на всіх видах економічної діяльності, найсуттєвіше спостерігається в промисловості – 78,4% від загальної заборгованості на початок 2016 р. Відсутня заборгованість у сфері будівництва.

Таблиця 2.56

Розмір заборгованості з виплати заробітної плати працівникам окремих видів діяльності Одеського регіону за 2011-2015 рр.(на початок року, тис. грн.)

Усього	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	8487	2899	3633	7674	17416	40352
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	23	369	662	632	1239	168
Промисловість	1728	286	—	830	9614	31639
Будівництво	811	57	49	224	168	—
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1486	434	1417	2761	2037	3021
Освіта	—	—	—	70	—	14
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	47	—	—	—	—	142

Розмір заборгованості з виплати заробітної плати працівникам окремих видів діяльності
за 2011-2015 рр. (на початок року)

	Кількість працівників економічно активних підприємств, яким не виплачено заробітну плату, тис. осіб										Сума боргу в середньому на одного працівника, якому не виплачено заробітну плату, грн				
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016/2011,%	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016/2011,%	
Усього	185,1	102,3	113,0	57,1	382,1	185,4	100,2	3493	4262	3991	7677	5323	7026	201,1	
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	4,2	2,7	2,7	1,7	2,2	0,7	16,7	2657	3948	3268	4524	4280	5567	209,5	
Промисловість	91,7	55,5	59,0	26,2	213,5	150,2	163,8	3472	4291	3937	4682	5074	6680	192,4	
Будівництво	34,8	14,3	16,0	4,3	11,3	7,8	22,4	3305	3719	3326	5648	6651	8721	263,9	
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	19,5	6,0	16,6	10,0	27,5	8,6	44,1	2307	3458	3081	18440	7700	5301	229,8	
Освіта	0,9	0,9	0,8	1,2	45,5	1,2	133,3	3604	3472	4555	3024	4140	1898	52,7	
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2,3	2,3	1,6	1,8	42,6	2,3	100,0	1958	2851	5065	2203	5230	4001	204,3	

Таблиця 2.56

Розмір заборгованості з виплати заробітної плати працівникам окремих видів діяльності Одеського регіону за 2011-2015 pp.

(на початок року, тис. грн.)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Усього	8487	2899	3633	7674	17416	40352
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	23	369	662	632	1239	168
Промисловість	1728	286	—	830	9614	31639
Будівництво	811	57	49	224	168	—
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1486	434	1417	2761	2037	3021
Освіта	—	—	—	70	—	14
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	47	—	—	—	—	142

За даними Держкомстату, станом на 1 січня 2015 року, заборгованість із виплати заробітної плати на економічно активних підприємствах країни становить 2033465 тис. грн., рис.2.15:

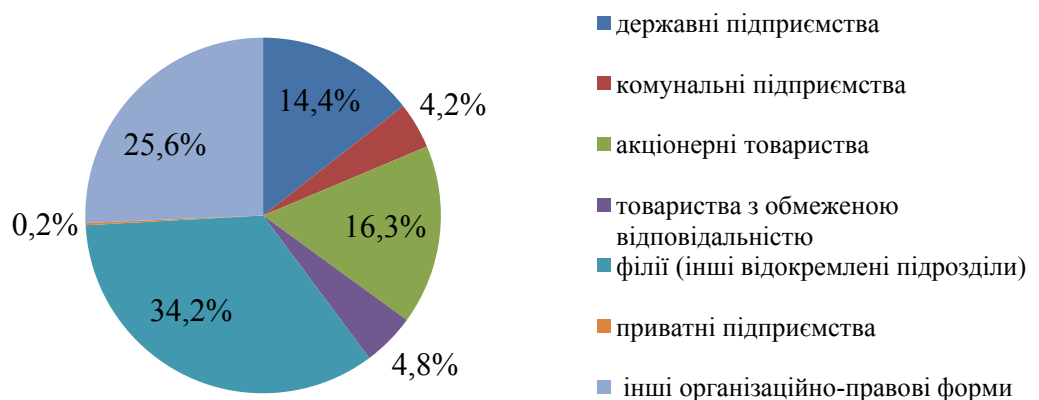

Рис. 2.15. Заборгованість із виплати заробітної плати на економічно активних підприємствах країни на 1 січня 2015 р.

Отже, у структурі заборгованості велику частку має заборгованість із виплати заробітної плати працівникам установ бюджетної сфери. Серед центральних органів виконавчої влади не виплачена заробітна плата працівникам бюджетних установ, які фінансуються із державного бюджету, станом на 20 січня цього року мала місце заборгованість працівникам Міністерства охорони здоров'я України у сумі 9,0 млн. грн., Державної судової адміністрації - 0,01 млн. грн., Держсільгоспінспекції - 0,2 млн. грн., Мінагрополітики - 0,5 млн. грн.

За оперативними даними Мінсоцполітики, загальна сума заборгованої заробітної плати працівникам установ бюджетної сфери станом на 20 січня 2015 року становила 1817,7 млн. гривень. З них не виплачена заробітна плата працівникам установ, що фінансуються з місцевих бюджетів, на непідконтрольній Україні території мала місце у Донецькій області у сумі 1496,6 млн. грн., Луганській області - 117,2 млн. гривень. Зазначені

платежі не проведені у зв'язку з призупиненням казначейського обслуговування місцевих бюджетів на територіях, не підконтрольних українській владі.

З метою врегулювання питання фінансування бюджетних установ Донецької та Луганської областей Уряд затвердив Тимчасовий порядок фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей (постанова КМУ від 7 листопада 2014 року N595 (Постанова N 595)).

Вказаною постановою (Постанова N 595) Уряд доручив Міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, місцевим державним адміністраціям забезпечити до 1 грудня 2014 р. переміщення бюджетних установ, підприємств та організацій, що належать до сфери їх управління, з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої, в населені пункти, на території яких органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі [15].

Цим порядком (Постанова N 595) встановлено, що виплата заробітної плати та виплати за час щорічної відпустки працівникам установи, яка переміщена на контрольовану територію, здійснюються, якщо установа продовжує функціонувати і працівники виконують свої обов'язки.

Проте станом на 1 лютого 2015 року ряд підприємств так і залишається на тимчасово неконтрольованій території, а отже, і заборгованість із виплати заробітної плати на цих підприємствах постійно зростає. Міністерство соціальної політики України не володіє повною інформацією щодо переміщення на контрольовану територію бюджетних установ, підприємств та організацій.

Інформація Рахункової палати України свідчить, що основними причинами зростання та накопичення заборгованості з виплати заробітної плати є, зокрема:

- низький рівень рентабельності та збитковості підприємств;
- відсутність обігових коштів через наявність дебіторської заборгованості;
- низька платіжна дисципліна;
- практика передачі суб'єктами господарювання продукції без попередньої оплати;
- низький рівень претензійно-позовної роботи зі стягнення дебіторської заборгованості;
- недостатня ефективність управління державним майном;
- неефективне застосування процедур реструктуризації, санації та банкрутства підприємств, недостатність заходів, що вживаються арбітражними керуючими.

Серед іншого причинами, які стримують погашення заборгованості з заробітної плати на економічно активних підприємствах, є призупинення господарської діяльності у зв'язку з бойовими діями на сході України, невиконання контрагентами договірних зобов'язань, недостатні обсяги збуту продукції та замовлень на виконання робіт.

РОЗДІЛ 3. НОРМАТИВНО – ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

3.1. Аналіз змін у законодавстві України, що сприяють формуванню доходів населення регіону

Сьогодні Україна перебуває в процесі проведення адміністративної реформи з децентралізації влади, що було викликано низкою економічних і політичних передумов для створення стійкої та ефективної системи публічного управління в Україні в цілому та на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою. Процес децентралізації полягає в передачі значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування. Так, аби якомога більше повноважень мали ті органи, що ближче до людей, де такі повноваження можна реалізовувати найбільш успішно. Необхідно зазначити, що проведення децентралізації влади в Україні є однією з вимог Міжнародного валютного фонду. Починаючи з квітня 2014 року, коли Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні[1], фактично в Україні почав відбуватися процес децентралізації влади.

Кабінет Міністрів України затвердив Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 року[3]. Зокрема, Стратегією визначено пріоритети державної регіональної політики, що характеризують її цілі та завдання [3].

Відносно фінансової децентралізації у 2014 році було ухвалено два важливі закони:

Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи»[10];

Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин»[12].

Ухвалення цього Закону дало можливість громадам навіть до об'єднання відчувати переваги децентралізації, бо збільшилися можливості місцевих бюджетів. Власні ресурси місцевих бюджетів зросли майже втричі, загалом обсяг фінансових ресурсів збільшився майже на 15%, що в номінальних цифрах склало 34,1 млрд гривень. Зросли обсяги фінансування освіти (13%) та охорони здоров'я (12%). Крім того, цього року Державний Фонд регіонального розвитку отримає 5,7 млрд грн із державного бюджету, що, серед іншого, включає 1 млрд грн на реалізацію проектів територіальних громад.

До основних переваг фінансової децентралізації можна віднести наступне:

Місцеві бюджети отримали фінансову самостійність. Окрім того, відтепер місцеві бюджети можуть плануватися та бути ухваленими без прив'язки до дати прийняття Державного бюджету України. Це однозначний плюс, особливо, зважаючи на українські реалії, коли питання державного бюджету стає інструментом маніпуляцій та торгів політиків і ухвалюється в останню ніч календарного року. Таким чином, міста, села

та селища можуть планувати свій розвиток за будь-яких умов, маючи для цього вже власні кошти. За таких умов, частина коштів, яка надходить до місцевих бюджетів у вигляді субвенцій та дотацій, не є такою нагальною, оскільки на місцях є вже власна «фінансова подушка».

Право на прямі міжбюджетні відносини мають не всі. Однак, об'єднані територіальні громади можуть перейти на цей рівень. Таким чином, наразі є стимул для малих містечок, сіл та селищ об'єднуватися, формувати спроможні громади, і відповідно, мати переваги, що зазначені в п.1 і будуть перелічені нижче.

Збільшено кількість податків і визначено їх %, який залишиться на місцях, а не зарахується до загальнодержавного бюджету. Тому місцеві органи влади можуть вільно планувати доходи і пріоритети видатків зі своїх бюджетів, особливо на розвиток.

Запроваджено нові види трансфертів (кошти, що передаються з державного бюджету до місцевих бюджетів або з місцевих бюджетів вищого рівня до бюджетів нижчого рівня у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій та в інших формах). До таких трансфертів тепер належать: базова дотація, освітня субвенція, субвенція на підготовку робітничих кадрів, медична субвенція, субвенція на забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру, реверсна дотація. Це фактично дофінансування на реалізацію делегованих державою повноважень.

На жаль, не всі громади та регіони в Україні однаково розвинуті і здатні себе фінансово забезпечувати. Деякі території потребують більшої фінансової допомоги. Для цього запроваджено нову систему вирівнювання за рахунок загальнодержавних податків (податку на прибуток та ПДФО). В чому новація? В тому, що раніше всі надходження до місцевих бюджетів вилучалися в єдину державну казну, а потім рівномірно розподілялися між усіма різними регіонами. І немало значення ти більше заробив чи менше, все одно тобі давали рівно стільки, щоб ти зміг вижити. Який зміст розвиватися, якщо зароблені тобою кошти все одно відберуть? Тепер же вилучатимуть лише 50% від надходів, які вдалося отримати з місцевого бюджету. Таким чином, і іншим допомогти вдасться для дотримання балансу рівномірного стану регіонів і на розвиток своїх територій лишиться.

Відтепер, окрім Казначейських рахунків, місцеві органи влади мають можливість розміщувати свої власні надходження ще й в установах банків. Це теж позитив, оскільки дає змогу більш оперативно керувати власними наявними коштами і не буде виникати ситуацій, коли Казначейство каже, що не зробить оплату по платіжці, бо немає коштів (а закріплені за даним місцевим бюджетом кошти були передані на більш пріоритетні статті видатків).

Місцеві органи влади тепер можуть за спрощеною процедурою надавати місцеві гарантії та брати запозичення від міжнародних фінансових організацій. Це складний інструмент, і ризиків багато, однак розвиток соціальної інфраструктури без залучення інвестицій просто неможливий. Змінено розмежування зарахування коштів екологічного податку (крім податку, що сплачується за утворення радіоактивних відходів).

Також необхідно відзначити, які податки (частка від податків) тепер формують місцеві доходи

Податок на доходи фізичних осіб сплачують всі громадяни, які отримують дохід у вигляді заробітної платні, гонорарів, інших виплат та винагород, а також громадяни, які отримують пенсію, що перевищує три мінімальні зарплати (орієнтовно 4134 грн.) та деякі види пасивних доходів. Розмір податку, відповідно, варіюється від 5% - для пасивних доходів, 15% - для пенсій, 18% - для всіх інших видів доходів. За новими нормативами, бюджети міст обласного значення, районів отримують 60 % від даного податку, обласні бюджети – 15 %, бюджет м. Києва – 40%.

Податок на прибуток підприємств сплачують юридичні особи, які ведуть господарську діяльність, тобто комерційну. Базова ставка податку 18%, але є ряд виключень та особливостей. У будь-якому разі, до обласних бюджетів зараховується 10 % від сплаченого приватними підприємствами податку.

Збір з роздрібного продажу підакцизних товарів сплачують продавці пива, алкогольних та деяких слабоалкогольних напоїв, тютюнових виробів, нафтопродуктів. Калькуляція даного збору достатньо складна, оскільки майже для кожного виду продукту є свої ставки. Проте, до місцевих бюджетів зараховується від 2% до 5% вартості реалізованого товару, який надходитиме до місцевих бюджетів. Тому доречно перевіряти, де зареєстрована юридична особа – ваша заправка, - де ви звикли заправляти ваш автомобіль, щоб здійснюючи покупку – підтримувати свою громаду.

Податок на майно складається з: податку на нерухоме майно (відмінне від земельної ділянки), транспортного податку, плати за землю. Відповідно, платниками цього податку є власники того чи іншого виду майна.

Податок на нерухоме майно (відмінне від земельної ділянки). Сільські, селищні та міські ради самостійно можуть встановлювати ставку даного податку, але не більшу за максимальну ставку, що передбачена Податковим кодексом. Базою оподаткування нерухомого майна (житлової/нежитлової нерухомості) прийнято вважати загальну площу об'єкта нерухомості. Для квартир – це 60 кв.м, для будинків – 120 кв.м. Тобто нарахування податку здійснюється не на загальну площу, а на частку перевищення бази оподаткування (пр. власник квартири на 75 кв.м. сплачує податок не за всі 75 кв.м., а лише за 15 кв.м.). Ставка податку не може перевищувати 2% розміру мінімальної заробітної плати (приблизно 27,56 грн), встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року, за 1 кв. метр бази оподаткування. Але

конкретний розмір податку затверджує міська/сільська/селищна рада, про що писалося вище.

Транспортний податок сплачується за легкові автомобілі, які використовувалися до 5 років, і мають об'єм циліндрів двигуна понад 3000 куб. см. Ставка податку стала і дорівнює 25 тис грн., які мають бути сплачені авансовими платежами поквартально.

Плату за землю теж уповноважені визначати самостійно місцеві ради (міські, сільські, селищні). Однак, якщо мужності ухвалити своє рішення для свого регіону не вистачило, то діють ставки передбачені Податковим кодексом. Ставка податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких проведено, встановлюється у розмірі не більше 3 відсотків від їх нормативної грошової оцінки, а для сільськогосподарських угідь - не більше 1 відсотка від їх нормативної грошової оцінки. Ставка податку встановлюється у розмірі не більше 12 відсотків від їх нормативної грошової оцінки за земельні ділянки, які перебувають у постійному користуванні суб'єктів господарювання (крім державної та комунальної форми власності).

Екологічний податок сплачують різні категорії платників податків. Наприклад, не лише підприємства, які скидають шкідливі речовини у водойми, але й громадяни, які їздять на автомобілях. Екологічний податок входить у вартість пального, тому фактично податок сплачує продавець, а не кожна окрема людина, що заправила паливом свій автомобіль. Ставка податку варіюється залежно від категорії небезпеки та видів відходів та інших чинників. Наразі до державного бюджету зараховується 20% надходжень, а до місцевих бюджетів – 80%, у тому числі до обласних бюджетів – 55%, сільських, селищних, міських бюджетів – 25% та бюджету міста Києва – 80%.

Єдиний податок у 100% обсязі зараховується до місцевого бюджету. Єдиний податок сплачують фізичні особи-підприємці, які в свою чергу поділяються на 4 групи. Саме приналежність до тієї чи іншої групи, визначає розмір % податку. Окрім того, цей % залежить від того, чи є підприємець платником ПДВ. Ставки податку можуть бути як фіксовані (пр. для I групи до 10% мінімальної зарплати (тобто до 137,80 грн. в 2016 році), так і бути % з обороту (пр. для III групи 3% (для платників ПДВ) та 5% (для неплатників ПДВ).

Туристичний збір теж належить до місцевих зборів. Рішення про його стягнення та обсяг ухвалюється на місцевому рівні. Платниками цього податку є громадяни України чи іноземці, а також особи без громадянства, які перебувають на території адміністративно-територіальної одиниці, на якій діє рішення сільської, селищної та міської ради про встановлення туристичного збору для тимчасового перебування. Ставка туристичного збору встановлюється у розмірі від 0,5% до 1% до бази справляння збору, а саме від вартості оплати за проживання (ночівлю) в місцях, які відповідно віднесені до переліку туристичних, курортних тощо. Під вартістю проживання мається на увазі виключно витрати на ночівлю, без витрат на харчування та інші послуги.

Громадяни, які постійно проживають у зоні курорту чи санаторно-відпочинкової території не сплачують туристичний збір. Розмір туристичного збору включається в рахунок про оплату послуг за проживання і сплачується юридичною чи фізичною особою, яка надала послуги.

Збір за паркування – не менш важливе джерело наповнення місцевого бюджету і потребує ретельного планування та адміністрування. Ставки збору за місця для паркування транспортних засобів встановлюються за кожний день провадження діяльності із забезпечення паркування транспортних засобів у гривнях за 1 кв.м площі земельної ділянки, відведеної для організації та провадження такої діяльності, у розмірі від 0,03% до 0,15% мінімальної заробітної плати, установлені законом на 1 січня податкового (звітного) року. Ставка збору та порядок сплати збору до бюджету встановлюються відповідною сільською, селищною або міською радою. При визначенні ставки збору сільські, селищні та міські ради враховують місцезнаходження спеціально відведених місць для паркування транспортних засобів, площу спеціально відведеного місця, кількість місць для паркування транспортних засобів, спосіб поставлення транспортних засобів на стоянку, режим роботи та їх заповнюваність.

Плата за надання адміністративних послуг фактично в повному обсязі теж лишається на місцях, окрім 50% адміністративного збору за державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно і державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Для того, щоб дізнатися точні ставки для місцевих податків у своєму населеному пункті достатньо зробити запит на публічну інформацію до міської/сільської/селищної ради, яка ці податки встановлює і затверджує.

Для того, щоб контролювати доходи/видатки місцевих коштів варто розуміти не лише ставки податків, а розуміти, хто ці податки має сплачувати. Чому це важливо знати? Тому що варто контролювати платників податків, які можуть собі дозволяти не платити податки. Без сплати податків відповідно не буде надходжень до місцевих бюджетів. Окрім того, рада відповідної територіальної одиниці має повноваження встановлювати пільги для сплати місцевих податків, а це вже питання для жорсткого контролю. Тому що цією можливістю, швидше за все, радо скористаються великі підприємства або заможні і більш освічені громадяни і не задарма. А звичайні підприємці та люди знову платитимуть за всіх.

Децентралізація як фінансова, так і повноважень, – це в першу чергу, децентралізація відповідальності. Контроль за роботою та співпраця з місцевими органами влади та самоврядування – це шлях до реальних змін. З кожним ухваленим реформаторським законом за Урядом лишатиметься все менше повноважень в питаннях управління територіями, тоді як більше часу лишатиметься на завдання розробки загальнодержавної політики – рамки. І у вмінні на місцях планувати та працювати закладений успіх та шанс на соціальний та економічний розвиток.

У 2016 році розміри деяких видів державної допомоги становлять:

	3 січня	3 травня	3 грудня
Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами	344,5	362,50	387,50

Допомога при народженні дитини	41 280,0		
одноразова виплата:	10 320,0		
щомісячна виплата:	860,00		

Допомога до досягнення дитиною трирічного віку	130,0		
--	-------	--	--

Допомога на дітей одиницям матерям надається у розмірі, що дорівнює різниці між 100 % ПМ для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців

на дітей віком:	Максимальний		
до 6 років	1 167	1 228	1 313
	Максимальний		
від 6 до 18 років	1 455	1 531	1 637
	Максимальний		
від 18 до 23 років	1 378	1 450	1 550
Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування на дітей віком:	Максимальний		
до 6 років	2 334	2 456	2 626
від 6 до 18 років	2 910	3 062	3 274

Тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів надається у розмірі, що дорівнює різниці між 50 % ПМ для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців

на дітей віком:	Максимальний		
до 6 років	583,5	614,0	656,5
від 6 до 18 років	727,5	765,5	818,5

Державна соціальна допомога на дітей - сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

на дітей віком:	максимальний		
до 6 років	2 334	2 456	2 626
від 6 до 18 років	2 910	3 062	3 274
від 18 до 23 років	2 756	2 900	3 100

Щомісячна грошова допомога особі, яка проживає разом з інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу			
мінімальна заробітна плата	1 378	1 450	1 550

Статтею 9 вищезазначеного закону встановлено, що у 2016 році рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення допомоги відповідно до Закону України „Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям” у відсотковому співвідношенні до прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення становить: для працездатних осіб - 21 відсоток, для дітей - 85 відсотків, для осіб, які втратили працездатність, та інвалідів 100 відсотків відповідного прожиткового мінімуму.

Розмір державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям у 2016 році не може бути більше ніж 75 відсотків від рівня забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї.

Законом України „Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам”[13] визначено право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України та соціальний захист інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів шляхом встановлення державної соціальної допомоги у відсотках від прожиткового мінімуму. Розмір державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам у 2016 році розраховується з урахуванням норм вищезазначеного Закону та статтею 7 Закону України „Про Державний бюджет на 2016 рік” з урахуванням норм постанови Кабінету Міністрів України від 26.03.2008 № 265 „Деякі питання пенсійного забезпечення громадян” (зі змінами):

Державна соціальна допомога	з січня	з травня	з грудня
інвалідам з дитинства I групи підгрупи А	2 206,80	2 322,00	2 482,60
з надбавкою на догляд			
інвалідам з дитинства I групи підгрупи Б	1 611,00	1 695,00	1 812,00
з надбавкою на догляд			
інвалідам з дитинства II групи, одиноким			
інвалідам з дитинства II групи, які за висновком медико-соціальної експертної комісії	1 074,00	1 130,00	1 208,00
потребують постійного стороннього догляду з надбавкою на догляд			
інвалідам з дитинства III	1 074,00	1 130,00	1 208,00
групи, одиноким інвалідам з дитинства III			
групи, які за висновком медико-соціальної експертної комісії потребують постійного стороннього догляду з надбавкою на догляд			
на дітей-інвалідів	1 074,00	1 130,00	1 208,00
на дітей-інвалідів підгрупи А до 6 років з надбавкою на догляд	1 918,80	2 019,00	2 158,60
на дітей-інвалідів до 6 років з надбавкою	1 335,30	1 405,00	1 502,10

на догляд			
на дітей-інвалідів підгрупи А від 6 до 18 років з надбавкою на догляд	2 206,80	2 322,00	2 482,60
на дітей-інвалідів від 6 до 18 років з надбавкою на догляд	1 479,30	1 556,50	1 664,10
на дітей-інвалідів, захворювання яких пов'язане з Чорнобильською катастрофою	1 127,70	1 186,50	1 268,40
на дітей-інвалідів підгрупи А, захворювання яких пов'язане з Чорнобильською катастрофою, до 6 років з надбавкою на догляд	2 294,70	2 414,50	2 581,40
на дітей-інвалідів, захворювання яких пов'язане з Чорнобильською катастрофою, до 6 років з надбавкою на догляд	1 711,20	1 800,50	1 924,90
на дітей-інвалідів підгрупи А, захворювання яких пов'язане з Чорнобильською катастрофою, від 6 до 18 років з надбавкою на догляд	2 582,70	2 717,50	2 905,40
на дітей-інвалідів, захворювання яких пов'язане з Чорнобильською катастрофою, від 6 до 18 років з надбавкою на догляд	1 855,20	1 952,00	2 086,90

Верховною Радою України 24 грудня 2015 року схвалено Закон України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (реєстраційний номер 3628 від 11.12.2015 року), яким передбачається змінити умови надання окремих видів соціальної допомоги.

Законом передбачається, що тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів надається з урахуванням матеріального стану сім'ї, в якій виховується дитина.

Допомога на дітей одиноким матерям – у розмірі, що дорівнює різниці між 100 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї, в якій виховується дитина.

Виходячи із зазначеного, з 1 січня 2016 року виплата допомоги на дітей одиноким матерям та тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів призупинена.

При цьому, звертаємо увагу, що для громадян, які звернулися у період січня-березня 2016 року за призначенням зазначених видів допомоги за новими умовами, зазначені допомоги призначаються та виплачуються з 1 січня 2016 року. А громадянам, які звернулися до управління соціального захисту з 01.04.2016 року, допомоги призначаються з місяця звернення.

Отже, виходячи з усього наведеного вище, можна зробити висновок, що на сьогодні пріоритетним напрямком у змінах законодавства України є зміни відносно децентралізації, тобто передачі значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування. Ці зміни стосуються не

тільки адміністративної децентралізації, а й фінансової. Насамперед, фінансова децентралізація спрямована на забезпечення самостійності місцевих бюджетів.

Однак, не слід забувати, що децентралізація в цілому – це в першу чергу, передача відповідальності. Контроль за роботою та співпраця з місцевими органами влади та самоврядування – це шлях до реальних змін. Кожен нормативний акт, прийнятий у рамках реформи децентралізації, збільшує роль органів місцевого самоврядування у питаннях регіональної політики та зменшує роль у цих питаннях Уряду. Це дозволяє останньому зосередитися на завданні розробки загальнодержавної політики, що, у свою чергу, дозволить оптимізувати функціонування системи органів державної влади та місцевого самоврядування в цілому.

3.2. Прожитковий мінімум як базовий соціальний стандарт у формуванні доходів населення.

Одним із найважливіших показників, що характеризує рівень життя населення та визначає більшість показників соціального блоку бюджету є прожитковий мінімум. За різними оцінками, реальний розмір прожиткового мінімуму в Україні має бути на 2-3 тисячі гривень вищий від офіційно визначеного владою. Зокрема, за приблизними розрахунками профспілок реальний прожитковий мінімум має складати не менше 3000 гривень. Якщо ж враховувати неофіційний рівень інфляції, який, за даними деяких незалежних експертів, сягає 40-42%, середнє значення реального прожиткового мінімуму для однієї особи має становити 5000 гривень.

Очевидним наслідком підвищення розміру прожиткового мінімуму є відповідне підвищення соціальних виплат населенню та зростання бюджетних витрат. При цьому найбільшого впливу зазнають державні соціальні допомоги, які фінансуються з державного бюджету, та пенсії, розміри яких визначаються з врахуванням прожиткового мінімуму.

Врахування вищезазначеного вимагає здійснення відповідних фінансово-економічних розрахунків та проведення оцінки щодо доцільності підвищення прожиткового мінімуму та одночасного скасування пільг населенню з метою визначення їх впливу на окремі соціальні виплати населенню, що обумовлює актуальність теми даного дослідження.

Механізм формування прожиткового мінімуму заснований на положеннях Законів України «Про прожитковий мінімум» (Закон від 15.07.1999 № 966-XIV у редакції від 22.05.2008), «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (Закон від 05.10.2000 № 2017-III у редакції від 07.04.2012), Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» (Постанова від 14.04.2000 № 656), Наказу Міністерства праці та соціальної політики, Міністерства економіки, Державного комітету статистики «Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які

відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення» (Наказ, Методика від 17.05.2000 № 109/95/157 у редакції від 01.11.2005).

Згідно з визначенням, наведеним у статті 1 закону України «Про прожитковий мінімум», прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [48].

Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення:

- дітей віком до 6 років;
- дітей віком від 6 до 18 років;
- працездатних осіб;
- осіб, які втратили працездатність.

Розмір прожиткового мінімуму розраховується, виходячи з вартості споживчого набору, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 14.04.2000 р. «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення».

Прожитковий мінімум в Україні, як базовий державний соціальний стандарт застосовується для:

- загальної оцінки рівня життя та визначення рівня бідності, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм;
- встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів державної соціальної допомоги, стипендій та інших соціальних виплат;
- визначення права на призначення соціальної допомоги;
- визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших;
- формування Державного бюджету України і місцевих бюджетів.

Прожитковий мінімум на одну людину, а також окремо за основними соціальними і демографічними групами населення щорічно затверджується Верховною Радою України та періодично переглядається згідно зі зростанням індексу споживчих цін разом з уточненням показників Державного бюджету України.

В економіці виділяють такі види прожиткового мінімуму, як фізіологічний і соціальний. Фізіологічний включає лише фізіологічні потреби людини, задоволення яких повністю забезпечує підтримання фізичної стабільності і моральної здатності до праці та активного відпочинку. Соціальний прожитковий мінімум включає, крім фізіологічних потреб, витрати на задоволення мінімальних соціальних і духовних потреб людини з

урахуванням загального рівня соціально-економічного розвитку конкретної держави. Так, наприклад, у Литві, Білорусії та Естонії використовується соціальний, а в Казахстані – фізіологічний прожитковий мінімум [20, с. 110].

Основою розрахунку прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення є мінімальний споживчий кошик, головну частину якого складає набір продуктів харчування в розрахунку на одну особу на місяць. Споживчий кошик – це мінімальний набір продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, необхідних для збереження здоров'я та забезпечення життєдіяльності людини. Він визначається, як вартість набору товарів та послуг, мінімально необхідних для задоволення потреб у харчуванні на рівні фізіологічно мінімальних норм споживання (окремо для дорослих, дітей, людей похилого віку), а також мінімальних потреб в одязі, взутті, предметах домашнього вжитку, медикаментах, комунальних і побутових послугах, транспорті, культурі тощо [20].

При формуванні мінімального набору продуктів харчування враховується їх хімічний склад та енергетична цінність, а також норми фізіологічних потреб, рекомендовані ВООЗ. Цей набір розрахований на основі норм споживання продуктів харчування для різних категорій населення, розроблених науково-дослідним інститутом харчування МОЗ України на підґрунті методичних розробок щодо фізіологічних потреб, здійснених Ленінградським інститутом гігієни праці ще 1990 року [43].

Для розрахунку прожиткового мінімуму використовується методика, що затверджена Спільним наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки України, Державного комітету статистики України «Про затвердження методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціально – демографічних груп населення» від 17.05.2000 р. № 109/95/157. Методика розрахунку цього показника побудована шляхом щорічного коригування на динаміку цін, затверджену в 2000 р., яка не враховує досвід розвинених країн світу та не відповідає міжнародним стандартам. Крім того, чинна методика не враховує конкретні регіональні особливості та інтереси різних соціальних груп населення України.

Згідно із Законом України «Про прожитковий мінімум» набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг для основних соціальних і демографічних груп населення мають переглядатися не рідше одного разу на п'ять років. У липні 2006 року Кабмін відклав затвердження нового набору продуктів, товарів і послуг для споживчого кошика до встановлення методики визначення вартості такого кошика, при тому, що Верховна Рада тричі на рік встановлює прожитковий мінімум для працюючих та пенсіонерів. Таким чином, набір продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг, що складає теперішній споживчий кошик, можна вважати нелегітимним.

Перегляди споживчого набору товарів (послуг), представлених для розрахунку індексу споживчих цін, останній раз мали місце у 2012 році (був

розширений до 335 найменувань) [47], причому тільки внаслідок останнього перегляду товарів та послуг у споживчому кошику з'явилися послуги мобільного зв'язку, кабельного телебачення, Інтернету тощо. Це призводить до того, що структура споживання, що відображається в індексі інфляції, не встигає за змінами уявлень про мінімально необхідні стандарти витрат на життя.

За даними ООН, середня вартість споживчого кошика для однієї особи має становити 17 доларів на день. Якщо ж людина отримує заробітну плату близько 510 доларів на місяць, то вона перебуває на межі бідності. Тобто, в порівнянні із середньою заробітною платою громадянина в Україні, виходить, що заробіток українців на місяць майже вдвічі нижчий за межу бідності, ніж у сусідніх європейських країнах.

Враховуючи зниження купівельної спроможності у світі, з жовтня 2015 року Світовий банк підвищив межу бідності з 1,25 до 1,9 долара. Для порівняння, прожитковий мінімум в Україні на одну особу в розрахунку на місяць з 1 травня 2016 року встановлено на рівні 1399 грн. (\$1,85 на день), для працездатного населення – 1450 гривень (\$1,91 на день). Тобто, мільйони наших громадян (бюджетників, держслужбовців, працівників нижчої ланки) живуть на 1,9 доларів на день, при цьому у багатьох з них на утриманні перебувають діти, батьки, безробітні або родичі, які втратили працездатність.

Проте, реальний розмір прожиткового мінімуму в Україні є набагато вищим, адже набори продуктів, товарів та послуг не змінювалися протягом 15 років. Не врегульовано до кінця і питання визначення фактичного розміру прожиткового мінімуму, який публікує на своєму сайті Мінсоцполітики України (не враховано військовий збір та не повною мірою відображено податок на доходи фізичних осіб).

Штучне заниження офіційної величини прожиткового мінімуму вже призвело до того, що він перестав виконувати функцію базового соціального стандарту для визначення достатнього рівня життя громадян і перетворився в «розрахунковий показник» збалансування Державного бюджету України.

Занижений розмір системоутворюючого державного соціального стандарту призводить до штучно занижених державних соціальних виплат та допомог найбільш уразливим верствам, зводить нанівець ефективність механізмів державного захисту населення, що це є порушенням конституційного права громадян на достатній рівень життя.

Крім того, занижений рівень прожиткового мінімуму впливає на загальну оцінку рівня життя в Україні, що в свою чергу безпосередньо недостовірно характеризує становище бідного населення та викривлює результати виконання Україною Цілей Розвитку Тисячоліття щодо боротьби з бідністю, скорочення нерівності та підвищення якості життя населення країни.

На відміну від України, вартість споживчого кошика в країнах Євросоюзу та США визначається не в абсолютних, а у відносних показниках. Суть полягає в тому, що споживчий кошик визначається як фіксований набір продуктів та послуг, які споживає типовий покупець. Кількість позицій у споживчому

кошику ЄС та Америки значно відрізняється від українського: в Німеччині це 700 одиниць, у США та Франції – біля 305, у Швейцарії – 1046 [20, с. 111].

Важливо зазначити, що прожитковий мінімум у країнах ЄС, який визначається на основі споживчого кошику, не обраховується нормативно. Норми споживання замінюються середньою заробітною платою. Прожитковий рівень становить майже 60% від середньої заробітної плати. На основі цього розраховується межа бідності по країні та, відповідно, кількість тих, хто має право на соціальну допомогу від держави. Тобто країни ЄС не підраховують бідність, а розраховують нормальний рівень життя. Зрозуміло, що нормальний рівень життя має властивість змінюватися, відповідно, це повинно відображатися і у споживчому наборі товарів та послуг [42].

Аналіз норм і рівня споживання продуктів харчування населенням України свідчить, що найбільше відставання спостерігається відносно м'яса і м'ясопродуктів – на 36,1%, молока та молочних продуктів – на 60,9%, олії рослинної всіх видів – на 45,4%, риби й рибопродуктів – на 35%. Натомість хлібні продукти (хліб, макаронні вироби та ін.) перевищують норму на 22,2% [20, с. 111]. Таке перевищення свідчить про незбалансоване харчування населення, яке повинно забезпечувати власні енергетичні потреби продуктами, що є економічно доступними.

Все вищевказане свідчить про нагальну потребу в розширенні переліку витрат, які враховуються під час визначення вартості набору послуг та включення до нього таких позицій, як витрати на: будівництво чи купівлю житла або його наймання, оренду; платні послуги освіти; оздоровлення; утримання дітей у дошкільних навчальних закладах; медичні послуги.

Необхідно також забезпечити умови для наближення до методології формування прожиткового мінімуму в Україні до єдиних принципів, визначених, зокрема, у таких міжнародних актах:

Європейська соціальна хартія (переглянута), ратифікована Україною 14.09.2006 р. Ст. 30 встановлює зобов'язання щодо країн, які підписали дану Конвенцію: «У рамках загального та скоординованого підходу вживати заходів для надання особам що живуть або можуть жити в ситуації соціального відчуження або убогості, а також членам їхніх сімей ефективного доступу, зокрема до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури і соціальної та медичної допомоги» [30];

Конвенція МОП № 117 «Про основні цілі та норми соціальної політики». П. 2 ст. 5 зазначає: «При визначенні прожиткового мінімуму беруться до уваги такі основні потреби сімей працівників, як продукти харчування та їхня калорійність, житло, одяг, медичне обслуговування та освіта» [56];

Загальна декларація прав людини. П. 1 ст. 25 зазначає: «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї» [32].

Кожна держава має свої особливості формування мінімального споживчого кошика. У США мінімальний життєвий стандарт виступає як межа бідності, на основі якого визначається адекватність рівня доходу. Зазначений стандарт щорічно визначається Бюро перепису США на базі різних показників для домогосподарств із різною кількістю дорослих осіб та дітей. Окрім домогосподарств, що складаються виключно з непрацездатних осіб (одинаків та сімей з непрацездатних), мінімальний життєвий стандарт розраховується для таких типів сімей із дітьми: 1) із двома батьками, один з яких працює 2) із двома батьками, з яких жоден не працює; 3) неповна сім'я з одним непрацюючим (батьком чи матір'ю). При цьому базою для розрахунку межі бідності виступають витрати на харчування, оскільки заздалегідь передбачається, що саме вони становлять одну третину сімейного бюджету.

Місячний прожитковий мінімум у США становить близько 700 доларів, а мінімальна зарплата – 1 230 доларів на місяць. При цьому в країнах Європи найнижча мінімальна зарплата – у Болгарії (92 євро), а найвища – у Люксембурзі (1 570 євро). У Німеччині прожитковий мінімум встановлено приблизно на рівні 760 євро за мінімальної зарплати 1 200 євро. У Португалії мінімальна зарплата дорівнює 700 євро, але щомісячний прожитковий мінімум такий самий або навіть вищий, ніж у Німеччині. Найнижча мінімальна зарплата – у Болгарії (92 євро), відповідно, й показники кошика там менші. У нас ще менші: мінімальна заробітна плата на 2016 р. становить з 1 січня 1 378 гривень (48 євро), а прожитковий мінімум – 1 330 гривень (46,3 євро). Як наслідок, згідно даних експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), 46% населення колишніх радянських республік та інших східноєвропейських країн живуть за межею бідності [20, с. 112].

Затверджені Постановою КМУ «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» норми в наборі продовольчих та непродовольчих товарів та послуг свідчать про відсутність окремих життєво важливих складників. Також у наборі предметів першої потреби, санітарії та ліків взагалі не передбачено користування необхідними предметами гігієни. Натомість містяться застарілі позиції товарів. Щодо предметів одягу, наприклад, працездатні чоловіки мають купувати одні брюки напіввовняні на чотири роки, костюм (двійка) – один на п'ять років, джемпер, светр – один на три роки, плавки – одні на 10 років; а працездатні жінки мають носити одне пальто вісім років, чоботи зимові – одні п'ять років [4].

Сьогодні назріла необхідність глибше дослідити діючу методику визначення прожиткового мінімуму та розробити механізм її вдосконалення у зв'язку зі зміною соціально-економічних умов всередині країни та необхідності переходу до міжнародних соціальних стандартів. Враховуючи курс України на євроінтеграцію, останнє є особливо важливим. Раціональний споживчий бюджет відображає споживання товарів і послуг, забезпеченість предметами культурно-побутового та господарського призначення у відповідності до науково обґрунтованих норм та нормативів задоволення раціональних потреб людини. Такою може бути наступна структура: продукти харчування не повинні перевищувати 30%, непродовольчі товари 47% (із них тканини, одяг,

взуття 20%; меблі, предмети культури і побуту 18%; інші товари 9%) і всі послуги 23%. Фактична структура споживання населення України далека від раціональної. На сьогоднішньому етапі соціально-економічного розвитку в Україні питома вага вартості продуктів харчування у структурі прожиткового мінімуму складає приблизно 60% (проти 20% у США) [49].

Наявні в переліку непродовольчих товарів та послуг набори ліків не відповідають елементарним потребам громадян. Взагалі не передбачено придбання житла або його наймання, кошти на оплату освіти, оздоровлення, медичних послуг, придбання мобільних телефонів, оплату послуг Інтернету та ін. Таким чином, вміст і норми споживання наборів продовольчих та непродовольчих товарів та послуг є застарілими. У перелічених наборах не враховано товари та послуги, які на сьогоднішній день є життєво необхідними для населення.

Розміри прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць для працездатних осіб наведено в таблиці 1 за період з 2011 по 2016 р.р.

Аналіз динаміки прожиткового мінімуму для працездатних осіб (табл. 2.66) показує, що його номінальна величина за період з 2011 по 2016 рр. постійно збільшувалася та періодично переглядалася урядом України. Але наскільки рівень прожиткового мінімуму для працездатних осіб та його перегляд відповідали рівню інфляції та темпам зростання споживчих цін можна побачити у таблиці 2 Співвідношення темпів зростання прожиткового мінімуму для працездатних осіб та індексу споживчих цін за період з 2011 по 2015 р.р.

Таблиця 2.66

Динаміка прожиткового мінімуму для працездатних осіб в Україні
за 2011-2016 рр.

Період	Прожитковий мінімум (грн)
з 01.01.2011 по 31.03.2011	941
з 01.04.2011 по 30.09.2011	960
з 01.10.2011 по 30.11.2011	985
з 01.12.2011 по 31.12.2011	1004
з 01.01.2012 по 31.03.2012	1073
з 01.04.2012 по 30.06.2012	1094
з 01.07.2012 по 30.09.2012	1102
з 01.10.2012 по 30.11.2012	1118
з 01.12.2012 по 31.12.2012	1134
з 01.01.2013 по 30.11.2013	1147
з 01.12.2013 по 31.12.2013	1218
з 01.01.2014 по 31.12.2014	1218
з 01.01.2015 по 31.08.2015	1218
з 01.09.2015 по 31.12.2015	1378
з 01.01.2016 по 30.04.2016	1378
з 01.05.2016 по 30.11.2016	1450
з 01.12.2016	1550

Дані таблиці 2.67 показують, що абсолютна величина динаміки середньорічного прожиткового мінімуму для працездатних осіб за період з 2011 по 2015 рр. постійно збільшувалася. Відповідно, і темпи зростання по відношенню до попереднього року за даним показником, також зростали.

Таблиця 2.67

Співвідношення темпів зростання прожиткового мінімуму для працездатних осіб та індексу споживчих цін в Україні за період 2011–2015 р.р.

Рік	Середньо-річний ПМ для працездатних осіб, грн.	Темпи зростання до минулого року, %		Перевищення темпів зростання ПМ над ІСЦ, %
		ПМ	ІСЦ	
2011	972,5	108,9	104,6	+4,3
2012	1104,2	113,5	99,8	+13,7
2013	1182,5	107,1	100,5	+6,6
2014	1218	103,0	124,9	-21,9
2015	1298	106,6	143,3	-36,7

Аналіз індексу споживчих цін показує, що за останні п'ять років, лише у 2012 році цей показник не перевищив 100% і склав 99,8%. Відповідно перевищення темпів зростання прожиткового мінімуму для працездатних осіб над індексом споживчих цін за вказаний рік сягнуло 13,7%. Найвищий темп приросту споживчих цін спостерігався у 2014-2015 р.р. – 24,9% та 43,3% відповідно.

Порівнюючи темпи зростання середньорічного прожиткового мінімуму для працездатних осіб з індексом споживчих цін за період з 2011 по 2015 р.р., необхідно відмітити про значні коливання темпів зростання індексу споживчих цін відносно прожиткового мінімуму для працездатних осіб та різке зниження основного соціального стандарту на протязі останніх двох років (рисунк 2.16).

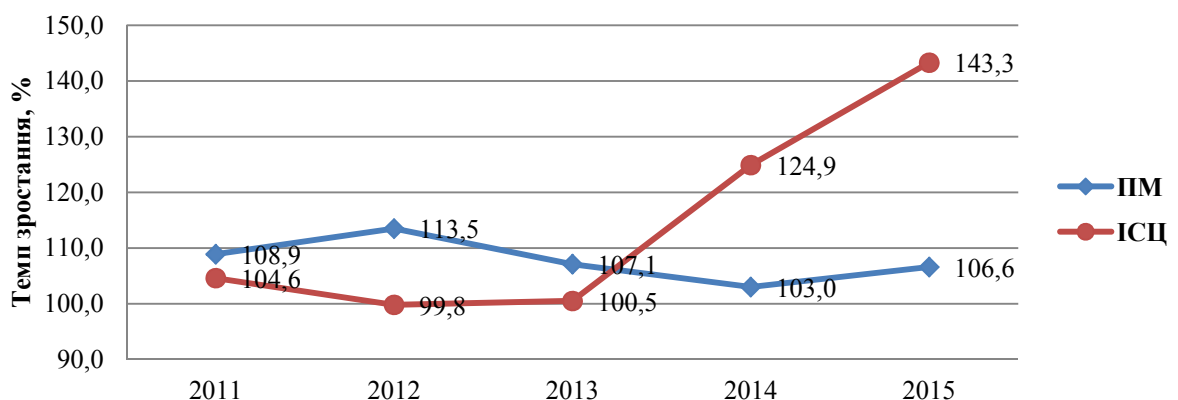

Рис. 2.16. Темпи зростання прожиткового мінімуму для працездатних осіб та індексу споживчих цін в Україні за період 2011–2015 р.р.

Як показують дані таблиці 2.67, у 2014 році темп зростання прожиткового мінімуму для працездатних осіб склав 103,0%, а індекс споживчих цін за вказаний період склав 124,9%, тобто перевищення індексу споживчих цін над темпом зростання прожиткового мінімуму склало 21,9%. У 2015 році різниця між темпами зростання досліджуваних показників ще більше поглибилася в негативну сторону і склала 36,7%.

Тож бачимо, що прожитковий мінімум не виконує основну функцію державного соціального стандарту, на основі якого базуються розміри мінімальної заробітної плати, пенсії за віком, соціальної допомоги та ін. Так, у ч. 2 ст. 9 Закону України «Про оплату праці» розмір мінімальної заробітної плати залежить від прожиткового мінімуму і встановлюється не нижче від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб [4].

У той же час, незважаючи на постійне збільшення прожиткового мінімуму у номінальному виразі, у більшості періодів темп приросту індексу споживчих цін або перевищував, або незначно поступався темпу приросту прожиткового мінімуму. Також варто враховувати, що набір товарів та послуг, для розрахунку індексу споживчих цін не відповідає набору, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів № 656 від 14 квітня 2000 року. Тому споживчий кошик, який визначає прожитковий мінімум, не потрібно плутати із споживчим набором, завдяки якому вимірюється інфляція (він є значно ширшим).

Звідси, просте співставлення темпів зростання прожиткового мінімуму та індексом споживчих цін не є повністю об'єктивним. Хоча і воно показує, що за останніх два роки ІСЦ зростає швидше, ніж прожитковий мінімум для працездатних осіб (діаграма, графік). Реальне зростання індексу споживчих цін у порівнянні зі зростанням прожиткового мінімуму буде ще вищим.

Таким чином:

прожитковий мінімум на сьогодні не виконує функції державного соціального стандарту, на базі якого формуються соціальні гарантії;
існує нагальна потреба в перегляді та вдосконаленні існуючої методики визначення величини прожиткового мінімуму;
чинний перелік наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг є застарілим та таким, що потребує перегляду з урахуванням фактичних регіональних тенденцій споживання та досвіду розвинених країн, звернувши при цьому особливу увагу на норми споживання продуктів харчування.

Головним недоліком прожиткового мінімуму для працездатних осіб в Україні є те, що він так і не став базовим соціальним стандартом у сфері доходів населення, яким повинен бути у відповідності із Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». На практиці розміри прожиткового мінімуму встановлюються виходячи із фінансових можливостей держави, при розрахунку соціальних виплат використовується рівень забезпечення прожиткового мінімуму, що значно зменшує розміри соціальних допомог та пенсій і не забезпечує достатній життєвий рівень

населення. Прожитковий мінімум для працездатних осіб є нижчим за фактичну межу бідності.

Низький рівень заробітної плати, що ґрунтується на рівні прожиткового мінімуму, не в змозі задовольнити нормальне функціонування організму працюючої людини та забезпечити її мінімальні соціальні та культурні потреби, що вкрай негативно впливає на якість людського капіталу й відтворення майбутніх поколінь, тому необхідно забезпечити умови для збільшення розміру мінімальної заробітної плати, яка має бути вищою за прожитковий мінімум працездатних осіб.

3.3. Динаміка рівня прожиткового мінімуму та його структури

Відповідно до міжнародних норм і стандартів, зокрема ратифікувавши Європейську соціальну хартію (переглянуту) (частково), Конвенції Міжнародної організації праці про основні цілі та норми соціальної політики № 117, про мінімальні норми соціального забезпечення № 102, Україна взяла на себе зобов'язання забезпечити достатній життєвий рівень свого населення та гарантувала соціальне забезпечення кожному не нижче життєво важливого прожиткового мінімуму.

Згідно із законом України «Про прожитковий мінімум», прожитковий мінімум є вартісною величиною достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості[1].

В Україні прожитковий мінімум для різних соціальних і демографічних груп населення визначається за допомогою нормативного методу, тобто за фактичною вартістю споживчих товарів та послуг, які входять до прожиткового мінімуму. Відповідно до законодавства, прожитковий мінімум встановлює Кабінет Міністрів України після проведення науково-громадської експертизи сформованого набору продуктів харчування, мінімальних наборів непродовольчих товарів і послуг. Затвердження прожиткового мінімуму у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення, здійснює Верховна Рада України.

Відповідно закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» прожитковий мінімум є базовим державним соціальним стандартом, на основі якого мають визначатися державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти і саме це визначає високу відповідальність стосовно його розрахунку та затвердження.

Динаміка законодавчо визначених розмірів прожиткового мінімуму по соціальним та демографічним групам в Україні у 2010 – 2015 рр. наведена в табл. 2.68.

Аналіз даних таблиці 2.68 показує, що за період з 2011 р. по 2015 р. прожитковий мінімум в абсолютних одиницях вимірювання поетапно зростає окрім періоду з 1.12.2013 р. по з 1.12.2015 р., на протязі якого його рівень не змінювався.

Так за 2011 рік відбулось збільшення прожиткового мінімуму на 1 особу в розрахунку на місяць на 59 грн. (трохи більше 7 \$ США на кінець року); для працездатних осіб – на 63 грн. (7,89 \$ США на кінець року).

Таблиця 2.68[2]

Динаміка законодавчо визначених розмірів прожиткового мінімуму в Україні у 2011 – 2015 рр., грн.

Дата	Розмір прожиткового мінімуму по соціальним та демографічним групам, грн.					Курс долара США НБУ (USD), грн.
	Прожитковий мінімум на 1 особу в розрахунку на місяць	Дітей віком до 6 років	Дітей віком від 6 до 18 років	Працездатних осіб	Осіб, які втратили працездатність	
2011	Закон України від 23.12.2010 №2857-VI «Про державний бюджет України на 2011 рік» (ст.21)					
з 1.01.2011	894	816	977	941	750	7,959(6.01)
з 1.04.2011	911	832	997	960	764	7,96
з 1.10.2011	934	853	1022	985	784	7,9727
з 1.12.2011	953 (119,28 \$)	870	1042	1004	800	7,9897
Відхилення за 2011 рік	+59	+54	+65	+63	+50	
2012	Закон України від 22.12.2011 №4282-VI «Про державний бюджет України на 2012 рік» (ст.12)					
з 1.01.2012	1017	893	1112	1073	822	7,9898(4.01)
з 1.04.2012	1037	911	1134	1094	838	7,9879
з 1.07.2012	1044	917	1144	1102	844	7,9925
з 1.10.2012	1060	930	1161	1118	856	7,993
з 1.12.2012	1095 (136 \$)	961	1197	1134	884	7,993
Відхилення за 2012 рік	+78	+68	+85	+61	+62	
2013	Закон України від 06.12.2012 №5515-VI «Про державний бюджет України на 2013 рік» (ст.7)					
з 1.01.2013	1108	972	1210	1147	894	7,993
з 1.12.2013	1176 (147,128 \$)	1032	1286	1218	949	7,993
Відхилення за 2013 рік	+68	+60	+76	+71	+55	
2014	Закон України від 16.01.2014 №719-VII «Про державний бюджет України на 2014 рік» (ст.7)					
з 1.01.2014	1176 (147,128 \$)	1032	1286	1218	949	7,993(1.01)

з 1.04.2014	1176 (106,93 \$)	1032	1286	1218	949	10,9981(1.04)
з 1.07.2014	1176 (99,78 \$)	1032	1286	1218	949	11,7855(1.07)
з 1.10.2014	1176 (90,77 \$)	1032	1286	1218	949	12,9552(1.10)
з 1.12.2014	1176 (78,11 \$)	1032	1286	1218	949	15,0554(1.12)
Відхилення за 2014 рік	0	0	0	0	0	
2015	Закон України від 28.12.2014 №80-VII І «Про державний бюджет України на 2015 рік»					
з 1.01.2015	1176 (74,57 \$)	1032	1286	1218	949	15,7686
з 1.12.2015	1330 (55,54 \$)	1167	1455	1378	1074	23,9481
Відхилення за 2015 рік	+154	+135	+169	+160	+125	

У 2012 році збільшення прожиткового мінімуму на 1 особу в розрахунку на місяць склало 78 грн (майже 10 \$ США на кінець року). Загальне зростання відбулось за рахунок збільшення прожиткового мінімуму практично за всіма демографічними і соціальними групами у порівнянні з абсолютним приростом 2011 р. окрім працездатних осіб, для яких приріст становив 61 грн. (приблизно 7,89 \$ на кінець року), що на 2 грн. менше, ніж відповідний показник 2011 р. У 2013 р. зростання прожиткового мінімуму на 1 особу в розрахунку на місяць склало 68 грн. (близько 8,5 \$ на кінець року), для працездатних осіб – 71 грн. (8,9 \$ на кінець року), що на 10 грн. більше, ніж у 2012 р.

У доларовому еквіваленті відбулось зростання розміру прожиткового мінімуму за 2011 – 2013 рр. Відповідно за роками (на 1.12 відповідного року) він складав у 2011 р. - 119,28 \$, у 2012 р. - 136 \$, у 2013 р. - 147,128 \$.

У 2014 р. абсолютного зростання прожиткового мінімуму за всіма соціальними та демографічними групами не було. Але в перерахунку у доларовий еквівалент відбулося його суттєве зниження. У порівнянні з показником 2011 р., коли прожитковий мінімум на 1 особу в розрахунку на місяць на 01.12 2011 р. складав 119,23 \$ США, відповідний показник прожиткового мінімуму 2014 р. на кінець року склав 74,58 \$ США, тобто на 44,65 \$ менше. У порівнянні з показником 2013 р., який дорівнював 147,128 \$, розрив склав 74,55 \$.

Падіння доларового еквіваленту прожиткового мінімуму продовжилось і в 2015 р. Незважаючи на абсолютний приріст прожиткового мінімуму (у гривнях) за всіма групами населення, що аналізуються, у доларовому еквіваленті прожитковий мінімум на 1 особу в розрахунку на місяць склав на кінець 2015 р. 55,54 \$, що на 63,69 \$ менше, ніж показник 2011 р. та на 91,588 \$ менше відповідного показника 2013 р.

Тобто у перерахунку на доларовий еквівалент за період з 1.12.2013 р. по 1.12.2015 р. відбулось катастрофічне зменшення прожиткового мінімуму, що є визначальним для населення країни, економіка якої прив'язана до іноземної валюти.

Дані про фактичні розміри прожиткового мінімуму за 2011 – 2015 рр. наведено в табл.2.69[3].

Таблиця 2.69

Динаміка фактичних розмірів прожиткового мінімуму в Україні
у 2011 – 2015 рр., грн.

Дата	Фактичний розмір прожиткового мінімуму по соціальним та демографічним групам, грн..					Курс долара США НБУ (USD), грн..
	Прожитковий мінімум на 1 особу в розрахунку на місяць	Дітей віком до 6 років	Дітей віком від 6 до 18 років	Працевдатних осіб	Осіб, які втратили працевдатність	
2011						
з 1.01.2011	1039	951	1202	1104	830	7,959(6.01)
з 1.04.2011	1105	1002	1264	1177	884	7,96
з 1.10.2011	1054	963	1217	1129	829	7,9727
з 1.12.2011	1087 (136,05 \$)	1004	1270	1159	855	7,9897
Відхилення за 2011 рік	+48	+53	+68	+55	+25	
2012						
з 1.01.2012	1100	1034	1319	1162	870	7,9898(4.01)
з 1.04.2012	1110	1042	1332	1174	876	7,9879
з 1.07.2012	1118	1045	1327	1189	882	7,9925
з 1.10.2012	1099	1030	1312	1165	870	7,993
з 1.12.2012	1115 (139,5 \$)	1053	1343	1177	886	7,993
Відхилення за 2012 рік	+5	+19	+11	+3	+10	
2013						
з 1.01.2013	1126	1064	1356	1190	895	7,993
з 1.12.2013	1188 (148,63 \$)	1128	1440	1252	950	7,993
Відхилення за 2013 рік	+62	+64	+84	+62	+55	
2014						
з 1.01.2014	1217	1159	1477	1281	974	7,993(1.01)
з 1.04.2014	1294	1231	1573	1361	1037	10,9981(1.04)
з 1.07.2014	1398	1322	1670	1476	1113	11,7855(1.07)
з 1.10.2014	1412	1352	1718	1483	1125	12,9552(1.10)
з 1.12.2014	1480 (98,3 \$)	1421	1806	1552	1181	15,0554(1.12)
Відхилення за 2014 рік	+263	+262	+329	+271	+207	
2015						
з 1.01.2015	1536 (1618*)	1477	1877	1611 (1753*)	1224	15,7686
з 1.12.2015	2493 (2658*) (104,1 \$) (111 \$*)	2418	2951	2594 (2878*)	2060	23,9481
Відхилення за 2015 рік	+957 (+1122*)	+941	+1074	+983 (+1267*)	+836	

* - з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб.

Фактичні розміри прожиткового мінімуму, оприлюднені Мінсоцполітики, значно відрізняються від офіційно затверджених законом про Держбюджет в більшу сторону.

Виникає питання, як при одному й тому ж базису розрахунку (мається на увазі споживчий кошик) результат роботи двох міністерств – різний? Мається на увазі МінФін, що відповідає за формування прожиткового мінімуму з мінімальною зарплатою (табл.2.68), та Мінсоцполітики, що перераховує прожитковий мінімум згідно статті 5 Закону України «Про прожитковий мінімум».

Динаміка законодавчо визначеного та фактичного розміру прожиткового мінімуму на 1 особу в розрахунку на місяць в грн. і в доларовому еквіваленті в Україні у 2011 – 2015 рр. представлена даними таблиці 2.70 та рис.2.18 і 2.19.

Таблиця 2.70.

Динаміка законодавчо визначеного та фактичного розміру прожиткового мінімуму на 1 особу в розрахунку на місяць в грн. і в доларовому еквіваленті в Україні у 2011 – 2015 рр.

	законодавчо визначений розмір ПМ		фактичний розмір ПМ		абс. відхилення фактичного від законодавчо визначеного розміру ПМ		відносне відхилення фактичного від законодавчо визначеного розміру ПМ	
	грн.	\$	грн.	\$	грн.	\$	(грн.) %	(\$) %
з 1.12.2011	953	119,28	1087	136,05	+234	+ 16,77	14,06	14,06
з 1.12.2012	1095	136	1115	139,5	+20	+ 3,5	1,83	2,6
з 1.12.2013	1176	147,13	1188	148,63	+12	+ 1,35	1,02	1,02
з 1.12.2014	1176	78,11	1480	98,3	+304	+ 20,19	25,9	25,9
з 1.12.2015	1330	55,54	2493 (2658*)	104,1 (111*)	+1163 (1328*)	+48,56 (55,46*)	87,4 (99,8*)	87,4 (99,6*)
абс. відхилення за період з 2011 – 2015 рр.	+377	-63,74	+1406 (1571*)	-31,95 (-25,05*)				

* - з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб.

Дані таблиці 2.70 та рисунка 2.18 свідчать, що законодавчо встановлений прожитковий мінімум на 1 особу в розрахунку на місяць в грн. у 2012 – 2013 рр. мало відрізнявся від фактичного. Суттєві відміни в їх розмірах спостерігаються у 2014 та 2015 рр. Відповідно у 2014 р. 1176 грн. – законодавчо встановлений рівень, 1480 грн. – фактичний рівень прожиткового мінімуму. Різниця складає +377 грн. У 2015 р. 1330 грн. - законодавчо встановлений рівень, 2493 грн. – фактичний рівень прожиткового мінімуму. Різниця відповідно - 1406 грн.

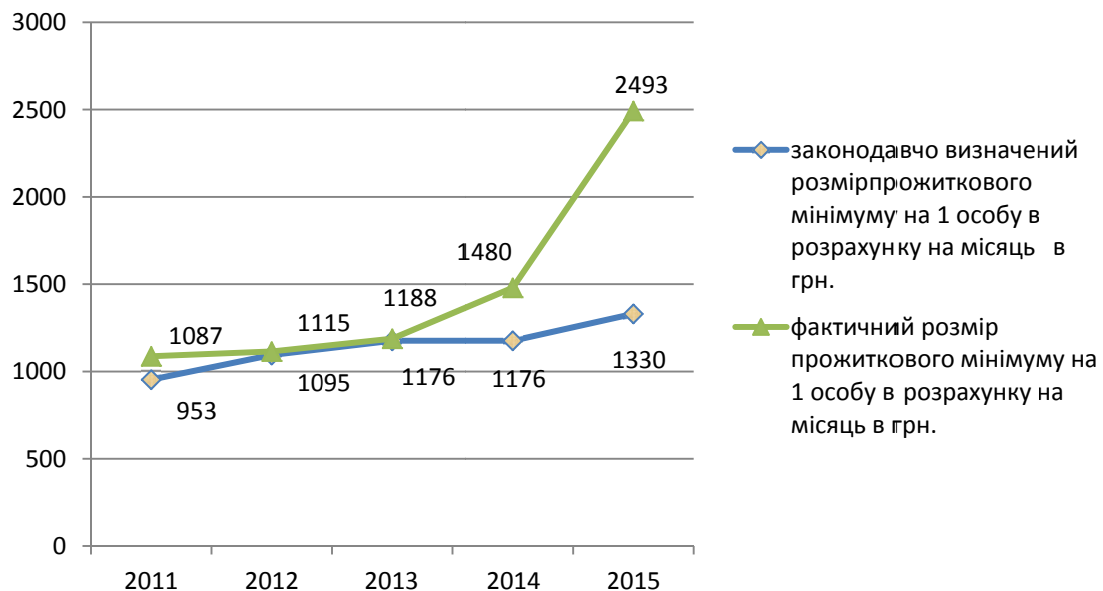

Рис.2.18. Динаміка законодавчо визначеного та фактичного розміру ПМ на 1 особу в розрахунку на місяць в грн. в Україні у 2011 – 2015 рр.

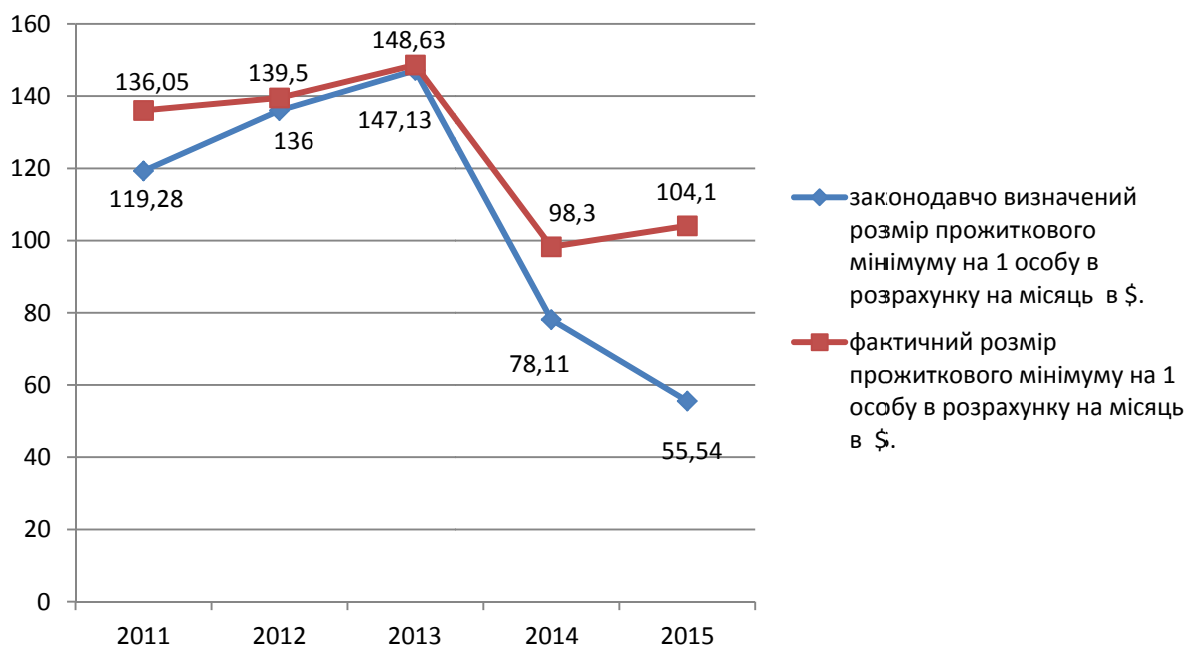

Рис.2.19. Динаміка законодавчо визначеного та фактичного розміру ПМ на 1 особу в розрахунку на місяць в доларовому еквіваленті в Україні у 2011 – 2015 рр.

Дані таблиці 2.70 та рисунка 2.19 показують, що законодавчо встановлений та фактичний розміри прожиткового мінімуму на 1 особу в розрахунку на місяць в \$ у 2011 – 2013 рр. наближуються один до одного і у 2013 р. різниця між ними становить всього 1,5\$. У 2014 та 2015 рр. їх значення стають значно нижчими у порівнянні із попереднім періодом та віддаляються один від одного. Відповідно у 2014 р. 78,11 \$ – законодавчо встановлений рівень, 98,3 \$ – фактичний рівень прожиткового мінімуму. Різниця складає - 20,19 \$. У 2015 р. 55,54 \$ - законодавчо встановлений рівень, 104,1 \$ – фактичний рівень прожиткового мінімуму. Різниця відповідно -48,56 \$, тобто законодавчо встановлений рівень майже у 2 рази нижче за фактичний рівень прожиткового мінімуму – це є наслідком проблеми прямої залежності прожиткового мінімуму від можливостей бюджету.

Динаміка співвідношення законодавчо затвердженого та фактичного прожиткового мінімуму протягом останніх років показує високі темпи росту розриву між цими показниками, що свідчить про активне використання важелів стримування закономірного росту прожиткового мінімуму всупереч фактичним показникам інфляційних процесів у країні. Проведений аналіз свідчить про недоліки методичного характеру при виконанні розрахунків і про стримування «у ручному режимі» розміру законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, якщо у бюджеті не вистачає ресурсів на його коригування та фінансування соціальних виплат, розмір яких визначається в залежності від прожиткового мінімуму [50].

Така динаміка розмірів прожиткового мінімуму у поєднанні із девальвацією національної валюти у порівнянні з доларом США, високими річними рівнями інфляції в державі неминуcho призводить до зубожіння абсолютної більшості населення країни. Україна сьогодні є однією з найбільш бідних країн світу

Для того, щоб виявити причини вище визначеної динаміки розмірів прожиткового мінімуму необхідно проаналізувати структуру споживчих товарів та послуг, які входять до прожиткового мінімуму та принципи формування наборів продуктів харчування та непродовольчих товарів та послуг.

Прожитковий мінімум – є вартісною оцінкою споживчого кошику, до якого включено мінімальні набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, необхідних для збереження здоров'я людини та забезпечення її життєдіяльності [68]. Основні положення, які визначають порядок формування споживчого кошику та використання прожиткового мінімуму, викладені у Законі України «Про прожитковий мінімум»[68]. У статті 3 цього закону визначаються принципи формування наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг. До яких відносяться:

1.Набір продуктів харчування та набір непродовольчих товарів визначаються в натуральних показниках, набір послуг - у нормативах споживання не рідше одного разу на п'ять років.

2.Набір продуктів харчування формується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, з використанням нормативів фізіологічної потреби організму людини в продуктах харчування виходячи з їх хімічного складу та енергетичної цінності, з урахуванням рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Основними принципами формування набору продуктів харчування є:

- забезпечення дитини повноцінним харчуванням для розвитку організму;
- забезпечення дитини віком від 6 до 18 років додатковим харчуванням для активного соціального та фізичного розвитку;
- задоволення організму працюючої особи у відтворенні працездатності, збереження працездатності для безробітного, відновлення у необхідних випадках працездатності для особи, яка її втратила;
- підтримання повноцінного функціонування організму людини похилого віку.

3.Набір непродовольчих товарів формується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного розвитку, з використанням нормативів забезпечення засобами гігієни, медикаментозними засобами, засобами захисту організму людини від впливу навколишнього середовища, а також засобами для влаштування побуту.

Основними принципами формування набору непродовольчих товарів є:

- забезпечення збереження здоров'я та підтримання життєдіяльності організму людини;
- урахування особливостей потреб осіб, які відносяться до різних соціальних і демографічних груп населення;
- урахування культурно-побутових потреб особистості.

4. До набору послуг включаються житлово-комунальні, транспортні, побутові послуги, послуги зв'язку, закладів культури, освіти, охорони здоров'я та інші.

Набір послуг формується уповноваженими центральними органами виконавчої влади у сферах надання відповідних послуг[68].

Розрахунок прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення у цінах січня 2016 року (розраховано Міністерством соціальної політики України) наведено у табл. 2.71[72].

Таблиця 2.71

Розрахунок фактичного розміру прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення (у цінах січня 2016 р)

N з/п		Прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років (на місяць) грн.	Питома вага витрат %	Прожитковий мінімум для дітей віком від 6 до 18 років (на місяць) грн.	Питома вага витрат %	Прожитковий мінімум для працездатних (на місяць) грн.	Питома вага витрат %	Прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність (на місяць) грн.	Питома вага витрат %
1	Вартість продуктів харчування	1203,59	48,9	1635,94	54,5	1220,5 1	47,9	926,11	44,2
2	Вартість непродовольчих товарів	491,45	20,0	535,32	17,8	401,59	15,8	342,83	16,4
3	Вартість набору послуг	765,22	31,1	829,55	27,6	923,61	36,3	824,05	39,4
	Житлово-комунальні послуги в т. ч.								
	оплата житла	36,54		36,54		36,54		36,54	
	теплопостачання	108,18		108,18		108,18		108,18	
	водопостачання	25,07		25,07		25,07		25,07	
	водовідведення	20,64		20,64		20,64		20,64	
	електроенергія	22,12		22,12		22,12		22,12	
	газопостачання	520,49		520,49		520,49		520,49	
	Транспортні послуги	-		26,81		95,34		-	
	Побутові послуги	2,60		40,12		65,65		61,43	
	Послуги зв'язку	15,78		15,78		15,78		15,78	
	Послуги культури	13,80		13,80		13,80		13,80	
4	Розмір прожиткового мінімуму (без урахування суми податку на доходи фізичних осіб)	2460,26	100,0	3000,8	100,0	2545,7	100,00	2092,99	100,0
5	Сума податку на доходи фізичних осіб					334,21			
6	Розмір прожиткового мінімуму (з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб)					2879,9			
Прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць, грн. - 2481,75 (2675,72 - з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб)									

За даними таблиці 2.71 бачимо, що близько 50 % загальної величини ПМ для працездатних складає вартість продуктів харчування, для дітей від 6 до 18 років цей показник дещо вищий. Вартість непродовольчих товарів в структурі ПМ для працездатних складає 15,8%, для дітей даний показник теж вищий. Вартість набору послуг для всіх категорій осіб є однаковою, окрім транспортних послуг.

Основною частиною прожиткового мінімуму кожного громадянина є так званий споживчий кошик.

Вміст споживчого кошика українця не змінювали вже шістнадцять років, його розроблено за методикою Ленінградського інституту гігієни харчування 1990 року і сказати, що він актуальний – важко. Вміст споживчого кошика пересічного українця на 2015 рік регулюється Постановою Кабінету Міністрів України N 656 від 14.10.2000 року.

Споживчий кошик – це мінімальний набір найнеобхідніших для повноцінного життя людини продуктів харчування, товарів непродовольчої групи та різноманітних послуг. До споживчого кошика входять товари, що споживаються окремою людиною чи сім'єю протягом місяця або року.

Від вартості споживчого кошика залежать мінімальна заробітна плата та пенсія, обсяг соціальної допомоги, формування бюджету України та місцевих бюджетів.

Що ж включено до споживчого кошику?

Продукти: Хліб білий та чорний – 260 г/добу, м'ясо -115 г/добу, ковбаса – 25 г/добу, сало – 5 г/добу, риба – 30 г/добу, молоко – 340 г/добу, сир твердий – 9 г/добу, яйця 0,6 шт./ добу, картопля – 260 г/добу, гречка – 5 г/добу, рис – 7 г/добу, макарони – 11 г/добу, помідори або огірки – 50 г/добу, фрукти та ягоди – 175 г/добу.

Очевидно, що з таким набором легко вмерти з голоду, деяких необхідних продуктів у ньому зовсім немає. Ще 2013 року вміст кошику мали збільшити на 25%, але цього так і не зробили.

Одяг для чоловіків: 1 штани на 4 роки; 1 светр на 3 роки; 5 пар спідньої білизни на 2 роки; 2 майки на рік; 1 плавки на 10 років; 7 пар шкарпеток на рік; 1 пара чобіт на 5 років.

Одяг для жінок: 1 бюстгальтер на рік; 3 пари панчіх на рік; 1 пара чобіт на 2 роки; 1 шапка на 4 роки.

Для дітей: не дозволені памперси, іграшки, не кажучи вже про різні вологі серветки і т. ін. Набір для новонароджених (пелюшка, шапочка і комбінезон) повинен служити вірою і правдою батькам 6 років.

Склад аптечки: бинт, йод, валідол і аспірин.

Послуги: перукарня доступна українцям 3 рази на місяць, кіно, театр, цирк, зоопарк і різні культурно-масові заходи – 1 раз на рік. Раз у 6 років допускається штопання пари шкарпеток в майстерні, 2 рази на рік можна скористатися послугами хімчистки.

Тож досить скоро українцям не вистачатиме коштів, навіть, аби заповнити споживчий кошик, який за списком продуктів далекий від необхідного для виживання мінімуму.

Експерти стверджують, що обсяг споживчого кошика потрібно збільшити на 20-25 %, адже передбачені норми значно занижені і не відповідають реальним потребам людини, (наприклад, кошик включає 53 кг м'ясопродуктів на рік, а реальна потреба – 83 кг, 148 кг молока при фізіологічній нормі – 380 кг). У споживчому кошику дорослого українця немає кави, какао, чаю, спецій і, навіть, солі.

Сучасний стан соціальної політики в Україні є підтвердженням вразливості і малої ефективності формування системи соціальних стандартів та гарантій на основі прожиткового мінімуму. Причиною цього є існування низки проблем, які нівелюють функцію прожиткового мінімуму як основоположного інструменту соціальної політики та створюють загрозу соціальній безпеці країни. [8].

До цих проблем належать:

1. Систематичне недотримання окремих вимог законодавчих актів та наявність ряду проблемних питань у методологічних підходах визначення прожиткового мінімуму. Сьогодні при розрахунку прожиткового мінімуму використовується і методика і мінімальний набір продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, затверджені урядом, ще у 2000 році. Хоча згідно із Законом України «Про прожитковий мінімум» набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг для основних соціальних і демографічних груп населення мають переглядатися не рідше одного разу на п'ять років.

2. Незабезпечення регулярного затвердження Урядом переглянутих експертною комісією мінімальних наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, на основі яких розраховується прожитковий мінімум. Не дивлячись на численні рекомендації та звернення до Уряду від Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення та активні дії всеукраїнських профспілкових об'єднань Кабінет Міністрів України й досі не затвердив оновлені набори для встановлення на їх основі прожиткового мінімуму.

3. На думку фахівців, норми продуктів харчування, закладені в прожитковому мінімумі громадян України що визначають наповнення та структуру продовольчого кошика, є нижчими за фізіологічні і не враховують вимоги до раціонального та якісного харчування (проблема відповідності набору та обсягу товарів мінімального споживчого кошика медичним стандартам), а набір непродовольчих товарів взагалі не забезпечує багатьох потреб сучасної людини.

4. Величина прожиткового мінімуму не враховує низку життєво необхідних витрат: на будівництво чи купівлю житла або одержання його у найм, на освіту, оздоровлення, утримання дітей у дошкільних навчальних закладах, платні медичні послуги тощо. Не враховуються також зміни в складі

споживчого кошика у зв'язку зі змінами у сфері житлово-комунального господарства [68].

5. За зауваженням Спільного представницького органу репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок на національному рівні, проведена у 2015 році актуалізація наборів, не повністю відповідає вимогам міжнародного та національного законодавства щодо соціальних стандартів.

6. Встановлення розміру прожиткового мінімуму перебуває у прямій залежності від можливостей бюджету. На практиці замість офіційно затвердженого нормативного методу розрахунку прожиткового мінімуму, фактично в Україні використовується так званий ресурсний метод.

Попри протести профспілок, у законодавстві запроваджено показник «рівень забезпечення прожиткового мінімуму», який взагалі нівелює значення прожиткового мінімуму як базового соціального стандарту, суперечить законодавству, протиправно обмежує рівень соціальної допомоги і порушує конституційні права громадян, що є неприпустимим.

7. Про використання саме ресурсного методу свідчить і істотна різниця між розмірами законодавчо встановленого та фактичного прожиткового мінімуму, який розраховується Міністерством соціальної політики України. Високі темпи росту розриву між цими показниками свідчать про активне використання важелів стримування всупереч фактичним показникам інфляційних процесів у країні.

8. До останнього часу в показник прожиткового мінімуму не включалась сума, яка стягується з особи у вигляді податків, а саме податок на доходи фізичних осіб. Також і досі в розрахунку не враховується військовий збір.

9. Не враховуються регіональні відмінності цін на продовольчі та непродовольчі товари [69].

10. Занижений рівень прожиткового мінімуму впливає на загальну оцінку рівня життя в Україні, а це в свою чергу безпосередньо недостовірно характеризує рівень бідності в країні, становище бідного населення та викривлює результати виконання Україною Цілей розвитку Тисячоліття щодо боротьби з бідністю, скорочення нерівності та підвищення якості життя населення країни. Бідності від якої нині страждає значна частина населення України, яка суттєво обмежує можливості людського розвитку, породжує соціальні конфлікти, становить загрозу єдності суспільства та національній безпеці України [69].

Таким чином, постає нагальна необхідність перегляду основних принципів визначення прожиткового мінімуму та розробки нових законодавчих механізмів, які відповідали б соціально-економічним та суспільно-політичним реаліям.

Далі проведемо співставлення показників прожиткового мінімуму та наявного доходу на особу регіону.

Наявний дохід – це максимальний обсяг доходів, які можуть бути використані домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг. Вони включають заробітну плату, прибуток, змішаний дохід,

сальдо доходів від власності, соціальні допомоги, інші одержані поточні трансферти за виключенням сплачених, зокрема поточних податків на доходи та майно.

Динаміка наявного доходу у розрахунку на 1 особу в Україні та Одеській області у гривнях та доларах за 2011 – 2015 рр. представлена даними таблиці 2.72.

Таблиця 2.72

Динаміка наявного доходу у розрахунку на 1 особу в Україні та Одеській області за 2011 – 2015 рр.

	Україна, грн. За рік	Одеська область			Курс долара США НБУ (USD) на 1.12, грн.	Абсолютне відхилення річного наявного доходу на 1 особу в Одеській області від загальноукраїнського показника, грн.
		за рік, грн.	за місяць, грн.	за місяць, \$		
2011	21637,9	19135,0	1594,6	199,6	7,9897	-2502,9
2012	25206,4	22224,4	1852	231,7	7,993	-20982
2013	26167,5	25082,2	2090,2	261,5	7,993	-1085,3
2014	26782,1	25076,2	2089,7	138,8	15,0554	-1705,9
2015	*	*	*	*	23,9481	

*- дані за 2015 рік відсутні.

Таблиця складена із застосуванням джерел:

1. Статистичні дані державної служби статистики за 2011 – 2014 рр.

2. Архів курсів НБУ. Минфин Финансовый портал. <http://index.minfin.com.ua/index>

За даними таблиці 2.72 бачимо, що річний наявний дохід у розрахунку на 1 особу в Одеській області за період 2011 – 2014 рр. у гривнях зростав з року в рік, але на протязі всього періоду був меншим, ніж загальноукраїнський показник. Відповідно зростав і наявний дохід у розрахунку на 1 особу за місяць. У доларовому ж еквіваленті зростання відбувалось з 2011 р. (зі 199,6 \$ на місяць) по 2013 р. (до 261,5 \$ на місяць на місяць), а у 2014 році значення даного показника зменшилось до 138,8 \$ на місяць, тобто на 122,7 \$ на місяць у порівнянні з відповідним показником 2013 року. Така динаміка обумовлена процесом знецінювання вітчизняної гривні відносно долара США.

Вихідні дані для порівняння законодавчо визначеного і фактичного розміру прожиткового мінімуму та наявного доходу на 1 особу в розрахунку на місяць в Одеській області в грн. і в доларовому еквіваленті у 2011 – 2015 рр. наведені в таблиці 2.73 та на рис.2.20 і рис.2.21.

Таблиця 2.73[10].

Динаміка законодавчо визначеного і фактичного розміру прожиткового мінімуму та наявного доходу на 1 особу в розрахунку на місяць в Одеській області в грн. і в доларовому еквіваленті у 2011 – 2015 рр.

	законодавчо визначений розмір ПМ		фактичний розмір ПМ		наявний дохід у розрахунку на 1 особу в Одеській області за місяць		Відносне відхилення, %	
	грн.	\$	грн.	\$	грн.	\$	6/2	6/4
1	2	3	4	5	6	7	8	9
з 1.12.2011	953	119,28	1087	136,05	1594,6	199,6	+67,32	+46,7
з 1.12.2012	1095	136	1115	139,5	1852	231,7	+69,1	+66,1
з 1.12.2013	1176	147,13	1188	148,63	2090,2	261,5	+77,7	+75,9
з 1.12.2014	1176	78,11	1480	98,3	2089,7	138,8	+77,7	+41,2
з 1.12.2015	1330	55,54	2493 (2658*)	104,1 (111*)	**	**		
абс. відхилення за період з 2011 – 2015 рр.	+377	-63,74	+1406 (1571*)	-31,95 (-25,05*)				

* - з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб.

** - дані відсутні.

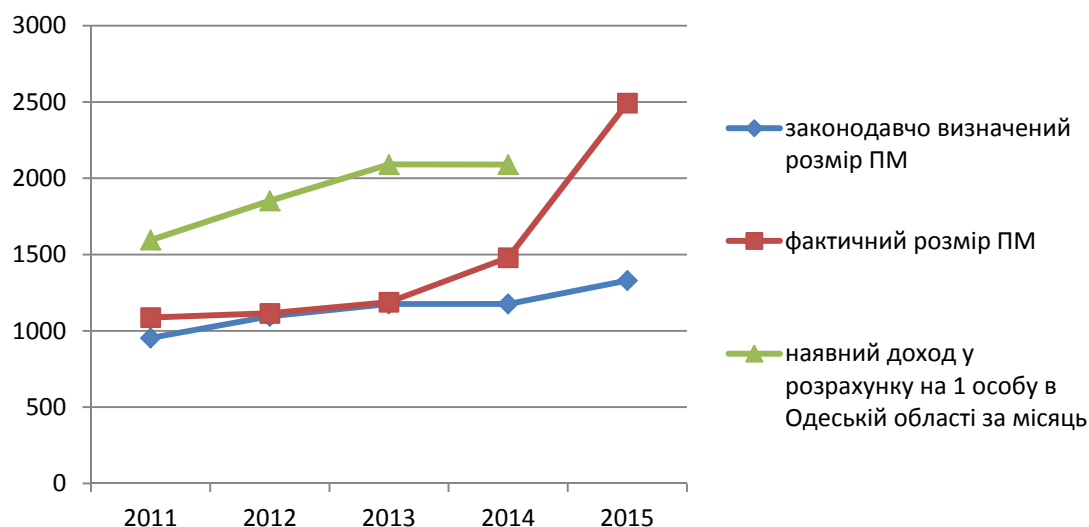

Рис.2.20. Динаміка законодавчо визначеного і фактичного розміру ПМ та наявного доходу на 1 особу в розрахунку на місяць в Одеській області в грн. у 2011 – 2015 рр.

Дані таблиці 2.73 і рис.2.20 свідчать, що законодавчо визначений і фактичний розміри прожиткового мінімуму та наявний доход на 1 особу в розрахунку на місяць в грн. за період, що аналізується, мали тенденцію зростання.

Показники фактичного розміру прожиткового мінімуму вищі, ніж показники законодавчо визначеного прожиткового мінімуму, що свідчить про різні підходи, які використано при розрахунку даних показників міністерством фінансів України та міністерством соціальної політики при однаковій розрахунковій базі.

Між показниками наявного доходу на 1 особу та законодавчо визначеного прожиткового мінімуму спостерігається іще більший розрив – від +67,32% у 2011 році до +77,7% - у 2013 році. Тобто максимальний обсяг доходів, які можуть бути використані домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг є значно вищим, ніж законодавчо встановлений прожитковий мінімум, що є позитивною тенденцією на перший погляд. Також слід відмітити, що показник наявного доходу на 1 особу у 2013-2014 рр. не змінився (за 2015 р. дані відсутні) – це пов'язано із «заморожуванням» усіх виплат населенню у цей період.

Доларовий еквівалент даних показників має дещо іншу тенденцію (рис.2.21).

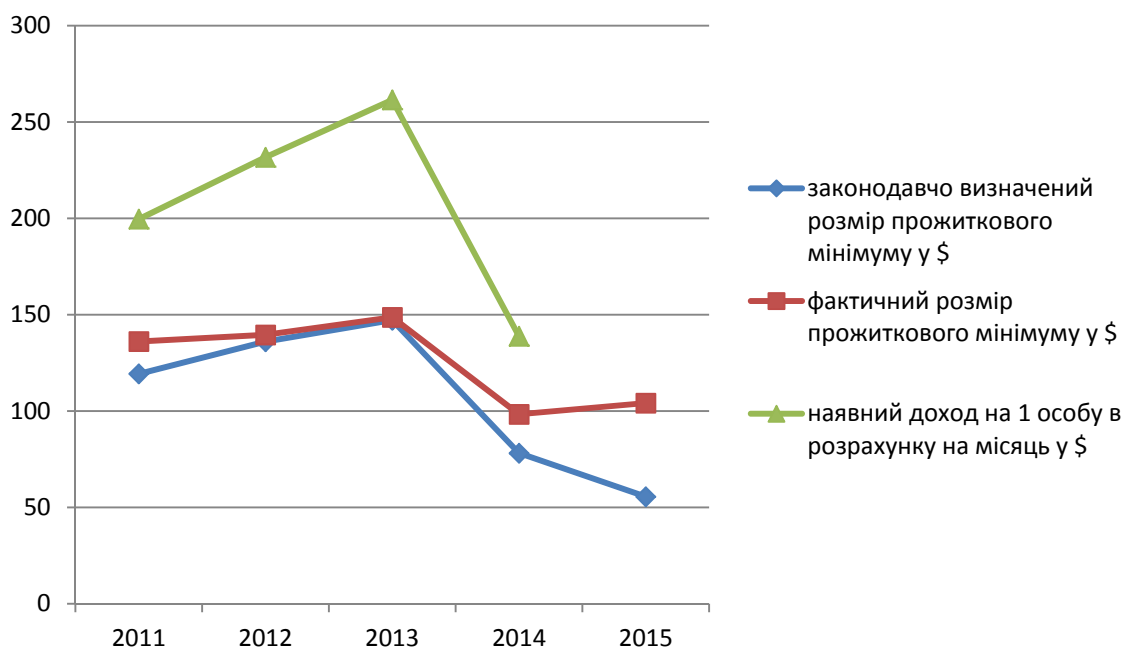

Рис.2.21. Динаміка законодавчо визначеного і фактичного розміру ПМ та наявного доходу на 1 особу в розрахунку на місяць в Одеській області в доларовому еквіваленті в у 2011 – 2015 рр.

У 2014 році усі показники (на відміну від періоду 2011-2013 рр., де відбувалось їх зростання) в перерахунку до долару США суттєво знизились і це пов'язано з процесом девальвації гривні. Перерахунок відповідних «гривневих»

показників у «доларові» дає нам більш реальну картину і вона не така втішна для пересічного середньостатистичного громадянина України.

Законодавчо визначений розмір прожиткового мінімуму знизився з майже 3 \$ у 2013 р. до 1,85 \$ у 2015 р. на день. Наявний доход на 1 особу в розрахунку на місяць в доларовому еквіваленті знизився з майже 8,72 \$ у 2013 р. до 4,63 \$ у 2014 р. на день. Все це свідчить про різке зубожіння населення України у 2014 - 2015 рр.

3.4. Співвідношення соціальних стандартів у формуванні пенсійного забезпечення як складової доходів населення

Державне регулювання трудових доходів населення здійснюється шляхом розробки та впровадження механізму забезпечення соціальних прав людини, в тому числі й права на гідне життя і справедливу оплату праці, що вимагає встановлення якісних соціальних стандартів та гарантій. У європейській практиці саме якісні соціальні стандарти є основою системи страхування населення від соціальних ризиків.

До основних соціальних стандартів та гарантій належать прожитковий мінімум, мінімальна зарплата, мінімальна пенсія за віком та соціальні допомоги певним категоріям населення.

Регулювання відносин щодо стандартизації у сфері соціального захисту здійснюється багатьма нормативно-правовими актами. Найважливішими серед них є Закони України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про прожитковий мінімум», «Про соціальні послуги»; Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів, Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг основних соціальних і демографічних груп населення».

Державні соціальні стандарти та нормативи встановлюються з метою: визначення механізму реалізації визначених Конституцією України державних соціальних прав та гарантій; визначення пріоритетів та напрямів державної соціальної політики; визначення та обґрунтування розмірів видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення населення, а також утримання соціальної сфери, що здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, соціальних фондів.

Треба відмітити, що розмір основних соціальних стандартів та гарантій в Україні досить низький і в останні роки зростає незначними темпами. Насамперед це стосується прожиткового мінімуму, розмір якого згідно ст. 9 Закону України «Про оплату праці» виступає головним орієнтиром при встановленні мінімальної заробітної плати [69].

Загалом, прожитковий мінімум, відповідно до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», є базовим соціальним стандартом і застосовується не лише для встановлення мінімальних

зарплат та пенсій, але й для визначення цілої низки соціальних допомог та виплат (допомоги малозабезпеченим сім'ям, сім'ям з дітьми, безробітним, інвалідам, стипендій). Крім того, прожитковий мінімум є основою для визначення соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших [4].

Однак, надання прожитковому мінімуму ролі основного соціального стандарту не зовсім обґрунтоване. На думку багатьох сучасних вчених, соціальний стандарт – це певна норма, певний прийнятний для даного суспільства рівень життя та соціальної безпеки, за яких формуються умови для стабільного людського розвитку. Інакше кажучи, це саме той гідний у суспільному розумінні рівень життя, який гарантується Конституцією держави.

У той же час Закон визначає прожитковий мінімум як «вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості» [4]. З цього випливає, що в Україні задоволення потреб населення на мінімальному рівні вважається стандартом, певним цільовим орієнтиром. А оскільки до прожиткового мінімуму прив'язані численні соціальні виплати і гарантії, які охоплюють досить широке коло осіб, виникає абсурдна ситуація, коли виживання, по суті, стає нормою суспільного розвитку.

У теперішньому трактуванні прожитковий мінімум можна розглядати як межу бідності, тобто як критерій для надання соціальної допомоги найбільш уразливим верствам населення, але аж ніяк не як стандарт життя країни, що прагне інтегруватися у європейську спільноту. В цьому контексті ми поділяємо думку Н. Баранової та Н. Поляк, що зараз в Україні не існує стандартів, які дозволяють визначити рівень і якість життя населення. В основу системи соціального забезпечення нашої держави покладено соціальні мінімуми [19, с. 25].

Відповідно, розробка ефективних соціальних стандартів є одним із першочергових завдань у контексті вдосконалення системи соціального захисту та забезпечення гідного рівня доходів населення. Причому, перегляду потребують як визначення понять соціальних стандартів, так і методика їх розрахунку з метою приведення у відповідність до положень Європейського кодексу соціального забезпечення.

Законом України «Про прожитковий мінімум» передбачено його визначення на основі нормативного методу з розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення [3]. Загалом в Україні прожитковий мінімум встановлюється на підставі формування набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і послуг для чотирьох категорій громадян – діти до 6 років, діти від 6 до 18 років, працездатні громадяни, громадяни, які втратили працездатність. Але методика і сам процес розрахунку прожиткового мінімуму,

як і його розмір, не витримують жодної критики. Основні критичні зауваження мають такий зміст:

перелік продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг є вкрай обмеженим, а норми їх споживання не відповідають ні раціональним нормам, ні здоровому глузду. Зокрема, в Україні «споживчий кошик» розраховано на 2564 ккал, тоді як згідно з рекомендаціями Всесвітньої організації охорони здоров'я працюючій людині потрібно споживати не менш як 2800 ккал на добу. Тобто за зарплати на рівні прожиткового мінімуму людина помітно недобирає до мінімальної фізіологічної норми й поступово втрачає продуктивну силу;

офіційно згаданий перелік та норми не змінюються починаючи з 2000 р., хоч згідно із статтею 3 Закону України «Про прожитковий мінімум» вони мають переглядатися не рідше ніж один раз на п'ять років;

у прожитковому мінімумі не передбачені витрати на оренду житла, освіту, утримання дітей у дошкільних закладах, оплату медичних послуг. Для більшості домогосподарств ці витрати є неминучими;

у структурі прожиткового мінімуму для працездатних осіб не враховуються ставки податку на доходи фізичних осіб та витрати з обов'язкового державного соціального страхування.

Істотною вадою сучасної вітчизняної методики розрахунку прожиткового мінімуму є порядок врахування у його складі вартості товарів культурно-побутового призначення, засобів першої необхідності, санітарії та ліків, набору житлово-комунальних послуг, послуг культури тощо. Вони беруться в розрахунку на середньостатистичну сім'ю і, відповідно до її розміру в Україні, частка вартості зазначених товарів та послуг включається до складу прожиткового мінімуму для кожної демографічної групи. Але, це має такі недоліки:

по-перше, розмір середньостатистичної сім'ї в регіональному аспекті дещо відрізняється. Так, в Україні середній розмір сім'ї становить 2,60 особи, тоді як, для прикладу, у Львівській області – 3,04 особи. Тобто, для мешканців Львівщини коштів прожиткового мінімуму, окремі складові якого розраховані для забезпечення потреб 2,60 особи фактично не вистачатиме;

по-друге, домогосподарство, що складається з однієї-двох осіб, повинно мати у своєму розпорядженні необхідний набір меблів, побутової техніки та оплачувати всі комунальні послуги. Витрати на них здебільшого мають характер постійних незалежно від розміру домогосподарства. Тому в частині вартості цих товарів, поділеної на 2,6, прожитковий мінімум для домогосподарств, розміром менших за середньостатистичний, теж буде занижений;

по-третє, з огляду на те, що сільські мешканці порівняно з міськими мають дещо менші витрати (транспортні, комунальні), ми погоджуємося з думкою окремих науковців, що прожитковий мінімум для селян може бути дещо нижчим. Однак, в існуючій методиці розрахунку цього не

передбачено, а при визначенні вартості окремих товарів і послуг береться середнє співвідношення міського і сільського населення. На наш погляд, це теж призводить до заниження середнього прожиткового мінімуму.

Крім того, одним із ключових недоліків у визначенні сутності прожиткового мінімуму (а разом із тим і мінімальної зарплати) є те, що він орієнтований, насамперед, на задоволення потреб окремої особи. На наш погляд, за цих обставин держава створює лише видимість турботи про добробут своїх громадян, а насправді «економить» собі і підприємницькому сектору значні кошти. Адже, гарантувавши виплату мінімальної зарплати на рівні прожиткового мінімуму, можна говорити про дотримання конституційних норм у сфері соціального захисту. Однак, ніхто не бере до уваги той факт, що працівник за ці кошти змушений утримувати неповнолітніх дітей, у результаті чого реальний рівень життя сім'ї опускається нижче від гарантованого державою. Встановлення ж такого розміру мінімальної зарплати, який би дозволив фінансово забезпечити прожитковий мінімум не лише самого працівника, але і його дітей, вимагало б від роботодавців та держави значних додаткових витрат.

Тим не менше, у європейській практиці об'єктом встановлення прожиткового мінімуму є саме середньостатистична сім'я. Так, у Глосарії з трудового права та соціально-трудоуих відносин (з посиланням на досвід ЄС) прожитковий мінімум визначено як рівень заробітної плати, достатній для задоволення основних життєвих потреб сім'ї середнього розміру в конкретній економіці [18]. Перевага такого трактування полягає в тому, що, по-перше, прожитковий мінімум прив'язується до зарплати, а отже, джерелом його забезпечення є трудова діяльність працездатних членів сім'ї, а по-друге – держава закладає основу для врахування у мінімальній зарплаті сімейної складової, чим істотно покращує соціальний захист населення.

Враховуючи означені недоліки, вважаємо більш правомірним розраховувати прожитковий мінімум для окремих соціально-демографічних груп населення та домогосподарств різного розміру на основі вартості мінімального споживчого бюджету із застосуванням відповідних перевідних коефіцієнтів. Подібна методика застосовується у практиці деяких європейських країн.

Водночас, застосуванню описаного підходу до встановлення прожиткового мінімуму повинно передувати збільшення як вмісту «продовольчого кошика», так і витрат на послуги та промислові товари. Звичайно, перейняти «споживчі набори» більшості європейських країн ми не можемо, оскільки стагнуюча українська економіка і дефіцитний бюджет цього не витримують. Але альтернативою, на початках, може слугувати набір товарів і послуг для розрахунку мінімального споживчого бюджету, запропонований у 1989 р. в СРСР розробниками програми переходу до ринку («500 днів»). Незважаючи на те, що самі розробники цей перелік вважали бюджетом злиденного існування, він все ж містив 75 видів продуктів харчування, що на 20 найменувань більше, ніж у теперішньому переліку, 45 видів предметів одягу, білизни та взуття, 28 видів предметів санітарії, гігієни та ліків тощо. Тому його застосування (з

певними поправками) дозволить не лише краще збалансувати «продовольчий кошик» за поживним складом, але й встановити більш реальну величину прожиткового мінімуму, що відповідатиме сучасним потребам населення.

На наш погляд, до складу прожиткового мінімуму обов'язково слід включати витрати на послуги медичних закладів, дошкільних установ, шкіл та ПТУ, які все більше надаються на платній основі. Адже отримання середньої (середньої спеціальної) освіти чи базовий набір лікарняних послуг – це той мінімум, на який має право розраховувати кожна людина у цивілізованому суспільстві. У цьому контексті соціальний стандарт потрібно вважати можливістю отримання громадянином вищої освіти та доступ до медичного страхування.

Водночас, ми поділяємо думку окремих науковців, що не слід обтяжувати прожитковий мінімум витратами на купівлю або оренду житла. По-перше, вирішення проблеми забезпечення житлом соціально вразливих категорій населення може і має здійснюватися за рахунок державних ініціатив, зокрема через програми будівництва соціального житла. Лише за умов надання такого житла на платній основі відповідні витрати на найм треба включати у прожитковий мінімум [33, с. 24]. По-друге, включення в розрахунок прожиткового мінімуму витрат на придбання житла в умовах нинішніх ринкових цін на нього є нереальним, оскільки державою не може бути забезпеченим фінансово.

У системі державного регулювання основою для формування доходів населення, окрім такого соціального стандарту як прожитковий мінімум, є розмір мінімальної заробітної плати.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про оплату праці», мінімальна заробітна плата - це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може здійснюватися оплата за виконану працівником місячну, годинну норму праці (обсяг робіт). Аналогічне визначення міститься в статті 95 Кодексу Законів про працю України [2; 3].

Важливим показником ефективності застосування МЗП є співвідношення МЗП до прожиткового мінімуму. Мінімальна заробітна плата в нашій країні тривалий час була нижча ніж ПМ і лише в 2009 році МЗП зрівнялась з ПМ.

На початку ХХІ ст. у світі сформувались два підходи до визначення мінімальної заробітної плати. Перший ґрунтується на мінімальних потребах, які треба задовольняти для збереження життя (так званий споживчий кошик життєво важливих товарів і послуг у вартісному вираженні). У цьому випадку мінімальна зарплата дорівнює прожитковому мінімуму. Саме такий підхід практикують в Україні. Однак в економічно розвинутих країнах його вважають за допустиме використовувати лише у військовий час. Другий підхід передбачає, що мінімальні гарантії мають поширюватись не лише на фізичні, а й соціальні та культурні потреби людини [44, с.8].

Відповідно до вимог Європейської соціальної хартії, мінімальна заробітна плата має складати понад 2,5 розмірів прожиткового рівня. На сьогодні мінімальна заробітна плата України дорівнює прожитковому мінімуму для

працевдатних осіб. Тому для більшості працівників бюджетної сфери, сільського господарства, рибальства, мисливства знецінюється праця найманих працівників, оскільки мінімальна зарплата не виконує ні відтворювальної, ні регулюючої, ні стимулюючої функцій. До того ж, якщо розмір мінімальної заробітної плати не перевищує прожитковий мінімум, це унеможливорює задоволення найнеобхідніших потреб для функціонування й відтворення людського потенціалу.

Як свідчить статистика, Україна за розміром мінімальної заробітної плати значно відстає не лише від розвинутих європейських країн, але й від сусідів - Росії, Болгарії, Польщі (рис. 2.22).

Головна лінія розмежування між розвинутими країнами та Україною проходить через специфіку розрахунку мінімальної заробітної плати. Якщо в США за основу мінімальної заробітної плати беруть набір товарів і послуг, які задовольняють основні фізіологічні та соціальні потреби звичайної сім'ї, в розрахунку на одну людину: наприклад, 20 видів м'ясопродуктів, оплата найманого житла, мобільного зв'язку, покупка один раз на 5 років автомобіля і т.п., що дає більше \$1200 в місяць, то в Україні з початку 2016 року мінімальна

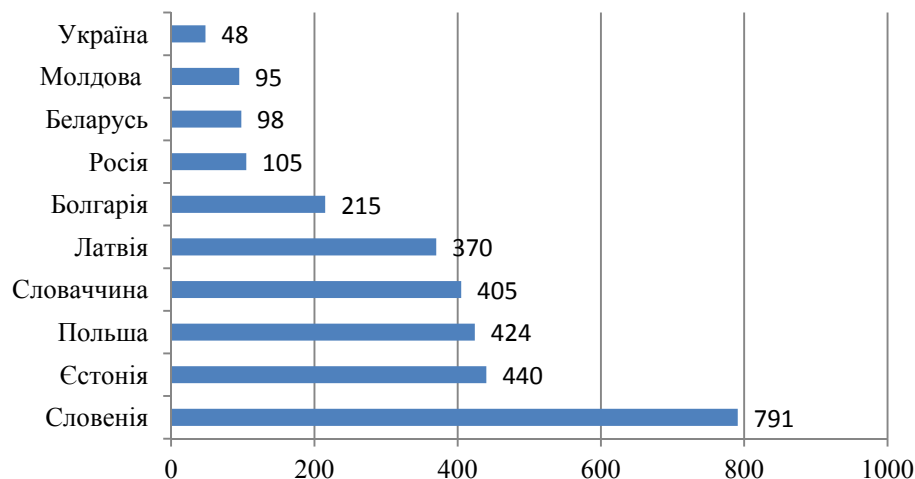

Рис.2.22 Динаміка мінімальної заробітної плати деяких європейських країн у 2015 р., в євро Джерело: [13].

зарплата становить всього 1378 грн., що не забезпечує навіть фізіологічний рівень виживання працівника. Тоді як у США та Європі мова йде про відтворення людського потенціалу країни загалом [44, с. 8].

Цікавим статистичним прикладом невідповідності діючих стандартів реаліям життя є порівняння законодавчо встановленого та фактичного прожиткового мінімуму, якій щомісячно оприлюднює Мінсоцполітики, з урахуванням індексу споживчих цін (рис. 2.23).

З огляду на ці показники, можна зробити висновок, що процес встановлення мінімальної зарплати в Україні має безсистемний характер і не відповідає цілям соціально-економічного розвитку. Уряд, виправдовуючи низький рівень мінімальної заробітної плати, насамперед посиляється на те, що її підвищення створює досить значний тиск на бюджет у зв'язку з необхідністю

підвищення тарифних ставок працівників бюджетної сфери та різноманітних соціальних виплат. А в умовах

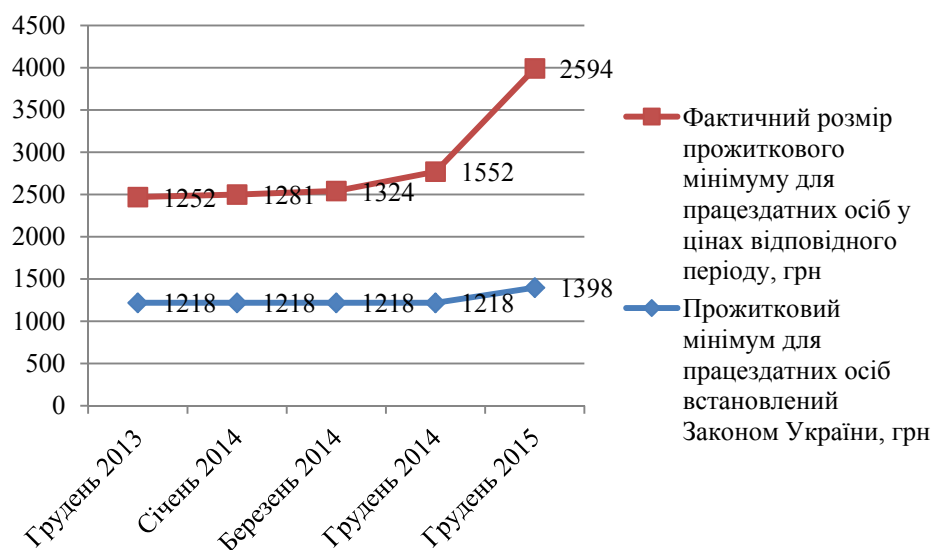

Рис. 2.23. Порівняння законодавчо встановленого та фактичного прожиткового мінімуму для працездатних осіб за відповідний період. Джерело: [69].

низьких темпів економічного розвитку це призводить до зростання дефіциту державного бюджету та інфляції.

З точки зору дії об'єктивних економічних законів це твердження є слушним. Однак, з іншого боку, ми цілком розділяємо думку О.М. Пищуліної у тому, що «якщо держава встановлює низькі стандарти оплати праці, то тим самим вона розбещує роботодавців, не стимулює їх ефективно організовувати виробництво і дає можливість компенсувати власну некомпетентність». При цьому «посилання на інфляційний аргумент проти зростання оплати праці знімає з управлінців відповідальність за неефективне управління виробництвом» [55].

Ще однією причиною встановлення низької мінімальної зарплати є можливість економити значні кошти на соціальних внесках. Поширеною є практика, коли маючи непогані фінансові можливості належно оплачувати працю персоналу, підприємці офіційно встановлювали зарплату на мінімальному рівні. Тому на державному рівні потрібно переглянути існуючу практику визначення мінімальної зарплати.

Концептуальні підходи та критерії до встановлення та регулювання мінімальної зарплати повинні формуватися на основі рекомендацій і стандартів Міжнародної організації праці, вимог Європейської соціальної хартії, досвіду провідних європейських країн, а також національних особливостей та цілей суспільно-економічного розвитку.

У розвинутих європейських країнах одним із критеріїв обґрунтування розмірів мінімальної заробітної плати та її коригування у динаміці є індекс Кейтса (Kaitz index), який характеризує співвідношення між мінімальною та середньою зарплатами. Чим більше значення цього індексу, тим сильнішим є вплив мінімальної зарплати на рівень і розподіл доходів найманих працівників.

По суті, зростання цього індексу дозволяє зменшити диференціацію у рівнях зарплат.

Аналізуючи динаміку індексу Кейтса в Україні можна стверджувати, що з роками проходить зниження цього показника з 36,6% у 2011 році до 30,8% у 2015 році, що говорить низьку ефективність механізмів регулювання заробітної плати на всіх рівнях управління - підприємств, галузей, регіонів (табл.2.74). І таке явище можна спостерігати як в цілому по Україні, так і в Одеській області. (табл.2.75).

Таблиця 2.74

Співвідношення мінімальної зарплати та середньомісячної заробітної плати на Україні

Роки	Мінімальна заробітна плата (в середньому за рік), грн.	Середньомісячна заробітна плата, грн.	Співвідношення (Індекс Кейтса),%
2011	963	2633	36,6
2012	1104	3026	36,5
2013	1183	3265	36,2
2014	1218	3476	35,0
2015	1298	4207	30,8
2011-2015	1,3 р	1,6 р	X

Джерело: розраховано авторами на підставі [12]

Таблиця 2.75

Співвідношення мінімальної зарплати та середньомісячної заробітної плати в Одеській області

Роки	Мінімальна заробітна плата на Україні (в середньому за рік), грн.	Середньомісячна заробітна плата в Одеській області, грн.	Співвідношення (Індекс Кейтса),%
2011	963	2387	40,3
2012	1104	2700	40,8
2013	1183	2947	40,1
2014	1218	3129	38,9
2015	1298	3897	33,3
2011-2015	1,3 р	1,6 р	X

Джерело: розраховано авторами на підставі [12, 15]

Згідно з рекомендаціями Ради Європи оптимальне значення індексу Кейтса складає 60–70% і при цьому мінімальна зарплата становить 2–2,5 прожиткового мінімуму. Таким чином, у 2015 р. середня зарплата в економіці України (4207 грн/міс.) досягла рівня, який би мав відповідати лише оптимальному розміру мінімальної зарплати.

Звичайно, досягнення європейських стандартів оплати праці – це поки що завдання віддаленої перспективи, оскільки потребує часу й відповідних умов сталого економічного розвитку. Проте, навіть за нинішнього стану національної економіки мінімальній зарплаті необхідно надати реального змісту. Її розмір, з

одного боку, повинен враховувати можливість задоволення поточних потреб працюючих членів домогосподарств та їх дітей на рівні прожиткового мінімуму, а з іншого – гарантувати працівнику достатній розмір відрахувань у Пенсійний фонд для забезпечення одержання ним у перспективі мінімальної пенсії за віком. Останнє особливо актуальне у контексті подальшого реформування пенсійної системи.

Врахування сімейної складової при встановленні мінімальної заробітної плати може здійснюватися різними способами. Зокрема, Г. Т. Куліков пропонує обчислювати мінімальну зарплату шляхом множення прожиткового мінімуму працездатної особи на коефіцієнт, що визначається діленням різниці між прожитковим мінімумом утриманців і соціальною допомогою утриманцям на кількість працюючих у домогосподарстві. Така пропозиція виходить з рівномірного розподілу витрат на утриманців між працюючими у домогосподарстві [51].

Осовий Г. із посиланням на міжнародну практику, для простоти розрахунків пропонує враховувати вартість утримання непрацездатних членів сім'ї шляхом збільшення мінімальної зарплати на коефіцієнт 1,25–1,30 [50, с. 8]. Експерти Інституту стратегічних досліджень також наголошують на тому, що мінімальна заробітна плата повинна перевищувати прожитковий мінімум в 1,2–1,5 раза для того, щоб дорівнювати вартості об'єму ресурсів, необхідних для відтворення робітника та його родини [33]. Враховуючи ці рекомендації, а також результати власних досліджень, вважаємо, що обґрунтованим є розмір мінімальної заробітної плати, що становить 1,5–1,7 прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Цих коштів повинно бути достатньо для забезпечення потреб сім'ї, у складі якої є 2–3 дітей, а також, за умови завершення II етапу пенсійної реформи, для отримання в майбутньому мінімальної пенсії за віком.

Надалі звернемося до оцінки соціальних стандартів щодо пенсійного забезпечення та соціальних допомог

Першоосновою добробуту, одним із джерел доходів, основним для групи людей працездатного віку, є заробітна плата. У структурі доходів населення заробітна плата склала 36,2%. Заробітна плата працівників в Одеській області збільшилась впродовж 2015р. на 16,9%. За даними статистики праці, номінальна середньомісячна заробітна плата одного середньооблікового штатного працівника за 2015р. становила 3897 грн, що на 24,5% більше, ніж за 2014р. У рейтингу регіонів України за розміром цього показника Одеська область посіла 7 місце (92,9% від середнього рівня заробітної плати по країні). Індекс реальної заробітної плати за 2015р. склав 80,6%.

Друга за обсягом стаття доходів населення Одеської області – це соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти – 41322 млн. грн або 41,7% усіх доходів населення. Соціальні допомоги зросли за рік на 9,9% та досягли 16734 млн. грн.

Як складова цих виплат пенсія пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, теж зросла – її середньомісячний розмір за 2015р. зріс на 111 грн. і склав 1568,1 грн.

Характеризуючи поточні трансферти, слід виділити субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг та електроенергії, на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива. За даними статистики соціальних послуг, у 2015р. призначено субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг 159,8 тис. домогосподарствам. Порівняно з 2014р. кількість сімей, яким призначено субсидії, збільшилась у 2,1 раза. Загальна сума субсидій, призначених сім'ям для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, у 2015р. становила 43,8 млн.грн проти 6,2 млн.грн у 2014р.

Статтею 7 Закону України «Про Державний бюджет на 2016 рік» установлений розмір прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць (табл. 2.76).

Як бачимо, на кінець року розміри прожиткового мінімуму на одну особу зросли. На рис. 2.24 надано динаміку кількості працівників, яким заробітну плату нараховано в межах прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Загалом більше ніж у двох третин працівників нарахована заробітна плата не перевищувала середній рівень по країні (5337 грн). Водночас 32,0% працівників отримали заробітну плату більшу за 5000 грн. Більшість таких працівників була зайнята у видах діяльності з високим рівнем оплати праці.

Таблиця 2.76

Розміри прожиткового мінімуму на одну особу у 2016 році, грн

	з 1 січня 2016р	з 1 травня 2016р	з 1 грудня 2016
Розмір прожиткового мінімуму на одну особу	1 330	1 399	1 544
Дітей віком до 6 років	1 167	1 228	1 355
Дітей віком від 6 до 18 років	1 455	1 531	1 689
Працездатних осіб	1 378	1450	1 600
осіб, які втратили працездатність	1 074	1 130	1 247

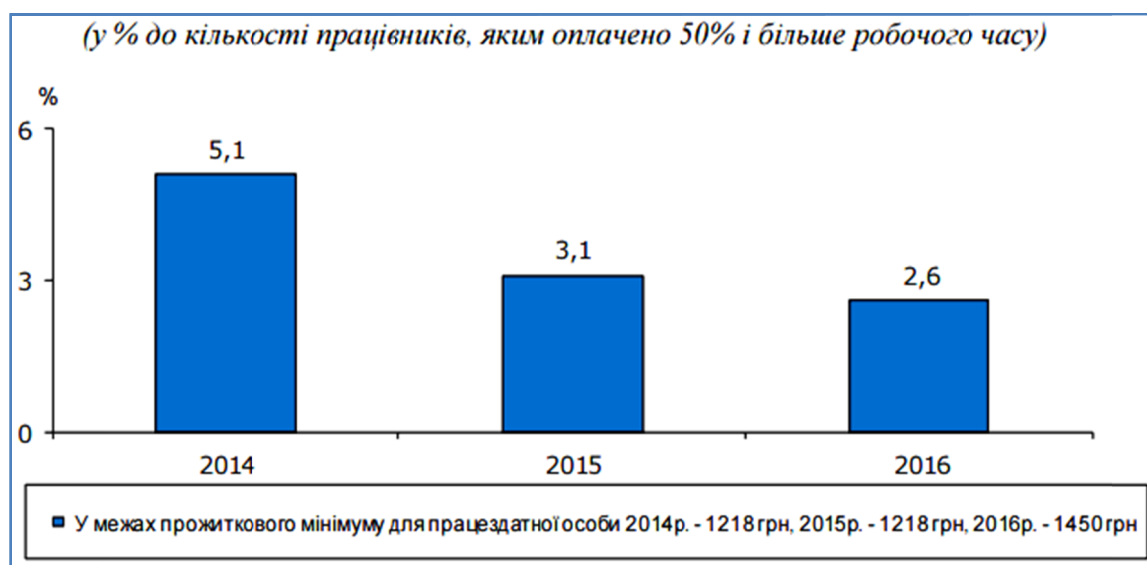

Рис. 2.24 Динаміка кількості працівників, яким заробітну плату нараховано в межах ПМ для працездатних осіб, що діяв у червні відповідного року

Основною державною соціальною гарантією для непрацюючого населення є мінімальна пенсія за віком, що встановлена в розмірі 894 грн. (станом на 2013р.), що дорівнює прожитковому мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Пенсіонери є найменш захищеною категорією населення. За даними статистики кожний сьомий пенсіонер отримує пенсію у розмірі прожиткового мінімуму або нижче (табл. 2.77).

Таблиця 2.77

Співвідношення середнього розміру призначених місячних пенсій та прожиткового мінімуму

	Роки					
	2000	2005	2010	2013	2014	2015
Прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць, грн	270	423	875	1176	1176	1330
для осіб, які втратили працездатність	217	332	734	949	949	1074
Середній розмір призначених місячних пенсій пенсіонерів, Які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду ¹ , грн	83,6	406,8	1121,7	1487,1	1535,9	1656,5
Розмір пенсії у % до прожиткового мінімуму на одну особу	31,0	96,2	128,2	126,5	130,6	124,6
до прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність	38,6	122,5	152,8	156,7	161,9	154,2

З представленої нижче таблиці 2.78, за досліджувані роки прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць збільшувався. Порівняно з 2000-ми роками, його розміри збільшились в тричі. Це пояснюється ростом споживчих цін та інфляцією. За останні три роки цей показник виріс на 13,1 % і склав 1330 грн. Розмір пенсії у відсотках до прожиткового мінімуму на одну особу також мав тенденцію до збільшення, проте у 2013-2015 рр. він дещо знижувався, у той час як середній розмір призначених місячних пенсій мав менші темпи росту, ніж прожитковий мінімум (111, 3% проти 113,1%).

Таблиця 2.78

Динаміка мінімальної пенсії, середньої пенсії та прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність в Україні у 2010-2013 рр.

Роки	Мінімальна пенсія, грн.	Середня пенсія, грн.	Прожитковий мінімум, грн	Співвідношення МП до ПМ, %
2010	695,00	1032,6	695,00	100,00
2011	750,00	1151,9	750,00	100,00
2012	822,00	1253,3	822,00	100,00
2013	894,00	1470,7	894,00	100,00
2014	949	1526,6	949,00	100,00
2015	1074	1581,5	1074,00	100,00

Мінімальна пенсія для осіб, які втратили працездатність в Україні за 2010-2015 роки сходиться з прожитковим мінімумом. Розглянемо алгоритм її визначення. Мінімальна пенсія визначається на основі «прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб», встановленого законом. У разі підвищення «прожиткового мінімуму» підвищується і мінімальна пенсія. До нового рівня мінімальної пенсії підвищуються всі пенсії, розмір яких є меншим за неї. Непослідовні перерахунки мінімальної пенсії, обумовлені політичними міркуваннями, періодично створюють небезпеку для фінансової стабільності Пенсійного фонду. Ці зміни не лише збільшують пенсійні видатки, але й звужують розподіл пенсій. Отже чим старіше пенсіонер, тим більше ймовірності, що він отримує лише мінімальну пенсію [4, с. 8]. Неодноразово робились пропозиції щодо розробки офіційної методики встановлення рівня бідності на основі споживання, але жодна з цих пропозицій не була прийнята. Отже визначення мінімальної пенсії як «прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб» не має зв'язку з економічною реальністю, як і сама мінімальна пенсія. Спробуємо провести аналіз співвідношення середнього розміру призначених пенсій і середньої заробітної плати (табл. 2.79).

Таблиця 2.79

Співвідношення середнього розміру призначених місячних пенсій та середньої заробітної плати

Показники	На початок року					
	2001	2006	2011	2014	2015	2016
Середній розмір призначених місячних пенсій пенсіонерів, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, грн	83,66	406,82	1121,76	1487,12	1535,98	1656,58
Середньомісячна заробітна плата, грн	230,13	806,19	2239,18	3265,21	3480,19	4194,57
Розмір пенсії у % до розміру заробітної плати	36,4	50,5	50,1	45,5	44,1	39,5

У період з 2002 по 2010 роки реальна вартість мінімальної пенсії збільшилась у дев'ять разів. За той самий період середня заробітна плата, з якої сплачуються пенсійні внески, збільшилась лише в 3,4 рази. Протягом цього часу мінімальні пенсії сплачувались все більшій кількості нових пенсіонерів, оскільки цей мінімум був вище, ніж призначена їм пенсія. Збільшення у 2008 році величини оцінки одного року страхового стажу з 1% до 1,35% мало змінити цю тенденцію для нових пенсіонерів, але це також могло сприяти систематичному послабленню економічного ефекту від змін до пенсійного законодавства, прийнятих у 2011 році. З таблиці 2.79 бачимо, що розмір середньої пенсії до середньої заробітної плати за останні роки має чітку тенденцію до зниження.

Результатом низки безсистемних змін стало те, що на сьогодні переважна більшість пенсіонерів отримують пенсію, вище мінімальної. Отже, зараз солідарна система забезпечує виплати, прив'язані до заробітної плати, а не фіксовані виплати на рівні мінімальної пенсії.

Хоча протягом багатьох років розмір мінімальної пенсії зростав швидше ніж заробітна плата або інфляція, для нових пенсій все навпаки (табл. 2.80). До 2012 року, заробітна плата для призначення пенсії обчислювалась на основі середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України за рік до виходу на пенсію. Таке становище змінилось з прийняттям нового пенсійного закону в 2011 році, який, починаючи з 1 січня 2012 року, визначив середню заробітну плату для визначення скоригованої заробітної плати для призначення пенсій як середню заробітну плату працівників, зайнятих у галузях економіки України за три роки, що передують року звернення за призначенням пенсії. Використовувати середнє значення за три роки краще, ніж за один рік, оскільки середня заробітна плата за три роки є стабільнішою, ніж за один.

Таблиця 2.80

Співвідношення темпів зростання номінальної заробітної плати та пенсій у 2010-2012 рр., %

Роки	Темпи зростання до попереднього року		Відхилення (+; -) темпів зростання пенсій від темпів зростання з\п
	номінальної заробітної плати	середнього розміру пенсій	
2010	120,0	111,2	-8,8
2011	117,6	109,0	-8,6
2012	114,9	110,5	-4,4

На початку 2015 року, заробітною платою для обчислення скоригованої заробітної плати для призначення пенсії була середня заробітна плата в економіці за період з 2012 по 2014 рік. У законопроекті №2767 «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій» пропонується і в подальшому (на невизначений термін) обчислювати скоригований заробіток для обчислення пенсії і з урахуванням середньої заробітної плати в країні за 2012-2014 роки, тобто «заморозити» заробітну плату для обчислення пенсії. Майбутнє розрахунків заробітної плати для призначення пенсій залишається неясним. Але зрозуміло, що, зважаючи на складність формули для визначення пенсій, населенню буде важко оцінити розмір своєї майбутньої пенсії або визначити, чи поширюються на них зміни у пенсійному законодавстві. Постійне коригування порядку визначення заробітку для обчислення пенсій не лише не дає можливості працівникам спрогнозувати свою пенсію, але й ставить під сумнів саме існування надійної пенсійної системи.

Чинним пенсійним законодавством передбачено щорічне підвищення вже назначених пенсій з 1 березня відповідного року. Раніше такі пенсії підвищувались як мінімум на 20% темпів зростання середньої заробітної плати

в економіці країни. Це не дозволяло пенсії наздогнати інфляцію, яка, зазвичай, є вищою за 20% річних темпів зростання заробітної плати в економіці будь-якої країни. Крім того, дана політика сприяла зменшенню вартості давно призначених пенсій у порівнянні з пенсіями, які були призначені нещодавно, що створювало нерівність між пенсіонерами і давало можливість простежити зміну пенсії. Працівники, яким було призначено пенсію вище мінімальної, згодом бачили, що їх пенсія зменшувалась до визначеного мінімуму. У 2013 році формула, за якою розраховувалось щорічне збільшення пенсії, була скоригована таким чином, що зміна дорівнювала найбільшому з двох значень: 20% темпів зростання заробітної плати або рівня інфляції згідно з індексом споживчих цін. Це зв'язувало щорічне підвищення пенсії з підвищенням цін. Такий механізм застосовується багатьма країнами для підтримання рівня життя пенсіонерів. На жаль, це положення спіткала доля багатьох інших прогресивних змін у пенсійній сфері у минулі декілька років. У 2014 році пенсії були заморожені на рівні 2013 року, зупинена також дія положення закону щодо щорічного підвищення пенсій з 1 березня, – цього разу у зв'язку зі скрутним економічним становищем у країні.

У березні 2014 року з метою економії коштів було прийнято низку невеликих змін, у тому числі підвищення пенсійного віку для призначення пільгових пенсій та припинення виплати «спеціальних» пенсій, тим працівникам, які після виходу на пенсію продовжили працювати на своїх посадах. Крім того, у разі відсутності додаткових змін до законодавства нових особливих («спеціальних») пенсій в майбутньому призначати не будуть. Замість цього, пенсії призначатимуться на загальних підставах в рамках солідарної системи. («Спеціальні» пенсії призначаються переважно держслужбовцям, суддям, прокурорам, народним депутатам та виборним особам місцевого самоврядування.) Пенсіонерам, які не одержують особливі пенсії, але продовжують працювати, суми пенсії, що перевищують 3 мінімальні заробітні плати (3654 грн.) з 1 січня 2015 року скорочуються на 15%. Пенсії, які перевищують 10 - кратний розмір мінімальної заробітної плати (набагато вище, ніж середній розмір пенсії) обкладаються податком в розмірі 20%. Дуже мало пенсіонерів підпадають під дію цього положення, отже економічний ефект від нього є невеликим.

Треба зазначити, що виходячи з нових розмірів прожиткового мінімуму, нараховуватимуть і нові суми соціальних виплат (табл. 2.81).

Таблиця 2.81

Суми соціальних виплат у 2016 році, грн

	з січня	з травня	з грудня
Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами	344,50	362,50	387,50
Допомога при народженні дитини	41 280,0		
одноразова виплата:	10 320,0		
Щомісячна виплата:	860,00		
Допомога до досягнення дитиною Трирічного віку	130,0		

Допомога на дітей одиницям матерям надається у розмірі, що дорівнює різниці між 100 % ПМ для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців на дітей віком:			
до 6 років	1 167	1 228	1 313
від 6 до 18 років	1 455	1 531	1 637
Допомога на дітей, над якими встановлено Опіку чи піклування на дітей віком:			
до 6 років	2 334,0	2 456,0	2 626,0
від 6 до 18 років	2 910,0	3 062,0	3 274,0
Тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів надається у розмірі, що дорівнює різниці між 50 % ПМ для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців на дітей віком:			
до 6 років	583,5	614,0	656,5
від 6 до 18 років	727,5	765,5	818,5
Державна соціальна допомога на дітей - сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на дітей віком:			
до 6 років	2 334	2 456	2 626
від 6 до 18 років	2 910	3 062	3 274
від 18 до 23 років	2 756	2 900	3 100

Статтею 9 вищезазначеного закону встановлено, що у 2016 році рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення допомоги відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу мало забезпеченим сім'ям» у відсотковому співвідношенні до прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення становить:

для працездатних осіб - 21 відсоток,

для дітей - 85 відсотків,

для осіб, які втратили працездатність, та інвалідів - 100 відсотків відповідного ПМ.

Розмір державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям у 2016 році не може бути більше ніж 75 відсотків від рівня забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї.

З огляду на зазначене, рівні забезпечення прожиткового мінімуму для призначення допомоги малозабезпеченим сім'ям у 2016 році становитимуть (табл. 2.82):

Таблиця 2.82

Рівні забезпечення прожиткового мінімуму для призначення допомоги
малозабезпеченим сім'ям у 2016 році, грн

	з січня	з травня	з грудня
для працездатних осіб (21 % ПМ для працездатних осіб)	289,38	304,50	325,50
для осіб, які втратили працездатність, та інвалідів (100%)	1 074,0	1 130,0	1 208,0
для дітей віком (85%):			
до 6 років	991,95	1 043,80	1 116,05
від 6 до 18 років	1 236,75	1 301,35	1 391,45
від 18 до 23 років (за умови навчання)	1 171,30	1 232,50	1 317,50
Доплата на дітей віком від:			
0 до 13 років		250	
13 до 18 років		500	

Законом України „Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам” визначено право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України та соціальний захист інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів шляхом встановлення державної соціальної допомоги у відсотках від прожиткового мінімуму. Розмір державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам у 2016 році буде розраховуватися з урахуванням норм вищезазначеного Закону та статтею 7 проекту Закону України «Про Державний бюджет на 2016 рік» з урахуванням норм постанови Кабінету Міністрів України від 26.03.2008 № 265 «Деякі питання пенсійного забезпечення громадян» (зі змінами) (табл.2.83).

Таблиця 2.83

Розмір державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам у 2016 році, грн

Види виплат	з січня	з травня	з грудня
інвалідам з дитинства I групи підгрупи А з надбавкою на догляд	2 206,80	2 322,00	2 482,60
інвалідам з дитинства I групи підгрупи Б з надбавкою на догляд	1 611,00	1 695,00	1 812,00
інвалідам з дитинства II групи, одиноким інвалідам з дитинства II групи, які за висновком медико-соціальної експертної комісії потребують постійного стороннього догляду з надбавкою на догляд	1 074,00	1 130,00	1 208,00
інвалідам з дитинства III групи, одиноким інвалідам з дитинства III групи, які за висновком медико-соціальної експертної комісії потребують постійного стороннього догляду з надбавкою на догляд	1 074,00	1 130,00	1 208,00
на дітей-інвалідів	1 074,00	1 130,00	1 208,00
на дітей-інвалідів підгрупи А до 6 років з надбавкою на догляд	1 918,80	2 019,00	2 158,60
на дітей-інвалідів до 6 років з надбавкою на догляд	1 335,30	1 405,00	1 502,10
на дітей-інвалідів підгрупи А від 6 до 18 років з надбавкою на догляд	2 206,80	2 322,00	2 482,60
на дітей-інвалідів від 6 до 18 років з надбавкою на догляд	1 479,30	1 556,50	1 664,10

Тобто, з січня 2016 р. перераховуються розміри лише по двом вище зазначеним видам виплат - допомозі на дітей одиноким матерям та тимчасовій державній допомозі дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів /з урахуванням доходів/.

По іншим видам допомоги, які надаються із врахуванням прожиткового мінімуму, а саме: допомозі на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; допомозі на дітей - сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; допомозі інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, державній соціальній допомозі малозабезпеченим сім'ям та ін., перерахунки в зв'язку із зміною прожиткових мінімумів будуть проводитись з травня та з грудня 2016 року.

Відмітимо, що сукупні ресурси домогосподарства складаються із загальних доходів, використаних заощаджень, приросту позик, кредитів, взятих домогосподарством, а також - повернених домогосподарству боргів. Цей показник відображає потенційні ресурси домогосподарства, отримані у відповідному періоді, незалежно від джерел їх надходження (табл 2.84, 2.85).

На 2014 рік найбільшу питому вагу у грошовому доході займають домогосподарства з середньодушовим еквівалентним доходом у розмірі 840-1560 грн. у місяць.

Одним з найвагоміших чинників, які впливають на репродуктивні настанови населення, є рівень державної підтримки сімей з дітьми. Виплачуючи матерям різного роду допомоги, держава стимулює народження дітей, особливо якщо йдеться про другу дитину й наступ: них. З:поміж усіх допомог першою, на яку набуває права ще майбутня мати, є допомога у зв'язку з вагітністю та пологами.

Розмір державної соціальної допомоги для кожної сім'ї є різним: визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом (довідково: середньомісячний сукупний дохід сім'ї визначається згідно з Методикою обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, що затверджена наказом Мінпраці, Мінекономіки, Мінфіном, Держкомстатом за № 486/202/524/455/3370 від 15 листопада 2001 року).

Результати ОУЖД, здійснюваного Держкомстатом України, дають змогу визначити, скільки домогосподарств отримують конкретний вид допомоги, розрахувати її середній розмір, частку певного виду допомоги в доходах та інші показники залежно від мети й завдань дослідження. ОУЖД становить основу інформаційного забезпечення досліджень рівня життя і бідності, а отже, і впливу соціальних трансфертів на матеріальне становище домогоспо: дарств.

Таблиця 2.84

Структура сукупних ресурсів домогосподарств України за 2010-2015 рр.

	2010	2011	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3481,0	3853,9	4144,5	4470,5	4563,3	5231,7
Структура сукупних ресурсів домогосподарств	відсотків					
Грошові доходи	89,1	88,9	91,0	90,8	91,2	89,4
- оплата праці	47,6	48,9	50,8	50,6	48,8	47,2
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	6,1	4,6	4,1	4,1	5,2	5,5
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,4	3,1	2,8	2,8	3,2	3,4
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	25,8	25,5	27,1	27,1	27,0	25,2
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	6,2	6,8	6,2	6,2	7,0	8,1
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	5,0	4,8	3,8	3,9	4,6	5,1
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	0,6	0,6	0,6	0,4	0,4	1,3
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4
Інші надходження	4,8	5,2	4,1	4,4	3,4	3,8
<i>Довідково: загальні доходи, грн.</i>	3369,8	3708,2	4031,9	4331,0	4470,9	5122,0

Таблиця 2.85

Розподіл грошових доходів домогосподарств
залежно від кількості дітей у 2014 році

	Всі домогосподарства	Із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами у місяць, грн.						
		до 480,0	480,1-840,0	840,1-1200,0	1200,1-1560,0	1560,1-1920,0	1920,1-2280,0	понад 3720,0
Всі домогосподарства	100,0	0,9	7,4	20,6	29,6	16,4	8,8	1,8
Всі домогосподарства з дітьми	100,0	1,9	10,1	26,9	27,4	19,7	7,2	1,9
Розподіл за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів домогосподарств із дітьми, які мають дітей								
одну	100,0	2,2	3,4	23,5	33,8	20,7	8,2	2,7
двох	100,0	1,9	18,7	32,8	16,2	19,9	5,4	
трьох і більше	100,0	-	25,5	29,9	23,1	12,0	6,2	

Обстеження базується на загальноприйнятих міжнародних стандартах і загалом відповідає соціодемографічній та економічній ситуації в Україні.

Відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», гро мадяни України, в сім'ях яких виховуються та проживають неповнолітні діти, мають право на державну допомогу у випадках та на умовах, передбачених цим Законом та іншими законами України.

Законом України передбачені такі види державної допомоги сім'ям з дітьми:

- 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- 2) одноразова допомога у зв'язку з народженням дитини;
- 3) допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- 4) допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням;
- 5) допомога на дітей самотнім матерям.

Система пенсійного забезпечення в Україні, яка на сьогодні представлена 2 рівнями – солідарним і добровільним накопичувальним, перебуває у кризовому стані. Частка пенсійних видатків у структурі витрат на соціальний захист і соціальне забезпечення становить понад 94 % у загальному обсязі видатків за цим функціональним рядком. В абсолютних показниках (80,8 млрд у 2015 році) ці видаткові статті на сьогодні перевищують розмір дефіциту Державного бюджету (76 млрд грн). Загалом з урахуванням власних надходжень Пенсійного фонду України (172,5 млрд грн) держава 2015 року на пенсійне забезпечення витратилася понад 253 млрд грн, що є найвищим показником у світі з точки зору частки цього виду видатків у співвідношенні до ВВП. Проте такі колосальні кошти ніяким чином не позначаються на добробуті пенсіонерів, адже на сьогодні середній розмір пенсійної виплати українців становить 1692 грн, що у декілька десятків разів нижче, ніж у країнах з розвинутими пенсійними системами.

Очевидно, що такі зобов'язання, за умови збереження чинного законодавства, зростатимуть з року в рік з огляду на низку об'єктивних (демографічні чинники – середня тривалість життя українців збільшується на фоні зниження народжуваності), так і суб'єктивних чинників (передвиборчий популізм, патерналістські настрої).

Значною проблемою сучасної пенсійної системи є й те, що вона стрімко втрачає страхову природу, адже на сьогодні близько 65 % пенсіонерів отримують мінімальну пенсію, у зв'язку з тим, що більшості пенсіонерам її «дотягують» у зв'язку з вимогою законодавства, що розмір мінімальної пенсії не може бути нижчим за прожитковий мінімум встановлений для непрацездатних осіб. Таким чином сьогоднішні працівники втрачають стимули сплачувати внески у солідарну систему і отримувати «білу» заробітну плату, бо після виходу на пенсію – будеш отримувати однаково низьку виплату.

У проекті Державного бюджету на 2017 рік запропоновано підвищити рівень мінімальної заробітної плати відразу в два рази - з 1600 гривень до 3200 гривень. Такого різкого стрибка не було жодного разу за всю історію сучасної України.

Треба зазначити, що на жаль, збільшення мінзарплати до 3200 грн не призведе до зростання мінімальних пенсій. Мінімальні пенсії залежать не від мінімальної зарплати, а від прожиткового мінімуму для непрацездатних, який з 2017 року планують збільшити всього на 10% (з 1130 грн до 1247 грн) - відповідно так само збільшаться і базові пенсії. Це означає, що з 1 січня 2017 року вони зростуть на 117 грн, або до тисячі двісті сорок сім грн. У той же час Мінсоцполітики збирається в наступному році зайнятися "осучасненням" раніше призначених пенсій. Тобто перерахунком, виходячи з величини середньої зарплати в країні за 2013-2015 рр. (Зараз вважають за нижчою зарплатою за 2012 р, і пенсії виходять менше), яка входить в формулу розрахунку пенсій.

ВИСНОВКИ

У монографії на основі проведеного аналізу та оцінки економіко-інституціональних умов формування доходів населення Одеської області представлено дослідницький матеріал, одержаний колективом кафедри «Управління персоналом і економіки праці» Одеського національного економічного університету, відповідаючий контексту взятого урядом України курсу на забезпечення макроекономічної стабілізації і зростання. За результатами цього дослідження зроблено наступні висновки.

1. Статистичний порівняльний аналіз в обраній динаміці (2011-2016 рр.) обсягу ВВП в Україні та валового регіонального продукту в Одеській області свідчить про їх послідовне щорічне зростання. Найбільший темп росту спостерігається у 2015 році як в Україні, так і в Одеській області що пояснюється впливом дефлятора (індексу рівня цін). При його врахуванні динаміка обсягів ВВП, у тому числі в розрахунку на одну особу, значно спотворюється не маючи чітко визначеної тенденції зростання як в Україні, так і в Одеській області. Обвальні інфляційні процеси у 2014, 2015 рр. обумовили падіння темпів зростання реального наявного доходу населення Одеського регіону, які до попереднього року становили 83,8% (2014 р.) та 85,8% (2015 р.)

2. Надзвичайно низький середньостатистичний рівень доходу населення регіону при прогресуючих останніми роками темпах його падіння характеризується наступними показниками. Так, наявний дохід населення Одеської області у 2014 році в доларовому еквіваленті знизився порівняно з 2013 р. на 36,3% та опустився нижче рівня 2011 р. на 14,8%. У 2015 р. у порівнянні з 2014 р. наявні доходи продовжили тенденцію до зниження і упали ще на 29,2%. Через це наявний річний дохід населення Одеської області у 2015 р. становив 1445 дол. США при 1443 дол. США по Україні, тобто 120,4 дол. на місяць або 2950 грн.

3. Дослідження структури сукупних ресурсів домогосподарств за період 2011-2015 рр. свідчить, що найбільші частки в структурі грошових доходів домогосподарств як України, так і домогосподарств Одеської області припадають на заробітну плату, соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти.

Наприклад, станом на 2015 р. грошові доходи в структурі сукупних ресурсів домогосподарств в Україні склали 89,4%, в Одеській області - 93,3%. Частка грошових доходів, яка припадає на заробітну плату в Одеському регіоні складає 57,4%, в Україні (47,2%), на соціальні виплати і трансферти в Одеському регіоні - 23,1%, в Україні - 26,9%.

За досягнутого рівня сукупних доходів (4470, 5 грн., на одне домогосподарство у місяць у 2013 в Україні та 4672,58 грн. в Одеській області) у 2015 р. Ці цифри збільшилися до 5231,7 та 5487, 28 грн. відповідно. Але при високій частці заробітної плати та соціальних трансфертів у грошових доходах, населення всіх регіонів України залишається бідним, з примітивною

структурою споживання, орієнтованого здебільшого на задоволення першочергових потреб фізіологічного виживання. Так, за даними регіонального управління статистики за підсумками досліджень умов життя домогосподарств в Одеській області, у 2015 р., її жителі витрачають на їжу більше половини всіх грошей. Наприклад, в США сім'ї витрачають на їжу 6-7% всіх коштів, в розвинутих країнах Європи - 10-15%, в Туреччині і Східній Європи - близько 20%. У Росії і Білорусії цей показник за підсумками 2015 року склав 28,5 і 39,2% відповідно.

Другою за вагомістю статтею витрат є оплата послуг ЖКТ- на це сім'ї Одеської області витрачали в середньому 18 % всіх грошових коштів. Витрати на придбання одягу та взуття становлять 4,8%, 9% складають витрати на транспорт, 2,5% витрати на охорону здоров'я, 2% - оплата послуг зв'язку. На відпочинок і культурні заходи середньостатистична сім'я витрачає 1,6 % доходів щомісячно.

До порівняння, величина одержаних домогосподарствами доходів неспівмірна с аналогічними показниками домогосподарств європейських країн. Наприклад, чистий (еквівалентний) дохід домогосподарств на рік в Україні у 2013 року становив 2,32; у Польщі - 5,17; у Німеччині - 19,55; у Швеції 26,41 євро.

4. За даними соціологічних досліджень Американського інституту суспільної думки Геллапа, які у принципових висновках співпадають з результатами, одержаними виконавцями даної НДР, динаміка самооцінки рівня життя українцями у 2014, 2015 рр. значно погіршилося.

Але оцінка очікування позитивних змін у 2015 все одержала 5,2 бали, а свого майбутнього - 4,0 бали з десяти. Центр Розумкова у 2014 р. до середнього класу відносить 48,8% населення.

Виконавці даної НДР показником середньостатистичного доходу у 2014 році в Одеській області до потенціального середнього класу відносять 50,1% населення, які за умови збільшення соціальних стандартів мінімальної зарплати і прожиткового мінімуму будуть переходити у дійсній середній клас, але для цього їх треба реалізувати.

За межею абсолютної бідності за статданими у 2015 р. в Одеському регіоні знаходилося 4,4% населення. Але статистика віднесення до багатіїв тієї частини населення, яка одержує понад 3720 грн. застаріла. Так, середній дохід українця у 2015 році становив 3788 грн., що ускладнює розрахунки рівня бідності населення за статданими і потребує уточнення методології віднесення до нього.

5. Середньомісячна заробітна плата розглянута в НДР як основа формування доходу населення. У доларовому еквіваленті вона в Україні, починаючи з 2014 року, стрімко падає, складаючи відповідно 408,5 (2013 р.), 292,2 (2014 р.), 176,7(2015 р.), що пояснюється падінням курсу гривни до іноземних валют, та нестійкою динамікою ВВП у порівняних цінах.

В Одеському регіоні середньомісячна заробітна плата за цей період часу становила 2947 грн. (2013 р), 3129 грн. (2014 р.), 3897 грн. (2015 р.), або у

доларах США: 268,9 (2013 р); 262,7 (2014 р); 182,1 (2015 р.). Тобто її відставання від середнього значення по Україні у 2018 році долається.

Порівняльний аналіз співвідношення показників продуктивності праці та заробітної плати в Україні та розвинутих країнах світу свідчить про те, що відставання у продуктивності праці (до речі в динаміці воно поступово зменшується) є меншим ніж відставання у рівні заробітної плати. Цей висновок, якій стосується як Одеського регіону, так і України в цілому, свідчить про надмірну експлуатацію найманого працівника в Україні та можливість підвищення заробітної плати, насамперед, на рівні нового стандарту мінімальної заробітної плати, яка встановлюється урядом з 2017 р. у розмірі 3200 грн. та являється державною соціальною гарантією.

6. Аналіз заборгованості з виплати заробітної плати свідчить, що вона як по Україні, так і Одеській області, починаючи з 2014 року, різко зростає. Наприклад, на початок 2013 р, в Одеському регіоні вона становила 40352 тис. грн., а по Україні - 1880, 8 млн. грн.

Основними чинниками заборгованості з виплати заробітної плати є:

- низький рівень рентабельності та збитковості підприємств;
- відсутність обігових коштів через наявність дебіторської заборгованості;
- низька платіжна дисципліна;
- практика передачі суб'єктами господарювання продукції без попередньої оплати;
- низький рівень претензійно-позовної роботи зі стягнення дебіторської заборгованості;
- недостатня ефективність управління державним майном;
- неефективне застосування процедур реструктуризації, санації на банкрутства підприємств, недостатність заходів, що вживаються арбітражними керуючими.

Дослідженнями встановлено, що проблеми у сфері забезпечення економічної рівності жінок і чоловіків зберігаються, оскільки гендерний розрив у рівні оплати праці не скоротився до цільового значення.

Незважаючи на позитивну динаміку, середні заробітки чоловіків в Україні майже на чверть перевищують відповідні жіночі доходи. Зокрема, за підсумками 2015 року середня заробітна плата жінок становила лише 74,8% середньої заробітної плати чоловіків (відповідно 3631 грн. проти 4848 грн. на місяць).

В Одеській області у 2014 році середня заробітна плата жінок становила 80% від середньої зарплати чоловіків. Про це говорять дані ДУ статистики в Одеській області. При цьому середня заробітна плата жінок становила - 2807 грн., а середня зарплата чоловіків - 3507 грн. Слід зазначити, що впродовж останніх трьох років середня заробітна плата жінок не перевищувала 85% середньої заробітної плати чоловіків.

7. Аналіз існуючих нормативно-інституціональних умов формування доходів населення свідчить, що Україна сьогодні перебуває в процесі

адміністративного та економічного реформування у напрямку створення ефективної системи публічного управління країною на всіх його адміністративно-територіальних рівнях. В цій системі відбувається передача значних повноважень та бюджетів від державних до місцевих органів самоврядування, у тому числі в частині фінансової децентралізації.

Зокрема, КМ України у 2014 році затвердив Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 року. Основною перевагою фінансової децентралізації є отримання місцевими бюджетами фінансової самостійності в частині як формування, так і розподілу регіонального бюджету. Це викриває для регіонів можливість регулювання доходів населення, у тому числі відносно його незахищених верств.

8. Дослідження динаміки рівня, структури та ролі прожиткового мінімуму (ПМ) як базового соціального стандарту у формування доходів населення свідчить, що він не виконує функції формування стандартів соціальних гарантій через занижену номенклатуру потреб прожиткового кошику, виходячи з ресурсного методу його розрахунків. Занижений рівень ПМ впливає на загальну оцінку рівня життя населення, бідності та середнього класу.

За результатами аналізу співвідношення стандартів мінімальної заробітної плати (МЗП) прожиткового мінімуму (ПМ) середньомісячної номінальної заробітної плати (СНЗП) встановлено її пропорційну залежність. Зокрема, підвищення стандарту МЗП, обумовлює зростання середньомісячної номінальної заробітної плати, збільшує відрахування у Пенсійний фонд. Зростання ПМ прямо впливає на розмір мінімальної пенсії. Аналіз динаміки (2011-2015рр.) співвідношення МЗП та СНЗП в Одеській області підтверджує гіпотезу про їх прямо пропорційну залежність. Але при цьому індекс Кейтса у цій динаміці знижується з 40,3% (2011р.) до 33,3% (2015 р.).

Тобто зростає соціальна незахищеність працівників. Тому достатньо зрозумілим виглядає ініціатива уряду України про підвищення МЗП у 2017 року до 3200 грн. Безпосередньо підвищення стандарту МЗП не приведе до зростання мінімального розміру пенсії. Але розширення податкового поля за рахунок збільшення виходу з тіні тієї частини заробітної плати, яка є різницею між двома стандартами МЗП, дозволить одержати зростання відрахувань у Пенсійний фонд. У якості пропозиції за доцільне можна рекомендувати на рівні уряду встановлення ПМ, який би дорівнював на початковому етапі реформування соціально-трудової сфери, половині МЗП, тобто встановити із січня 2017 р. ПМ, якій би дорівнював, на наш погляд, 1600 гривням, та який би збільшувався поступово з економічним зростанням.

Багаточисельними дослідженнями різних наукових шкіл і авторів достеменно визнано, що в основі низького доходу більшості населення України знаходяться монопольно-олігархічні ринкові відносини та непослідовність ринкових перетворень через невдалу інверсійну економічну модель з елементами патерналістської соціальної політики, які супроводжувалися несистемним чергуванням адміністративно-директивних та ринкових відносин

до неоліберальних заходів з елементами «шокової терапії» необхідно шукати різні заходи і механізми щодо виходу їх режиму «піке».

З приведених досліджень з'являється переконаність в тому що рішучі дії і послідовні кроки треба починати із соціально-трудової сфери. Так, даним дослідженням обґрунтовано, що за показником продуктивності праці наша економіка суттєво відстає від розвинутих країн, але ще більше ми відстаємо за рівня заробітної плати. Це свідчить про надмірну експлуатацію найманого працівника і як відомо – викривленнях (на користь роботодавця) розподільчих відносинах зношених основних фондах і застарілих технологіях.

Нестача робочих міст, а звідси – зростаюче безробіття, падіння трудового доходу через посилення експлуатації найманого працівника, перехід його у неформальну занятість і тіньову економіку відбувається на тлі невиконання з боку роботодавця основної державної соціальної гарантії – мінімальної заробітної плати (МЗП) та її несвоєчасної виплати. У звіті по даній темі проаналізовано і обґрунтовано неможливість зростання МЗП та вирівнювання з нею прожиткового мінімуму, як предтечі пожвавлення соціально - трудової сфери, виходу із тіні та розширення поля оподаткування, зростання бюджетних надходжень. Водночас висловлено побоювання у разі недостатнього супроводження і слабкої політичної волі.

Визнано важливим бачити резерви мотивації до продуктивної праці у створенні умов щодо більш справедливого нарахування заробітної плати і доходів найманому працівникові та їх підтягнення, орієнтуючись на успішні регіони та високооплачувані види економічної діяльності.

Аналіз інституціональних змін у трудовому та регіональному законодавстві свідчить про їх принципову спрямованість на розширення прав і відповідальності керівництва регіону за формування доходів населення та їх використання задля підвищення рівня життя на підвладній території.

Список літератури

1. Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15.07 1999 №966-XIV із змінами. Редакція від 09.12. 2012 (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966-14>).
2. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.23.65&nobreak=1>
3. Про оплату праці Закон України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1086.717.21&nobreak=1>
4. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2017-14.
5. Закон України «Про співробітництво територіальних громад», від 17 червня 2014р.;
6. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», від 5 лютого 2015р.;
7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства», від 9 квітня 2015р.;
8. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», від 1 липня 2004р.;
9. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», від 15 травня 2003р.;
10. Закон України "Про внесення змін до статті 59 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" щодо поіменних голосувань", від 26 листопада 2015р.;
11. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи», від 28 грудня 2014р.;
12. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин», від 28 грудня 2014р.;
13. Закон України «Про Державний бюджет на 2016 рік», від 25 грудня 2015р.;
14. Закон України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», від 16 листопада 2000р.
15. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року», від 6 серпня 2014р.;
16. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні», від 1 квітня 2014р.;
17. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації у 2015 - 2017 роках Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року», від 7 жовтня 2015р.;

18. Арріго Д. Глосарій із трудового права та соціально-трудових відносин (з посиланням на досвід Європейського Союзу) / Д. Арріго, Д. Касале. – К. : International Labour Office, 2006. – 432 с.
19. Баранова Н. Удосконалення соціальних стандартів у системі соціального забезпечення / Н. Баранова, Н. Поляк // Україна : аспекти праці. – 2009. – №2. – С. 21–25.
20. Бикова А.Л., Лобза А.В., Семенова Л.Ю. Прожитковий мінімум як базовий соціальний стандарт в Україні: реалії та проблеми вдосконалення // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 2016. – с.108-114.
21. Бобков В. Дифференциация благосостояния // Экономист. – 2005. – No 6. – С. 54-67.
22. «Витрати і ресурси домогосподарств Одеської області 2009-2013 рр.. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств)» Статистичний збірник Головного управління статистики в Одеській області, 2015.
23. Гвелесіані А. Вплив соціально-економічного розвитку диференціації доходів населення України / А. Гвелесіані, І. Литвин // Економіка України. – 2010. – №1. – С. 82-89.
24. Герасименко Ганна В'ячеславівна. Гендерні аспекти соціально-економічної політики в Україні : дис... канд. екон. наук: 08.09.01 / Герасименко Ганна В'ячеславівна; НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень. - К., 2004. - 223 арк.: рис. - арк. 191-204.
25. Головне управління статистики у Київській області [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://kyivobl.ukrstat.gov.ua/content/r.php3?c=597&lang=1>
26. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. Офіційний сайт, – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
27. Дослідження Gallup: рівень життя українців впав до нових мінімумів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.businessz.com.ua/news/27/429>
28. Е. М. Лібанова Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу - http://www.idss.org.ua/monografii/nerivnist_2012.pdf стр. 292
29. Експрес-випуски за 2011-2015 рр. Держкомстат Головне управління статистики в Одеській області. Веб-сайт Головного управління: www.od.ukrstat.gov.ua
30. Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS N 163) (укр/рос) Рада Європи від 03.05.1996 р. № ETS N 163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_062
31. «Забезпечити гідний рівень життя». (<http://www.psv.org.ua/arts/Spetcvipusk/view-2837.html>).
32. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

33. Звонар В. Теорія та практика ефективного регулювання мінімальної заробітної плати в Україні / В. Звонар // Україна : аспекти праці. – 2010. – №3. – С. 21–26.
34. Звягільський Ю.Л. Рівень заробітної плати - індикатор ефективності програми економічних реформ./ Ю.Л.Звягільський.- Економіка України.
35. Збірник Одеської служби статистики «Праця в Одеській області, 2014 р.», 175с.
36. Збірник Одеської служби статистики «Праця в Одеській області, 2013 р.», 177с.
37. Ільєнко Н., Спасенко Ю. Забезпечення оптимальної диференціації заробітної плати – важливий напрям регулювання оплати праці // Україна: аспекти праці, №1, 2015. – с. 22-27.
38. Карпенко Н. Розбалансованість у сфері доходів населення: регіональний аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stvua.com/?p=174>
39. Кисельов К.Ю. «Статистичне вивчення споживання продуктів харчування населення України» Автореф дис.. на здобуття наук. ступеня к.е.н., Київ, 2016.
40. Крищенко К.Є. Грошові доходи населення: новітні тенденції рівня та структури // К.Є.Крищенко // Демографія та соціальна економіка. – 2004. - №1 – 2. – с.116 – 125.
41. Мельник С. Критерії оцінки бідності працюючого населення в Україні / С. Мельник ; Н. Гаєвська // Україна: аспекти праці. – 2012. – №2. – С. 14-19.).
42. Медведева В. Варенье на завтра: 7+1 корзини стран G-8 / В. Медведева // Профиль. – 2006. – 24 июня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.profile.ru/ekonomika/item/51066-items_19693
43. Мочерний С. В. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / С. В. Мочерний. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.
44. Мінімальна зарплата : світові стандарти й українські реалії // Юридичний вісник України. - 2011. - №29. - С. 8.
45. Н.В.Руденко Питання оптимізації регулювання зайнятості в умовах відкритої економіки України // Зовнішня торгівля: право та економіка. – №6. – 2007. – С.120-126.
46. Офіційний сайт Верховної ради України. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/>
47. Офіційний сайт Головного управління статистики в Одеській області. Структура сукупних ресурсів [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://od.ukrstat.gov.ua/stat_info/domogosp/domogosp3.htm
48. Офіційна сторінка Міністерства фінансів України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://minfin.com.ua/>
49. Офіційний сайт міжнародної дослідницької мережі Фонду WageIndicator. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mojazarplata.com.ua/ua/main/minimum-wage/spojyvchiy-budget>
50. Осучаснення прожиткового мінімуму як механізм підвищення рівня життя громадян(<http://rada.gov.ua/news/Novyny/127346.html>).

51. Осовий Г. Питання реформи оплати праці в Україні в контексті реалізації Плану дій щодо євроінтеграції / Г. Осовий // Україна : аспекти праці. – 2005. – №3. – С. 3–11.
52. Публікація документів Державної Служби Статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrstat.org>
53. «Проблеми дотримання прав профспілок».(<http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/okhorona-pratsi-s-zdoronyia/8074-problemi-dotrimannya-prfv-profspilok-v-polizoru-ukrajinskikh-pravozakhisnkh-organizatsij>)Pf).
54. Петрушкевич Марія Стефанівна, кандидат філософських наук, доцент , «Про гендер, вищу освіту та європейський вектор розвитку: круглий стіл у Міністерстві освіти і науки України» » [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://kulturolog.org.ua/science/discussionables/99-2011-02-11-09-32-40/804-2014-06-18-12-53-42.html>
55. Пищуліна О. М. Соціальне значення мінімальної заробітної плати та її роль у формуванні ціни робочої сили на ринку праці України / О. М. Пищуліна // Соціальні пріоритети. – 2007. – №4(5). – С. 133–140.
56. Про основні цілі та норми соціальної політики: Конвенція МОП від 22.06.1962р. №117 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_016
57. Рейтинг благоприятности условий ведения бизнеса [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://russian.doingbusiness.org/rankings>
58. Рішення 11.02.2015«Про інформацію Рахункової палати України щодо аналізу стану заборгованості з виплати заробітної плати» / - [Електронний ресурс] - <https://docs.dtkr.ua/download/pdf/1064.1378.1>
59. Рекомендації учасників семінару на тему: «Осучаснення прожиткового мінімуму як механізм підвищення рівня життя громадян» (<http://komspip.rada.gov.ua/komspip/doccatalog/document;jsessionid=8D68826689911586F4DF6FB223345EA5?id=52509>).
60. Н.В.Руденко Питання оптимізації регулювання зайнятості в умовах відкритої економіки України // Зовнішня торгівля: право та економіка. – №6. – 2007. – С.120-126.
61. Скибина С. А. Дифференциация доходов домохозяйств и ее влияние на степень социальной стратификации общества [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Efp/2009_11/Skybina.pdf
62. Статистичний щорічник Одеської області у 2015 році. За ред. Копилової Т.В. Вид-во «Астропринт». – 2016. – 464с.
63. Статистичні збірники «Витрати і ресурси домогосподарств Одеської обл. за 2009-2013 рр.» [Електронний ресурс] - <http://www.od.ukrstat.gov.ua>
64. Статистичні збірники «Праця України у 2010-2015 рр.» [Електронний ресурс] - <http://www.ukrstat.gov.ua>
65. Сулакшин С.С., Багдасарян В.Э., Колесник И.Ю. государственное управление в России и труд. Оплата, мотивация, производительность. Монография — М.: Научный эксперт, 2010. — 248с. (http://rusrand.ru/files/13/07/23/130723083617_Proizvodit_truda.pdf).

66. Україна: Звіт про актуарні розрахунки впливу змін у політиці пенсійного забезпечення. Емілі С. Ендрюс, Міжнародний експерт з пенсійних питань; Гері Хендрікс, Міжнародний експерт з пенсійних питань FINREP-II, Червень 1.30, 2015 р.
67. Цілі Розвитку Тисячоліття Україна 2000 - 2015 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/monografii/2015%20MDG%20Ukr%20Report%20DRAFT.pdf>
68. Щербатюк М. Секрети прожиткового мінімуму. Українська Гельсінська спілка з прав людини (<http://www.i-law.kiev.ua/%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE-D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%BC%D1%83%D0%BC%D1%83/>).
69. Minimum Wages in Central and Eastern Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.databasece.com/en/statutory-minimum-wages>
70. http://zn.ua/UKRAINE/tolko-14-ukraincev-mozhno-schitat-nastoyaschim-srednim-klassom-sociologi-161938_.html
71. <http://www.slovoidilo.ua/2016/04/08/kolonka/aleksandr-radchuk/suspilstvo/kurs-na-vyzhyvannya-blyzko-80-ukrayincziv-zhyvut-zamezheyu-bidnosti>.
72. http://msp_zasilka_po_pm_sichen_2015
73. UBR «Більш ніж 72% українців вважають себе бідними» (<http://ubr.ua/ukraine-fnd-world/events/bolee-72-ukraincev-schitaut-sebsa-bednymi-418068/>).

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Під редакцією Кулікова Ю.М.

**ЕКОНОМІКО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ
ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Монографія

Підписано до друку 21.12.2016. Формат 60*84/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 8,5

Тираж 300 прим. Замовлення № 1212

Друкарня «Атлант» ВОІ СОІУ
65029, м. Одеса, Ольгіївський узвіз, 8
Свідоцтво ДК №3564 від 31.08.2009
Тел.: 728-45-71
e-mail: ev_atlant2@mail.ru